

ad nr. uncl. 825. 831

39. W. 26.

MENTEM ALIT ET EXCOLIT

K.K. HOFBIBLIOTHEK
ÖSTERR. NATIONALBIBLIOTHEK

39. W. 26

KÖZÖNSÉGES LOGIKA,
V A G Y
AZ ÉRTELEM
TUDOMÁNYJA.

A' Halgatók' Számára

Írta

KÖTELES SÁMUEL

**a' N. Enyedi Ref. Collegiumban a' Philo'so-
phiának közönséges, és rendes Tanítója.**

HARMADIK MEGBŐVITETT KIADÁS.

NAGY ENYEDEN,
Nyomtatott a' Ns. Ref. Collegium betűivel
Fiedler Gottfried által 1830.

Imprimatur,

**Claudiopoli die 20-ma Septembr.
1829.**

Samuel Méhes mp.
Revisor.

KÖZÖNSÉGES LOGIKA.

BÉVEZETÉS.

1. §.

A' Logika' megfogása, és nevezete.

A' Logika, vagy az Értelem' Tudománya az a' Tudomány, mely azokat az eredeti, közönséges, és szükséges törvényeket adja elő, mellyek szerint az emberi Elme gondol, ítél, és okoskodik.

Innen *Gondolkodás Tudományjának* is neveztetik. (Doctrina cogitationis, die Denklehre.)

A' Logika nevezete ettől a' Görög szótól *Logos*, vette a' maga eredetét. A' *Logos* Értelmet, Okosságot, vagy a' *Gondolkodás'* tehetségét teszi.

De a' *Logos* Beszédet is tészén. Ennél fogva a' Logikát *Beszéd Tudományának* is lehet nevezni — 's méltó jussal. Mert a' gondolat, és a' beszéd egy más-sal szoros, és elválhatatlan öszveköttetésben állanak. A' beszéd az Elme gondolatjainak tolmácsa.

2. §.

A' Logikának tulajdonsága, és természete.

A' Logika

1. *Tudomány szoros értelemben*, mely a' tudományos rendre nézve a' Mathesishez leg közelebb jár. Mert annak igazságai, és regulái közt szükséges, és változhatatlan rend, és összefüggés vagy on, mellyek ugy folynak egy másból, mint a' lánztban a' lánzt szemek.

Következöleg az *Értelem' Tudománya* egy mesterseges Egész, és valóságos Systemát formál.

2. *Tiszta Tudomány*, mely nem a' tapasztalásból, hanem az *Értelem'* természetéből foly.

Ha a' tapasztalásból folya: ugy annak tör'sökös igazságai, és regulái nem lehetnének tökéletesen közönségesek, változhatatlanok, és szükségesek. A' tapasztalás ugyan is ilyen igazságokra az embert nem vezeti.

Nem is tsak azért igazak annak principiumai, mivel azokat a' tapasztalás bizonyítja, hanem azért, mivel azok nélkül az *Értelem* a' gondolkodásban leg kisebb lépést se tehet. Következöleg azok az *Értelem'* természetétől elválhatatlanok.

3. *Formás Tudomány*. Mert a' gondolatnak külömbféle tárgyait nem vészi tekintetbe, hanem egyedül a' gondolkodásnak formájira figyelmez. Következöleg a' gondolkodásnak közönséges formájiról, vagy törvényeiről tanít. Innen *Formás Philosophiának* is neveztetik.

4. *Sinormértéke* (Canon) minden Tudományoknak, és közönséges probaköve minden esméreteknek, mellyeknek, formájokra nézve, meg kell egyyezni az

Értelem Tudományjának principiumaival. Minden eszméreknek igaz, vagy hamis voltokat csak egyedül a' Logika' sinor mértéke szerint ítéltetjük meg.

5. *Kezdő, vagy készítő* Tudomány minden más Tudományokra nézve — a' mennyiben a' gondolkodásnak közönséges, és szükséges törvényeit adja elő — következőleg minden Tudományokra kiterjed.

3. §.

Mennyiben légyen Eszkőztudomány.

Az Eszkőztudományon (Organon) értünk olyan Tudományt, mely más Tudományokra nézve uj eszmérek' kutsejeit foglalja magában. Illyen p. o. az Anthropologia.

Az Eszkőztudomány' nevét vagy matériás, vagy formás értelemben lehet venni:

1.) Matériás értelemben a' Logika nem Eszkőztudomány: mert uj valódi eszméreknek előállítására, és feltalálására nem eszköz.

2.) Formás értelemben Eszkőztudománynak lehet nevezni. Mert a' mi eszméreteinknek tudományos egybeszerkeztetésére mulhatatlanul szükséges. Ugyan is minden mi eszméreteinket az *Értelem'* principiumai szerint szedhetjük tudományos rendbe.

Következőleg, a' maga formájára nézve, minden Tudomány alája vagyon vettette az *Értelem* Tudománynak.

Ebben az értelemben a' Logikát *Plasztikának*, vagy *formáló Tudománynak* is lehetne nevezni.

Más nevei a' Logikának.

A' Logikát különböző Írók különböző nevekkal nevezték el.

1.) Némelyek nevezték *Tisztító Tudománynak*: (Catharticon) de ez a' nevezet a' Logika természetének meg nem felel. Mert igaz, hogy a' Logika az emberi Elmét sok hibáktól megtisztítja, a' millyenek: a' gondolkodásban való ellenkezés, zavar, és következetlenség: de minden tévelygésektől megtisztítani éppen nem tudja. Erre a' végre ugyan is a' logikai eszméreteken kívül sok másféle eszméretek kívántatnak meg.

2.) Mások nevezték a' *Gondolkodás mesterségének* (ars cogitandi) mintha a' Logika egy olyan mesterség volna, mely által valakit az okoskodásra lehetne formálni.

De ez a' vélekedés helytelen: mert ha valakiben az okoskodásra megkívántató természeti talentum hibázik, azt a' Logika soha ki nem potolhatja, soha se formálhat a' Logika abból, a' ki elméjére nézve félszeg, helyesen ítélő, és okoskodó embert. Valamint a' vaknak nem adhatja meg a' látást a' világosság' Theoriája: ugy a' Logika se adhatja meg az ítélő, és okoskodó tehetséget annak, a' kitől azt a' természet megvonta.

3.) Mások *Elmeorvosságának* (medicina mentis) de helytelenül. Mert a' Logika az Elmét minden betegségektől nem tudja meggyógyítani.

4.) Mások ismét *Feltalálás mesterségének*. (Heuristica) De a' Logika ezt a' nevet se érdemli meg. Mert

az ujj igazságok' feltalálására a' Logika' regulái nem elégségesek, hanem arra a' genialitásnak különös ajándéka kívántatik meg.

5. §.

Tárgya a' Logikának.

A' Logikának tárgya az *Értelem*, és annak munkássága, melyet a' Logika felbontzol, és kifejt. Innen a' Logikát helyesebben, és méltóbb jussal *Analytikának* lehet nevezni.

A' Logika, mint formás Tudomány, a' gondolkodás' formájával, és törvényeivel foglalatoskodik. Hogy ezeket a' törvényeket fel lehessen fedezni, a' végre a' Logika felhasogatja az *Értelem*' munkáját.

Ezen bontzás által megtetszik egy felől az, hogy minémü eredeti részekből álljanak az *Értelem*' munkái; más felől pedig tisztaságra hozatnak azok a' törvények, melyeket az *Értelem* a' gondolkodásban, ítéletben, és okoskodásban követ.

Ezek a' törvények az *Értelem*nek tapasztalt munkájából a' reflexio által hozattatnak le. Következöleg az *Értelem*' természetében gyökereznek.

Hasonló ebben a' részben a' Logika a' *Chemiához*. Mert valamint a' *Chemia* a' természeti testeket felbontja, és ezen felbontás által megmutatja azokat az öszveköttetések, melyek a' testeknek alkotó részei közt vagynak: úgy a' Logika felbontzolván az *Értelem*' munkáját, megmutatja azokat a' törvényeket, melyek szerint az *Értelem* gondol, ítél, és következtet.

6. §.

Természeti, és tudományos Logika.

A' Logikát osztják némelyek természeti, és mesterséges, vagy tudományos Logikára.

1. A' *természeti* Logikán értik az ítélésre, és okoskodásra a' Természettől vett ajándékot, (*sensus communis*)

2. A' *mesterséges*, vagy *tudományos* Logikán értik a' gondolkodás törvényjeinek systemás rendel, és tudományos formában való előadását.

De ha a' Logikán Tudományt értünk: ugy a' természeti Logika magában ellenkezést foglal. Ugyan is a' Tudomány a' természettől senkinek se adatott.

A' természeti Logikát helyesebben *személyes* (*subjectiva*) a' tudományost pedig *tárgyas* (*objectiva*) Logikának lehetne nevezni. A' személyes Logika a' gondolkodás törvényeinek követése, a' reguláknak tiszta, és kifejtett tudása nélkül. A' tárgyas Logika pedig a' gondolkodás regulájinak kifejtett, és tiszta tudása.

A' személyes Logika meg lehet valakiben tudományos Logika nélkül is — szint ugy, mint valakinek lehet a' Számvetésben, vagy valamely Nyelvnek beszélésében nagy gyakorlottsága, és készsége, a' nélkül, hogy vagy a' Számvetésnek, vagy pedig a' Nyelvnek Theoriáját mesterségesen, és tudományosan tudná.

7. §.

Közönséges, és különös Logika.

A' Logika vagy közönséges, vagy különös.

1. *A' közönséges Logika* a' gondolkodás' törvényeit adja elő közönségesen, a' nélkül, hogy a' gondoltnak materiáját, vagy tárgyát tekintetbe venné.

Következőleg közönségesnek neveztetik azért, mivel annak regulái kiterjednek minden tárgyakra — az esméreteknek, és Tudományoknak minden nemeire — bár mely különbözők légyenek is azok.

2. *Különösnek* neveztetik a' Logika annyiban, a' mennyiben azokat a' regulákat adja elő, a' melyek szerint némely különös tárgyakkal kell tudományosan bánni — azok körül kell helyessen itélni, és okoskodni.

A' kettő ugy különbözik egy mástól, mint a' közönséges Nyelvtudomány a' Magyar, vagy Német Nyelv' Tudománnyától.

Mint hogy minden Tudományban vagynak különös regulák: annál fogva mondhatni, hogy minden Tudománynak maga különös Logikája vagyon.

A' különös Logika tehát nem maga magára fennálló Tudomány.

8. §.

Tiszta, és alkalmaztatott Logika.

A' közönséges Logika osztatik tisztára, és alkalmaztatottra.

1. *A' tiszta Logika* a' gondolkodásnak közönséges, és szükséges reguláját adja elő, elmellőzvé azokat az akadályokat, melyek által az emberi Elme, a' helyes ítéletben, és okoskodásban néha meggátoltatik.

Tisztának neveztetik azért, mivel az Értelmet tisztán, és magára veszi, mint ha abba a' Lélek több

tehetségeinek legkisebb befolyások se volna — következőleg mintha az legkisebb akadályok által se szorítottanék meg. Melyhez képest a' tiszta Logika csak azokat a' regulákat veszi szemügyre, mellyek szerint az *Értelem*, mint *Ertelem* gondol, ítél, és okoskodik.

2. Az alkalmaztatott Logika az emberi *Értelem*nek akadályait is fontolóra veszi, és megmutatja, miképpen lehessen azok közt is helyesen ítélni, és okoskodni — miképpen lehessen az embernek magát a' tévelygésektől, és balítéletektől megoltalmazni.

Ehez képest az alkalmaztatott Logika felfedezi

a) Azokat a' forrásokat mellyekből a' mi tévelygéseink, és hibás ítéleteink származnak.

b) Megtanít, hogy ezen hibás ítéletektől magunkat miként őrizhessük meg.

Elhárítván pedig az akadályokat, egyszersmind utat mutat arra is, hogy a' mi esméreteinknek massáját, részint a' tapasztalás', részint az elmélkedés' útján miképpen bővíthessük, és szaporíthassuk. a)

a) Vagynak a' Logikának más Elosztásai is. Némellyek osztják theoretica, és practica Logikára; mások Analyticára, és Dialecticára. De mind a' theoretica Logica, mind az Analytica ugyan azon egy a' tiszta Logikával; a' practica Logica, és a' Dialectica pedig az alkalmaztatott Logikával.

9. §.

A' tiszta Logika' részei.

A' tiszta Logikának két része vagyon:

1. *A' bontzó*ló, vagy *kifejtő* rész, (Analytica) mely az *Értelem*' munkáit felbontzója, és a' gondolko-

dás' törvényjeit kifejti. Más névvel neveztetik *elementaris Logikának*.

2. *A' Methodologia*, mely azokat a' regulákat adja elő, a' melyek szerint a' mi esméreteinket tudományos rendbe lehet szedni, 's mint valamely épületet mesterségesen fel lehet építeni.

Ez által adatik tudományos forma a' mi esméreteinknek.

10. §.

Haszna a' Logikának.

A' tudományos Logikának betse némellyek által felette magasztaltatik, mások által pedig felette kisbítettik. Mind a' két Fel hibázik. Az igazság középben vagyon.

Hibázik az, a' ki felette magasztalja, és azt tartja, hogy tudományos Logika nélkül senki se tud helyyesen itélni, és okoskodni. Mert az emberi Értelmem, a' miolta Értelmem, mindenkör itélt, és okoskodott, ha szinte semmit se tudott is a' Logikáról. Zeno, és Arisztoteles előtt szint ugy voltak, tudományos Logika nélkül is, helyyesen itélő, és okoskodó emberek, mint ő utánok. 'S ma is hány millio emberek nintsenek, a' kik a' Logikáról, mint Tudományról, semmit se tudnak?

A' ki azért a' feljebbi értelemben volna, szint ugy hibáznék, mint az, a' ki azt tartaná, hogy senki is a' maga született nyelvét helyyesen nem tudja beszélni, hanem ha azt egyszersmind mesterségesen is tanulta. Sőt ha az okoskodásra a' Természettől vett talentum, és a' tudományos Logika közt választást kellene, és lehetne

tenni: úgy azt kellene állítani, hogy az első elébb való, mint az utolsó csak magára vétetve. A' természeti talentumnak fogatkozását se a' Könyv, se az Oskola ki nem potolhatja.

De hibázik az is, a' ki a' tudományos Logikának legkissebb betset se tulajdonít. Mert a' kinek tudományos Logikája vagyon, az, a' maga, és a' mások tévelygéseit, hibás ítéleteit, és okoskodásait, azoknak forrását, és fundamentomát könnyebben, és hamarább észreveheti, mint az, a' ki a' reguláknak, és principiumoknak esmérete által nem vezetettetik. A' tsupa Empiria, csak magára, minden Theoria nélkül, itt is, mint más dolgokban, hijjános, szint úgy, mint a' tsupa Theoria Empiria nélkül. A' kettő együtt hasznos.

Az Értelem Tudományjának fő hasznai ezek:

a) Principiumokat szolgáltat, mellyeknek segédelmével meg tudjuk ítélni, ha valjon a' mi esméretünk teljes é, vagy hijjános.

b) A' Logika' principiumai által tanuljuk meg, homályos, és zavaros megfogásainkat tisztán kifejtetni, 's ennél fogva az olvasott, vagy hallott tárgyakról magunknak tiszta esméreteket szerezni.

c) A' Logika által szokjuk meg, megfogásainkat, és gondolatainkat teljesen, és pontosan meghatározni.

d) A' Logikából tanuljuk meg, gondolatainkat az Értelem' törvényei szerint természetes rendbe szedni, és azokból egy szépen organizált Egészet formálni.

e) A' Logika regulákat szolgáltat, mellyeknek sinor mértéke szerint, gondolatainknak, ítéleteinknek,

és következtetéseinknek igazságát, és hamisságát meg tudjuk ítélni.

f) A' Logika' principiumai szerint lehet megítélni, hogy a' mi esmérteink a' bizonyosságnak mekkora mértékével bírnak.

g) A' Logika' principiumai által vezéreltetvén, másoknak szörszálhasogató, szemfényvesztő, és tsalárd okoskodásait megtanuljuk felfedezni — 's ennél fogva magunkat megőrizzük, hogy azok által tévelygő útra ne vezetessünk. Egy szóval: Az Értellem' Tudománya, az igazságra nézve, egy Kompász a' mi közünkben.

11. §.

Historiája, és Literaturája a' Logikának.

A' Logika' Historiáját el lehet osztani öt Időszakokra:

I. Az első Időszakasz magában foglalja azt az időt, a' mely vagyon Zenotól Arisztotelesig.

II. A' második Időszakasz Arisztotelesztől fogva a' Scholastica Philo'sophia' idejéig.

III. Harmadik Szakasz — a' 'Scholastica Philo'sophia' Időszakasza.

IV. Negyedik Időszakasz, Ramus Pétertől Kantig.

V. Ötödik Időszakasz, a' Critica Philo'sophia' Időszakasza.

12. §.

I. Első Időszakasz. Zenotól Arisztotelesig.

A' Logikának tudományos művelése a' Görögöktől vette a' maga eredetét. A' Görögök közt legelső volt

az Eléabeli Zeno, Parmenidesnek leghíresebb Tanítványa, ki a' Dialectikát tanította. Virágzott ő a' 79-ik Olympjás körül.

Ha szinte nem ő bukkant is legelőször arra a' szemfényvesztő mesterségre, hogy két ellenkező állításoknak igazságát, egyenlő fontosságú erősekkel, mi módon lehessen megmutatni: leg alább ő volt abban az első leg híresebb Mester. Az ő számos Írásai elvesztek, és csak Arisztotelesnek köszönhetjük, hogy a' Zeno szörszálhasogató, és éles Elméjének némely maradványait láthatjuk. Három híres Sophismáját tartotta meg Zenonak Arisztoteles, Xenophanesről, Zenoról, és Gorgiásról tett Jegyzéseiben. Ezek közül leg híresebb az, mellyel azt akarja megmutatni, hogy mozgás nem lehet.

Ebben az Időszakaszban a' logikai vi'sgálódásoknak fő tzielja volt a' *Sophistica*, az az: a' mások megtsalására intéztetett Sophismák feltalálásának, és megfejtésének mestersége.

A' *Sophistica* Zenoról által szállott a' Sophistákra, kik között leg híresebbek voltak: *Protagorás*, *Gorgiás*, *Hippiás*, és *Prodicus*. Ezek, mint Rhetorok, a' Gondolkodás' Theoriáját öszvekötvén az Ékesenszollás' mesterségével, azt a' nagyra vágyásnak, az Önnkorságnak, és az érdekszénének eszközévé tsinálták, és mind a' Dialectikát, mind az Ékesenszollás' mesterségét az emberek elméjének megzavarására fordították. Minden a' kető egyenesen arra vólt intéztetve, hogy azok által az ember az emberek' indulatját a' maga tzielja, és személyes érdekseje szerint hajthassa, és vezérelhesse. Az ő mesterségek abban állott, hogy akár mely dolognak

is mind a' két ellenkező oldalát egy formálag megtudták bizonyítani. Sőt végre annyira vitték a' dolgot, hogy a' magok tsábitó mesterségek által, a' virtus, és a' vétek közt való külömbséget, és a' Vallást is lerontották. a)

Azomban az érdemet töllek nem lehet megtagadni annyiban, a' mennyiben ők az *Ekesenszóllásnak*, és a' Gondolkodásnak Theoriáját mivelték, és bővítették.

A' Görögök közt Sokratesnek is nagy érdeme van a' Logikára nézve. Ugyan is ő megtanította, hogy miképpen lehessen élesebben következtetni; a' közönséges megfogásokat miképpen kellessék pontosan meghatározni, és az Inductiokkal miképpen kellessék élni. —

A' *Plato* genialitása a' Logikára is kiterjedett. Ő az embereket figyelmetesekké tette a' gondolkodásnak törvényeire, a' Meghatározásoknak, Elosztásoknak, Következtetéseknek, és Megmutatásoknak regulájira; kikereste az igazság' Kriteriumait — felfedezte a' tetszeménynek kutfejét, és származását. A' philo'sophiai Grammatikának is ő vetette meg legelőször a' fundamentumát.

Plato után nagy figyelmetességet fordított a' Logikára a' Megarai *Euklides*, Sokratesnek tanítványa, és a' Megarai Oskolának Fundálója. Disputált nagy tüzzel — a' Conclusiokat a' Praemissák' elhagyásával egy másra halmozván, a' mely mód az ellenkező Félnek nem enged pihenést. Az ő Tanítványai, azért, mivel tüzes indulattal szoktak volt disputálni, *Eristikusoknak*, és *Disputálóknak* neveztek. De sajnálni lehet, hogy az ő tzéljok nem annyira az igazság' keresése volt, mint a' Sophismák' feltalálása, melyben a' bőltsességet helyeztették.

Leghíresebb volt a' Megarai Oskolában *Stilpo*, és a' Miletusi *Eubulides*, a' ki a' régibb időben oly' híres hét Sophismákat feltalálta, melyeknek megfejtése a' Görögök közt leghíresebb két Logikusoknak, u. m. Arisztotelesnek, és Chrysippushnak is sok bajt okozott. b)

Ezekről a' Sophismákról a' Régiek igen sokat tartottak, és azt hitték, hogy azok megfejtethetetlenek; ma pedig azok gyermekségeknek tartatnak. c)

Mely nagy divatjában lett légyen ez időben az e' féle Sophismáknak feltétele, és megfejtése, megtetszik abból: hogy egy *Philetas* nevü Philo'sophus azoknak megfejtésével magát halálra gyötrötte; *Diodorus Chro-nus* pedig, a' mint iratik, az Egyiptomi Király Ptolemaeus jelenlétében nem tudván megfejtteni egy ilyen Sophismát, megholt bújában, és a' szegyen miatt.

-
- a) Gorgias az Olympiai Játékokra összeegyült Görögöket meghívta, hogy tennének fel néki akár milyen kérdéseket, és azzal ditsekedett, hogy egy se fogna azok közül lenni, melyet szint úgy meg ne tudna bizonyítani, mint megzáfolni.
 - b) Ezeknek a' Sophismáknak nevei ezek: Mendax, Cornutus, Occultus, Velatus, Electra, Sorites, Calvus.
 - c) Ezekről a' Sophismákról látni lehet: Arisztotelest (Elenchi sophistici Cap. 12.) Cicerot, (Academ. Quaest. L. IV. C. 28 — 29) és a' Bayle Dictionariumát, az Euklides, és a' Chrysippus Életírásában, az O betű alatt lévő Jegyzésben.

13. §.

II. Második Időszakasz. Arisztotelestől a' Scholastica Philo'sophia' idejéig.

Ha szinte nem lehet is bizonyoson tudni, mennyiben használta légyen a' Stagirai Arisztoteles a' Zeno,

és a' Megarabéliek' Írásait (mellyek elvesztenek) 's ennél fogva nem is lehet meghatározni, miket lehessen, a' Logikára nézve, az Arisztoteles találmánnyainak tartani: annyi leg alább bizonyos, hogy a' Logikát leg először ő öntötte tudományos formába. Arisztoteles ezt mondja: hogy ő a' maga logikai Írásait a' nélkül kezdette el, hogy valamely nyomos logikai Munkát maga előtt talált volna.

A' Logikára tartozó Munkái Arisztotelesnek Organon nevezet alatt esmeretesek, mellyek e' következők:

1. A' *Categoriáról* irt Könyve, mely a' beszédben előforduló egyes szóknak jelentéseiről tanít. a)

2. A' *Magyarázatról*. (*Hermeneutica*) Ez a' Könyv a' magyarázatról kiindulva, által mégyen az *egyeses Itéletek*' (judicia categorica) vizsgálására.

3. *Analytica priora*. Ebben a' Munkában tanít a' teljes Syllogismusokról.

4. *Analytica posteriora*. Ebben a' Meghatározásokról, és a' tudományos Megmutatásról.

5. *Topica* — nyoltz Könyvekben, tanít a' vizsgálódásnak módjáról, és a' Következtetésekkel való élésről — t. i. hogy akár mely kérdésről miképpen kellesék másokkal beszélni, és disputálni.

6. *Sophistici elenchi* — tanít a' Sophismákról, vagy tsalárd Következtetésekről.

Az Arisztoteles Logikájában tsak az egyeses Itéletek, és Következtetések' Tudományja fejtetik ki teljesen.

A' Stoikusok a' Természet, és Erköls Tudomány mellett szorgalmason mivelték a' Logikát is. Leg

többet tett e' végre közöttük Chrysippus. Az ő vi'sgá-
lódásának leg főbb tárgyai voltak: a' Logika, és a' philo-
sophiai Grammatica. Sokat is irt ezekről, a' mint
megjegyzí a' Laértébéli Diogenes, de az ő Munkái el-
vesztek. Valerius Maximus, L. VIII. C. 7. azt jegyzí
meg: hogy Chrysippus 80 esztendő's korában a' 39-dik
Logikai Értekezését kezdette el; de el nem végezhetle.

Epikur elmellőzvé minden hoszszas vi'sgálódáso-
kat, a' Logikára nézve tsak annyit tett, hogy egy *Kanon*
névezetű Munkájában (a' honnan a' Logika a' *Kanon*
névezetet nyerte) az igazság' közönséges kriteriumait ki-
fejtette. Ez a' Munka tsak Függelékje volt az *Epikur*
Physikájának.

Az *Arisztoteles* ideje után egészen a' XVI-dik
Századig a' Logikán nevezetes bővítés, és jobbitás nem
esett. A' setét Századokon keresztül tsak az *Arisztote-
les Logikája* magyaráztatott.

K. U. sz. után a' második Században, *Galénus*,
egy híres Orvos, a' *Syllogismusok*' Tudományjához hoz-
zá adta a' *Syllogismusok*' negyedik Figuráját. A' VI-dik
Század elején pedig *Severinus Boéthius*, Római Con-
sul, a' Következtetésekét szaporította a' feltételes Kö-
vetkeztetésekkel. (syllogismi hypothetici.)

Igy az *Arisztoteles*' Philo'sophiája lassanként kö-
zönséges uralkodást nyert magának, és 2000 esztendő'k
alatt mintegy Törvénykönyv volt a' Philo'sophiában.

a) *Arisztoteles* a' *Categoriákat* két szakaszokra osztja:

1. Előszámlál tíz eredeti *Categoriákat*, u. m. a' Sub-
stantia, quantitas, qualitas, relatio, ubi? quando? situs,
habitus, actio, passio.

2. Öt másoktól származott Categoriákat, u. m. Oppositum, prius, simul, posterius, motus.

Ezeket megvizsgálja a' Metaphysika.

14. §.

III. Harmadik Időszakasz. A' Scholastica Philo'sophia' ideje.

K. U. sz. után, a' nyoltzadik Századon elkezdve, mint egy nyoltz Századok alatt — kiváltképpen pedig a' 8, 9, és 10 dik Század alatt, a' leg vastagabb tudatlanság, és barbaries uralkodott az egész Európában.

A' mely kevés magja megmaradtott volt a' régi culturának, abból lassanként származott a' Scholastica Philo'sophia, a) a' 13, és 14-dik Században.

Ennek a' Philo'sophiának eredeti tzélja a' volt: Hogy az által az uralkodó ekklésiai Systemát, és annak egyes dogmáit az Eretnekek ellenvetései, és ostromai ellen meg lehessen oltalmazni.

A' Scholastica Philo'sophiában a' Logika, vagy Dialectica a' Theologiára alkalmaztatott. Az Arisztoteles Logikája azért vétetett fel, mivel ő a' Logika' kimivelésére leg nagyobb gondját fordította. Sok századokig, az egész Philo'sophiából, tsak ez a' Logika tanittatott, minden Europai Oskolákban. A' Logikával öszvekevertetett a' Metaphysika, és a' Theologia, vagy az uralkodó Ekklésiai Systema. Így származott utóljára egy valóságos Chaosi keverék.

A' Scholastica Philo'sophia a' szörszálhasogatásoknak mesterségesen öszveszött Hálója volt. Abban nem

az igazság' keresése volt a' tzel, hanem az, hogy a' ször-szálhasogató, és tsalárd okoskodásokkal másokat miképpen lehessen megvákitni, megtsalni. és megtzáfolni.

Ebből a' Philo'sophiából származott

a) A' határtalan disputálás' kországa.

b) A' Stepticismus. Leg tudósabbnak tartatott az, a' ki a' maga mesterséges Sophismáival másokat leg jobban tudott vakítani. Innen származott a' leg nyilván-ságosabb igazságok iránt való kételkedés.

c) Vissza kerekedett a' régi Sophisták' mester-sége, mely által ők a' feketéből fejiért 's a' fejből feketét tudtak tsinálni.

a) Ez a' Philo'sophia Scholastikának nevezetett azért, mivel a' Nagy Károly ideje oltá fundált Oskolákból, és Uni-verszításokból származott.

15. §.

A' Scholastica Philo'sophia' káros volta.

A' Scholastica Philo'sophiának sok káros befolyása volt az emberi culturára nézve. 1. A' Philo'sophia lealán-tatott a' Theológia' szolgálójává. (Philosophia ancillans Theologiae)

2. Minden más hasznos eszméreték' el mellőzésésével tsak egyedül a' Sophistica, vagy Scholastica üztetett.

3. A' fattyu Philo'sophusok az igazságot el mellőz-vén, a' haszontalan szörszálhasogatásoknak, és kérdések-nek labyrinthussába merültek. a)

4. Véghetetlen sok éles subtilitások, elosztások, classificatiok, és distinctiok hozattattak bé, mellyekben egy mustár magnyi jozan ész se volt. b)

5. A' Déák nyelv elrontatott, melyből egy érthetetlen Gallimathias lett.

6. A' Tanítás' módja, a' véghetetlen sok Syllogisticatioval, megnehezített. Ez által az emberi Elmének egy keleptze készített, hogy önnön ereje által ne tudjon gondolni.

Azt mondják némelyek a' Scholastica mellett: Hogy a' disputálás' mestersége által az Értellem, és Itélőtehetség élesített. De ezt az élességet sokkal hasznosabb tzelra lehetett volna fordítani.

Mellyekhez képest a' Scholastica Philo'sophia = Nem — Philo'sophia. c)

- a) p. o. ilyen haszontalan Kérdések ezek: 1. Num plures in Christo filiationes? 2. Num possibilis propositio: Pater Deus odit filium? Több ilyen esztelen Kérdéseiket lehet látni a' Scholasticusoknak, Erasmusnak azon Munkájában, melynek tizimje: *Encomium Moriae*.
- b) In methodo tot ineptissimae quaestiones, quaestionum declarationes; tum objectiones, objectionum confirmationes: hinc responsionum puncta prima, secunda, tertia: distinctiones punctorum, tum dictiones: dictionum declarationes, declarationum probationes, probationum improbationes, improbationum rationes, rationum solutiones, et item declarationum, exceptionum, distinctionum plaustra occurrunt, ut animus, iuuvis, velut in profunda caliginis abyssu, oberret. Tribbechovii, de doctoribus Scholasticis, et corrupta per eos divinarum, humanarumque rerum scientia liber singularis Jenae. 1719.
- c) Schulze Encyclopaediae §. 95. Adelung Geschichte der Phil. 3-ter B. 118. — 119. lap: Tennemann Geschichte der Phil. 195. 's a' t. lapokon.

IV. Negyedik Időszakasz. Ramus Pétertől a' *Critica Philo'sophia'* idejéig.

A' negyedik Időszakasz kezdődik a' Tudományok' ujjá születésével Napnyugoton.

Ebben az Időszakaszban közönségesen megtámadtatott az a' hibás vélekedés, mintha a' Logika Eszköztudomány volna minden más Tudományokra nézve.

Az Arisztoteles Logikáját leg először Ramus Péter, Frantzia Philo'sophus (ki a' Parisi Mészárlásban vezett el) támadta meg, és az Artisztoteles Organonja helyett ujj Logikát irt, 's azt ki is adta 1543-ban illyen tizim alatt: *Institutiones dialecticae*, egy más Munkájával egygütt, melynek tizimje: *Animadversiones aristotelicae*, melyben az Arisztoteles Organonja' hibájit fedezte fel.

A' Scholasticusok ellen Ramus Péter által elkezdet hartzat folytatta Baco Ferentz, Verulam Lord, Anglia' Cancellariussa, ki azon Munkájában, melynek tizimje: *Novum Organon Scientiarum*, megmutatta azt: hogy a' Syllogismusoknak Arisztotelestől származott Theoriája a' mi tudományos esméretünket ki nem meriti — hogy a' Syllogistica által egygetlen egy ujj igazság se tállatit fel — sőt inkább a' természetnek vi'ssgálása, és esmérete az induction — az az; a' tapasztalásokon, és probatétéleken épül.

Cartesius, Frantzia Philo'sophus, törekedett az Arisztoteles, és a' Scholasticusok methodussának hibájit megjobbitni: de más hibába esett — ugy vélekedvén, hogy a' szoros matematikai methodus öszveférhet a' Philo'sophiával — következöleg a' Philo'sophiával azon

szoros methodus szerint kellene bánni. Így ítéltek későbbre Spinoza, Leibnitz, Wolf, és mások.

Lock János Anglus Orvosnak, és Philo'sophusnak, ki a' philo'sophusi Anthropológiának Fundálója volt, nevezetes azon Munkája, melynek tizimje: *De intellectu humano*. Ebben a' Munkában megmutatta Lock, mely kevés betse, és haszna légyen a' Syllogisticationnak. Jött ki ezen Munka 1697-ben.

Wolf, ki a' Philo'sophiában a' Mathematicusok' modját, és rendjét követte, a' Logikát teljesen előadta azon Munkájában, melynek tizimje: *Philosophia rationalis, sive Logica, methodo scientifica pertractata. Francofurti, et Lipsiae 1728*.

A' Wolf Oskolájából a' Logikára nézve nevezetesekek e' következők:

- a) *Reusch*, Systema Logicum. Jenae. 1734.
- b) *Lambert*, Neues Organon. Leipzig. 1794.
- c) *Baumeister*, Philosophia definitiva. Wittenbergae, 1735.
- d) *Reimarus*, Vernunftlehre. Hamburg. 1756. A' leg ujjabb Kiadás 1790 ben.
- e) *Plattner*, Lipsiai Profes. Philosophische Aphorismen, Leipzig. 1776 — 1782. Ujj Kiadás. 1793 — 1800.

17. §.

V. Ötödik Időszakasz. A' Critica Philo'sophia' Időszakasza.

A' Critica Philo'sophia' Időszakasza alatt derék Munkák jöttek ki a' Philo'sophiának minden ágaira néz-

ve. A' Logikára nézve, ezen Időszakaszból, nevezetesek a' következő Munkák:

1. *Jakob*, Grundrisz der allgemeinen Logik. 2-te Aufl. Halle. 1791. 3-te Aufl. 1794.

2. *Hofbauer* (Hálai Prof.) Anfangsgründe der Logik. Halle. 1794.

3. *Hiesewetter* (Berlini Prof.) Grundrisz einer reinen allg. Logik. Berlin. 1795. Angewandte Logik. 1796.

4. *Kant's Logik* — herausgegeben von *Benj. Jäsche*. Königsberg. 1800.

5. *Snell*, Erste Grundlinien der Logik. Giesen. 1804.

6. *Schaad*, Institutiones Philosophiae universae. Tom. I. Logicam puram, et applicatam complectens.

7. *Krug*, (Lipsiai Prof.) Denklehre, oder Logik. Königsberg. 1806.

8. *Jakob Fries*, (Jenai Prof.) System der Logik. Heidelberg. 1811. Ujj Kiadás. 1819.

9. *Schulze*, (Göttingai Prof.) Grundsätze der allgemeinen Logik. Göttingen. 1817.

De mind ezen Probatételek mellett is, a' Logika az Arisztoteles' idejétől fogva (ha a' dolognak valóságát tekintjük) előfelé nem haladhatott. Sok dolgok ugyan a' Logikában tisztábban kifejtettek, jobban meghatározottak, tudományos rendbe szedettek; sok haszontalan szörszálhasogatások, és subtilitások abból kiirtattak: de annak mezeje szélesebben ki nem terjesztett; új hódolatások, találmányok, és felfedezések abban nem estenek.

Hogy némellyek a' Logikát a' Psychológiából, Metaphysikából, és Anthropológiából költsönözött vizsgálódásokkal kívánták feltzifrázni, és kaposabbá tenni, ez (a' mint Kánt megjegyzi, a) nem szaporítása, és bővítése, hanem inkább bémotskolása a' Logikának. A' kik ilyen Keveréket csináltak a' Logikából, azok a' Logikának saját természetét, és határát nem esmérték. A' Logika semmi se egyéb, hanem egy olyan Tudomány, mely a' gondolkodásnak formás reguláját adja elő. Ennélfogva abból minden idegen vizsgálódások, méltó jussal, kirekesztetnek.

Bé vagyon e' hát egészen rekesztve? Ugy látszik. De azomban meglehet, hogy még valaki az Érteleni' munkálkodásait hiuzi és szemekkel tekintve, bellyebb fog hatni az Érteleni' munkásságának természetébe, és annak még eddig elé homályban fekvő környékeit meg fogja világositni, mely állításnak valóságát némely közelebbi Probák megigazolják.

• a) Vorrede zur Kritik der reinen Vernunft. S. VIII.

ELSŐ RÉSZ.

TISZTA

KÖZÖNSÉGES LOGIKA.

ELSŐ SZAKASZ

Bontzó, vagy kifejtő Rész.

(Analytica — Logica elementaris)

ELSŐ FŐDARAB.

Az Értelemről, és annak munkásságáról.

18. §.

A Léleknek különböző tehetségei.

Ha magunkba vissza térünk, és magunkra figyelmezzünk: Lelkünknek sokféle változásait tapasztaljuk: Illyen változások:

a) A' képzetek, megfogások, ítéletek, és következtetések.

b) A' kedves, és a' kedvetlen érzések.

c) A' kívánások, utálások, törekedések, akarások, és a' hajlandóságok.

Mind 'ezeket a' változásokat három kutfőkre, vagy principiumokra vihetjük vissza: 1. Az Esmérő. 2. Az Érző. 3. A' Kivánó, és akaró tehetségre. Ezen három fő tehetségek az Énben egyesülnek.

19. §.

Az Esmérőtehetségnek kettős ága.

Az Esmérőtehetség két ágokra oszlik, u. m. *alsóra*, és *felsőre*.

I. Az Esmérőtehetségnek also ága neveztetik *Érzékiségnek* (sensualitas) mely által, részszerint a' külső világ' tárgyairól, részszerint Lelküinknek változásairól közvetetlen esmérőteket szerzünk magunknak.

Az *Érzékiség'* nevezete alatt befoglaltatnak: a) A' mi külső Érzékeink. b) Az belső Érzék. c) A' Képződés' tehetsége. d) Az Emlékező, és Figyelmező tehetség. Ezek bizonyos mértékben közösök az oktalan állatokkal is.

II. Az Esmérőtehetségnek felső ága az a' tehetség, melynél fogva, mi valamit közönséges képzetek által tudunk képzelni, és megesmérni.

Ez az értelmes Esmérőtehetség, mely magát főképpen a' gondolkodásban, ítéllettételben, és következtetések' formálásában mutatja ki, tsupán tsak az *Értelemmel*, és Okossággal felruházott Embernek tulajdona — következőleg szoros értelemben az Emberiségnek sphaeráját teszi.

20. §.

A felső Esmérőtehetségnek kettős ága.

A' felső Esmérőtehetség két tehetségeket foglal maga alatt:

1. Az *Értelmet*, vagy a' *Gondolótehetséget*, mely az *Érzékek* által szerzett képzetekből közönséges képzeteket, ítéleteket, és okoskodásokat formál.

2. Az *Okosságot*, mely a' mi Lelkünknak legfelső tehetsége, és az idéák', és principiumok' tehetségének nevezetetik.

Ezen tehetségek közül a' Logikának tárgya különösen az *Értelem*.

21. §.

Az Értelemnek hármias munkája, és ága.

Az Értelemnek háromféle munkája vagyon:

1. Az első munkája, vagy functioja az, melynél fogva az *Érzékek* által szerzett képzetekből közönséges képzeteket, vagy megfogásokat formál.

2. A' második munkája az, mely által a' Képzeteket összeveti, és azokból *Ítéleteket* formál.

3. Harmadik munkája az, mely által Okoskodásokat, vagy Következtetéseket állit elő.

Ezeknél fogva az *Értelem* széles jelentésben három formában nyilatkoztatja ki magát:

I. *Mint Értelem szoros jelentésben*, mely az egyes képzetekből közönséges képzeteket formál. Következőleg az egyes dolgokat úgy terjeszti mi előnkbe, mint közönségeseket.

II. *Mint Itélőtehetség*, mely a' közönséges képzeteket öszvekötvén, ítéleteket formál — következőleg a' különös dolgokat felvészi a' közönséges regulák alá.

III. *Mint Okoskodótehetség*, mely Következtetéseket formál. Ez a' tehetség öszvefűzvé több ítéleteket, azokból egy ujj ítéletet hoz ki. Következőleg a' különös dolgokat a' Közönségesekből hozza lá.

22. §.

Organismussa ezeknek a' tehetségeknéi

Ezek a' közelebb említett tehetségek, a' magok munkálkodásokban, egy tökéletes Organismust formálnak, szint úgy, mint az emberi Testnek részei, az az: nintsenek úgy megkülönbözve, és külön válva, mint azok a' Tudományban megkülönböztetnek egy mástól, hanem mikor az egyik munkálkodik, ugyan akkor a' többek is munkálkodnak.

Valamint az emberi Testben lévő részek, és erők: úgy az Értelennek tehetségei is, t. i. a' gondoló, ítélő, és okoskodo tehetség, a' magok munkásságokban költsönösön segítik egyik a' másikat.

A' Tudományban a' Philo'sophus, a' bontzolás által, csak azért huz ezen tehetségek közt oly' szoros határ linéát, hogy meg lehessen tudni, mi légyen tulajdonna az egyiknek, vagy a' másiknak, és minémű törvényeket kövessen az egyik, vagy a' másik.

23. §.

Az Értelen' természete.

Az Értelennek természetes és közönséges munkája az egybetétel. (Synthesis.) Ennél fogva az Értelen

a' külömbfélésegeknek egységet ad, sok dolgokból egyet tsinál, (Synthetizál) és a' dolgokat mint egy kissebb mértékre veszi — szint úgy, mint a' Mathematicusok, a' kik egy mezőt, vagy épületet le akarván venni, azt egy kissebb képbe, vagy rajzolatba szorítják.

Az Értellem azokat a' külömbéseket, mellyekben sok dolgok egy mástól külömböznek, külön választja, az önnöntudásból kihagyja, és tsak azokat a' tulajdonságokat tartja meg, mellyek azok közül mind eggyikkel közösök.

Ezen munkálkodása által az Értellem sok eggyes képzetekből egy közönséges képzetet formál:

Az Értellem, minden munkájiban egységet (unitas) eszközöl:

1. A' közönséges képzetek' formálásában — a' mennyiben sok képzetekből egyet formál.

2. Az Itéletek' formálásában — a' mennyiben a' megfogásoknak egységet ad.

3. A' Következések' formálásában, a' mennyiben az Itéletek' öszvetételéből egy közönséges Következést huz ki. Következőleg itt is egységet eszközöl.

Az egy szerü dolgokról az egyberakattakra emelkedvén fel, a' vi'sgálásnak leg első tárgyai a' Megfogások.

24. §.

Az Értellem' munkáji a' megfogások' formálásában.

A' közönséges képzeteknek, vagy megfogásoknak formálásában az Értellem' négy féle munkáját nyilatkoztatja ki:

I. Első munkája az *Öszvehasznítás* (comparatio) melynél fogva az *Értelem* sok egyes dolgokat egy mással öszvehasznít.

II. Második az *Eszmélés*, (reflexio) melynél fogva az *Értelem* az öszvehasznított dolgoknak közös tulajdonságaira, és bélyegeire figyelmez, 's azoknak hasonlatosságát, vagy különbségét által látja.

III. Harmadik a' *logikai Elvonás* (abstractio logica) melynél fogva az *Értelem* azokat a' tulajdonságokat, melyekben az öszvehasznított dolgok egy mástól különböznek, külön választja, az önnöntudásból kihagyja, és félre veti.

IV. Az *egybekötés* (synthesis) melynél fogva az *Értelem* azokat a' kiszemelt, és kiválasztott közös tulajdonságokat, melyekben az öszvehasznított dolgok állandoul megegyeznek, egy képzetbe öszveköti.

Hogy pedig az ily' módon formált közönséges képzetet az Elmében meg lehessen tartani, és ujjitni, azt az *Értelem* egy közönséges jeggyel, vagy szóval megjegyzi.

Valahányszor látjuk, vagy halljuk ezt a' jegyet, az a' mi Elménkben mindenkor felserkenti az annak megfelelő gondolatot.

Közönségesen: — a' beszéd, és a' gondolatok között szoros egybeköttetés vagyon — 's az egyiknek tökéletessége, vagy hiányja feltészi a' másiknak tökéletességét, vagy hiányját.

A' felsőbb, és alsóbb megfogások' formálása.

Az *Értelem* a' maga öszvehasznításait tovább folytatván, a' megmondott mód szerint formált közönséges képzetekből ujjakat tud formálni.

Ezt pedig az *Értelem* két úton teheti:

1. *A' logikai elvonás* (abstractio logica) által, melynél fogva az *Értelem* az alsóbb megfogásokból magassabbakat formál.

Ez úgy esik, ha az *Értelem* az alsóbb képzetekből mind több több caractereket hágy ki. Az *Értelemnek* ezen munkája által gráditsonként magassabb magassabb képzetek, vagy gondolaiok származnak.

Igy emelkedik fel az *Értelem* az ember' gondolajáról a' Valóság' gondolatjára.

2. *A' logikai meghatározás* (determinatio logica) által, melynél fogva az *Értelem* a' felsőbb megfogásokból alsóbbakat formál.

Ez úgy esik, hogy az *Értelem* a' felsőbb megfogásokhoz mind több több caractereket told, mely munkájában az *Értelem* meghatározatlanul mehet le felé. Ennél fogva a' felsőbb képzetet mind szorossabban szorossabban meghatározza.

Igy a' Vallás' gondolatjából formálja a' Keresztény Vallás' gondolatját — abból a' Protestans Vallás' gondolatját — abból ismét a' Reformata Vallás' gondolatját.

26. §.

A' képzetek, megfogások, és az idéák.

A' mi esméreteinknek massájában találtnak képzetek, megfogások, és idéák.

I. *A' Képzetek* (repraesentationes) Lelkünknek olyan változásai, mellyeket vagy külső Érzékeink, vagy belső Érzékünk által szerzünk. Ezek

a) *Észrevételeknek* (perceptiones) neveztetnek, ha meg vagyunk győződve a' felől, hogy képzetünknek valóságos tárgy felel meg.

b) Ha az *Észrevételek* a' bennünk történt kedves, vagy kedvelen változásokra vitetnek: abban az esetben *érményeknek* (sensationes) neveztetnek.

c) Ha inkább figyelmezzünk a' külső dolgokról szerzett esméretre, mint a' bennünk történt változásra: akkor *Nézleteknek*, vagy *Látványoknak* (Anschauung) neveztetnek.

d) Neveztetnek *érzéki esméreteknek*. (cognitio- nes sensuales). Az esméretnek két elementumai vagnak: 1. Hogy a' tárgyat valamely *Érzékemmel* tapasztaljam. 2. Hogy azon tárgyról légyen megfogásom, az az: tudjam, hogy mi az. Az esméretre mind a' két pont szükségesképpen megkívántatik.

II. *A' megfogások* (conceptus, notioncs) olyan közönséges képzetek, mellyek egynél több dolgokra illenek, és a' mellyek több dolgoknak közös tulajdonságaikat foglalják magokban. p. o. Ha azt mondom: *ember, élőfa*, ez nem tsak arra az emberre, és élőfára illik, mellyet előttem látok, hanem közönségesen minden emberekre, és élőfákra. a)

III. *Az Idéák az Okosságnak leg magassabb képzetei, melyek a' tapasztalás' határát feljül haladják, és a' melyeknek a' tapasztalásban egy tárgy se felel meg tökéletesen. p. o. Isten, a' Mindenség, tökéletes virtus, tselekedet, vagy Constitutio.*

-
- a) Ha a' conceptust képzettel teszem ki: akkor a' közönséges praedicatumát szükség eleibe tenni. Ha pedig megfogással: akkor nem szükség. Mert tudni való, hogy minden conceptus közönséges.

27. §.

A' közönséges képzetek, vagy megfogások.

A' közönséges képzetek, vagy megfogások az Értellem' productumai.

Ezeket a' megfogásokat az Értellem kétféle módon formálja:

1. *Természetes* módon, a' mennyiben a' külső dolgok' képzeteiből, a' mi hirünkben, és tudtunkban kívül is, formálja a' maga megfogásait. Az ilyenek *adattatott megfogásoknak* (conceptus dati) neveztetnek.

2. *Mesterséges* módon, a' mennyiben az Értellem, a' maga szabad munkássága által, bizonyos tziel, és planum szerint, némely megfogásokat össze tud alkotni. p. o. egy Bánknak képzetét. Az ilyen megfogások *tsináltaknak* (conceptus factitii) neveztetnek.

Az adattatott képzetek neveztetnek

a) *Elvontaknak* (conceptus abstracti) azért, mivel mindenkor olyan tulajdonságokat foglalnak magokban, melyek sok dologtól választattak külön.

b) *Közvetőleg való képzeteknek* (repraesentationes mediatæ) azért, mivel azokat csak a' közvetlen képzeteknél fogva vihetem valamely valóságos tárgyra.

28. §.

Az eggyes képzetek.

Eggyes képzeteknek (repraesentationes singulares, seu individuales) neveztetnek azok, mellyek mindenkor eggyes dolgokra vitetnek. p. o. ez a' kép, ez a' torony, mellyet előttem látok; ez a' hang, mellyet hallok.

Ezeket a' képzeteket a' mi Érzékeink (sensus) által szerezzük, és azokat bennünk mindenkor a' rajtunk kívül lévő dolgok, a' magok érdeklések által, gerjesztik fel.

Innen *közvetetlen képzeteknek* (repraesentationes immediatæ) neveztetnek.

29. §.

Külömbisége az eggyes képzeteknek a' megfogásoktól.

Az eggyes képzetek a' közönséges képzetektől, vagy megfogásoktól különböznek :

1. Az eggyes képzetek mindenkor csak egy dologra vitetnek. p. o. a' Béts, és Páris nevezet egy várostra — a' város nevezete pedig közönségesen sok városokra.

2. Az eggyes képzetek, fundamentomát tészik a' közönséges képzeteknek, azért, mivel az *Értelem* az

eggyes képzeteket olvasztja össze, és azokból szerkeztet össze egy új képzetet.

Innen egy közönséges képzet alatt mindenkor sok alsóbb képzetek foglaltatnak bé. p. o. az Ország' neveze-
zete alatt Frantzia, Magyar, és Erdély Ország.

3. Az egyes képzeteket az *Érzékiség* által sze-
rezzük — a' közönségeseket pedig az *Értelem* által
formáljuk.

4. Egy közönséges képzetben mindenkor keve-
sebb characterek vagynak, mint az egyes képzetekben.
p. o. az Ember' gondolatjában tsak kettő vagyon: a)
Hogy érzékeny testel. b) Hogy okos lélekkel bir. Pé-
terben ellenben, ezeken kívül, még véghetetlenül sok
characterek vagynak.

30. §.

Első Esméreteink.

A' mi első esméreteink nem a' közönséges, ha-
nem az egyes képzetekkel kezdődnek. Következőleg
az emberi elme az első lépéssel egyes képzeteket sze-
rez magának.

Idővel az egyes dolgok közt egyyezt, hasonla-
tosságot, és atyafiságot veszen észre — és ennél fogva
a' maga egyes képzeteit lassanként által formálja kö-
zönséges képzetekké.

Melyhez képest az *Értelem* a' maga esméreteinek
szerzésében az egyszerű dolgokról az egyberakottakra —
az egyes dolgokról a' Fajokra, és a' Nemekre mégyen
által.

Igy a' mi első, és egyes esméreteink lassanként
lesznek közönségesekké.

MÁSODIK FÖDARAB.

A Gondolkodásnak leg felső, vagy fundamentomatos törvényeiről.

31. §.

A Gondolat tárgya.

Gondolat' tárgyának neveztetik mind az, valamit az ember gondol.

A' mit pedig az ember gondol, annak ollyannak kell lenni, hogy légyen gondolható.

Következőleg minden gondolt tárgynak első, és mulhatatlan tulajdonsága a' gondolhatóság, vagy az ellenkezésnek távol léte. Mert a' mi magával ellenkezik, az, maga magát lerontja — következőleg azt gondolni, lehetetlenség. p. o. egy véges teremést véghetetlennek — egy erőtelent mindenhatónak képzelni, magában ellenkezés.

32. §.

Logikai Valóság, és Héptelenség.

Logikai, vagy értelmi Valóságnak, (ens logicum) nevezzük azt, a' mi gondolható, képzelhető — a' miben leg alább ellenkezés nintsen, ha egyébaránt annak valósága kérdés alatt vagyon is, p. o. hogy a' Holdnak lakossai vagynak, ebben a' gondolatban nints' ellenkezés.

A' logikai Valóságnak ellenébe tétetik a' Héptelenség, (Non ens logicum) a' miben ellenkezés vagyon, és így a' mit még tsak gondolni se lehet. p. o. hogy az Isten (a' Spinoza gondolatja szerint) véghetetlen,

és véges, független, és függő, tökéletes, és fogyatko-
zásokkal teljes Valóság légyen, maga magában képte-
lenség, és lehetetlenség.

Minthogy az emberi Elmének az ilyen képtelen-
séget gondolni, lehetetlenség: annál fogva az annyi,
mint *Gondolatbeli Semmi*.

33. §.

A' Valóságnak, és a' Semminek kettős értelme.

A' Valóságot, és a' Semmit kettős értelemben le-
het venni:

1. *Logikai értelemben*, a' mennyiben mind a'
kettőt a' gondolhatóság' körére viszem.

2. *Valódi értelemben*, a' mennyiben mind a'
kettő a' létel' sphaerájára vitetik.

Logikai értelemben

a) *Valóság* az, a' mit gondolni lehet. (ens
logicum).

b) *Semmi* az, a' mit még csak gondolni se le-
het. (Non ens logicum).

Valódi értelemben

a) *Valóság* az, a' mi a' létel' körébe tartozik —
a' mi vagyon. (Ens reale, seu existens).

b) *Semmi* az, a' mi a' létel' körében nem ta-
láltatik — a' mi nints. (Ens non existens — Nihilum
sensu reali).

Következők.

A' mondottakból származnak e' következő meghatározások:

1. A' mi a' gondolhatóság', vagy logikai lehetőség' körébe tartozik, azért nem tartozik egyszersmind a' valódi dolgok' sorába. *A' lehetőségből a' létel nem következik.*

2. A' mi a' logikai lehetőség' körén kívül van, az *értelmi képtelenségnek* (Non ens logicum) nevezetik, és az nem is lehet. *Az értelmi lehetetlenségről lehet következtetni a' Nemlételre.* p. o. Hogy egy véges teremtés véghetetlen tökéletességgel birjon, azt gondolni se lehet. Annál fogva a' világon hijában keresünk egy ilyen Valóságot.

3. A' mi a' lételnek körére tartozik, az, *igazi Valóság*, és az egyszersmind lehetséges is. *A' lételről a' lehetőségre lehet következtetni.*

4. A' mi a' létel' sphaeráján kívül van, az, *Semmi* valóságos értelemben — de azért nem képtelenség, és ezután megvalosulhat. p. o. Ha egy Nemzet most nem pallérozott; lehet ez után, és hogy jövőendőben előbb lépik a' pallérozódás' pályáján, abban semmi lehetetlenség nintsen. *A' Nemlételről a' lehetetlenségre nem lehet következtetni.*

A' characterek, vagy bélyegek.

A' characterek, vagy bélyegek (notae, seu characteres) azok a' képzetek, a' melyeknél fogva egy dol-

got más dolgoktól meg tudunk különböztetni. A' characterek neveztetnek tulajdonságoknak, megesmértető jegyeknek, és meghatározásoknak is. (proprietas, criteria, determinationes).

A' mennyiben pedig ezeket a' charactereket egy dologról ki lehet mondani: annyiban *categoriáknak*, vagy *praedicatumnak* mondatnak. p. o. hogy az ember okos, és szabad Valóság, ezek az embernek praedicatumai.

36. §.

A' gondolkodásnak leg felső törvényei.

A' gondolkodás leg felső, és leg közönségesebb törvényeinek neveztetnek azok, a' mellyek minden gondolkodásnak fundamentomát teszik. Ezért fundamentomos törvényeknek is neveztetnek.

Ezek a' fundamentomos törvények oszlopait téstik az Értelme Tudományának, mellyekre annak tanításait vissza lehet vinni. Ezek nélkül az Értelme leg kisebbet se gondolhat, ítélni, és következtethet.

37. §.

Első fundamentomos törvény,

Az általános Ugyanazonság' principiuma, (principium identitatis absolutae)

A' Mathesisben vagyon egy principium, t. i. *Min-den mennyiség egyenlő magához.*

Ezt a' principiumat által lehet tenni az Értelme' Tudományára, és akkor annak e' lézen az értelme:

Minden gondolat, vagy megfogás megegyezik magával; vagy más szókkal: A' megfogás, és annak characteri közt tökéletes egység, és megegyezés vagyon.

Minden megfogás egy Egész — a' charactereket pedig úgy lehet nézni, mint ennek az Egésznek részeit.

Az Egész egyenlő minden részekhez együtt vétetve. Következőleg a' megfogás is annyi, mint minden characterek együtt vétetve. p. o. Akár azt mondjam: *Ember* — akár azt: *Testi, és okos természetű bíró Valóság*, mind a' két esetben ugyan azon egy dolgot mondok. a)

Eanek a' principiumnak közönséges Formulája ez: $A = A$.

- a) Ezt a' principiumat így is ki lehet fejezni: A' praedicatum-ban megvagon az Egész kifejtve, a' mi a' Subjectumban kifejtetlen vagyon. p. o. $\text{Triangulum} = \text{Figura} + 3 \text{ oldal} + 3 \text{ szeglet}$.

38. §.

Következések ebből a' principiumból.

Ebből a' principiumból következnek ezek:

1. *A' mire egy megfogásnak characteri illenek, arra illik a' megfogás is.* p. o. az erköltsi Valóságnak characteri, az okosság, és a' szabadság. Az okosság, és a' szabadság illenek az emberre. Tehát az emberre illik az erköltsi Valóság' gondolata is.

2. *A' mire egy megfogásnak characteri nem illenek, arra a' megfogás se illik.* p. o. a' tökéletes

Valóság mindentudó, mindenható, és szent. Ezek a' characterek az emberre nem illenek. Tehát a' tökéletes Valóság' gondolatja se illik az emberre.

39. §.

Az ellenkező, és eggyező characterek.

A' characterek egy megfogásban kétfélék:

1. *Ellenkezők*, vagy *ellentmondók* azok, a' mellyek egy mást lerontják — következőleg ugyan azon egy gondolatban semmiképpen nem férnek össze. p. o. véges, és véghetetlen, változó, és változhatatlan, függő, és független, szabadság, és szükségesség 's. a' t.

2. *Eggyezők* azok, mellyek egymást le nem rontják — következőleg egy gondolatban egy mással öszvéférnek, és egybeköttethetnek. p. o. az állati, és az okos természet az emberben.

40. §.

Második fundamentomos törvény.

Az Ellenkezés' principiuma.

(principium contradictionis)

Az Ellenkezés, vagy ellentmondás principiumának értelme ez: *Nem lehet ellenkezőt tenni, vagy állítani, hanem csak olyant, a' mi maga magával megegyezik.* Más szókkal: *Nem lehet ellenkezőt gondolni. Egy dologra se illenek ellenkező praedicatumak.*

Ennél fogva az emberi Elme semmiképpen nem gondolhat olyanokat, a' mellyek egy mást lerontják, és egy gondolatban öszve nem férnek.

Következőleg mivel a' gondolatra az ellenkezésnek távol léte szükségesképpen megkívántatik: annál fogva az Ellenkezés' principiumát helyesebben a' *Nem-ellenkezés*, vagy *Eggyezés' principiumának* (principium consensus) lehetne nevezni, mely szerint az emberi Elme csak olyanokat gondolhat — csak olyan gondolatokat köthet össze, a' mellyek egy mással eggyeznek.

Az Ellenkezés, és az Eggyezés' principiuma tehát valósággal csak egy principium, és az egyik a' másiktól közvetlenül következik.

Az Ellenkezés' principiuma foly az Ugyanazonság' principiumából. Mert ha az $A = A$; abból következik: hogy az A nem lehet $=$ Nem A , a' mi magában képtelenség.

41. §.

Harmadik fundamentomos törvény. Két ellenkező praedicatumak közt egy harmadik kirekesztésének principiuma.

(Principium exclusi medii, seu tertii inter duo contradictoria.)

Ennek a' principiumnak értelme ez: *Minden dolognak csak két közvetlenül ellenkező praedicatumai lehetnek. A' köztö közt egy harmadiknak helye semmiképpen nem lehet. p. o. az ember vagy szabad, vagy nem szabad Valóság.*

Más szókkal: *Minden dologra illik egy megfogás, vagy pedig annak ellenkezője.*

Ennél fogva, ha a' két ellenkező praedicatumak közül az egyiket tészem: abban az esetben a' másikat

nem tehetem — következöleg azt szükségesképpen tagadnom kell — és megfordítva.

Ez a' principium foly az Ellenkezés' principiumából, mely szerint lehetetlen, hogy mind a' két ellenkező praedicatumakat tehessem.

42. §.

Következések ebből a' principiumból.

Ebből a' principiumból következnek ezek:

1. Hogy két közvetlenül ellenkező praedicatumak közül akár mely dologra is tsak az egyik illhetik.

Mind a' kettő nem illik: mert az egyik lerontja a' másikat. Következöleg a' kettő ugy ellenkezik egy mással, mint a' tűz a' vízzel. a)

2. Ha valamely dologra két ellenkező praedicatumakat viszek: abban az esetben az egyiknek szükségesképpen igaznak kell lenni — ha az Ítéletnek igazságáról vagyon szó. p. o. a' Lélek vagy halandó, vagy halhatatlan. Mind a' kettő igaz nem lehet. Ha azért az egyik igaz: akkor a' másik hamis — és megfordítva.

3. A' mit egy dologról, bizonyos tekintetben, kimondhatok, azt két ellenkező praedicatumak által mind kimondottam. p. o. Péter vagy Magyar, vagy nem Magyar. Itt a' Nemzetiségre nézve Péterről mindent kimondottam, a' mit monhattam.

4. Ebből a' principiumból foly az *általános meghatározás' principiuma*. (Principium determinationis omnimodae.) Ha egy dolgot két, vagy több ellenkező praedicatumak által általánosan meghatározok: ab-

ban az esetben minden lehetséges, és egy mással ellenkező praedicatumak közül, az egyiknek szükségesképpen illeni kell a' dologra.

Mert ha a' dolog teljesen, és tökéletesen meghatározott: lehetetlen, hogy az ellenkező praedicatumak közül valamelyik ne illjék a' dologra.

- a) Közvetlenül ellenkeznek egy mással azok a' gondolatok, a' mellyek egy mástól a' tagadó igo által választatnak el — p. o. egy tselekedet vagy igazságos, vagy nem igazságos — az az; igazságtalan.

43. §.

Negyedik fundamentomos törvény.

Az Ok' principiuma.

(Principium rationis.)

Ennek a' principiumnak értelme. ez: *Az emberi Elme semmit se gondolhat, az az: semmit se állithat, semmit se tagadhat, semmit helybe nem hagyhat helyes ok nélkül.*

Mint hogy pedig az állítás, vagy tagadás mindenkor egy Ítélet által esik, ennél fogva az Ok' principiumát a' következő Formulával is ki lehet fejezni:

Minden igaz Ítéletnek, akár erősítő, akár tagadó legyen, lenni kell Okának, vagy logikai fundamentomának.

Minden Ítélet, mellyet állítok, vagy tagadok, egy felsőbb Esmérctnek következése. Ennél fogva minden Ítéletet, valamely Okkal, vagy logikai fundamentom-

mal kell öszve kötni, melyből annak igazsága megért-
hető lesz.

A' harmadik principiumnak értelme szerint, két
ellenkező praedicatumak' közül tsak az egyiket tehetem.
De maga magában mind egy, a' kettő közül akár melyi-
ket tégyem. Tsak ugyan lenni kell oknak — még pe-
dig helyes oknak, mely minket arra kényszerít, hogy
az egyiket inkább tégyük, mint a' másikat. p.o. az
ember vagy szabad, vagy nem szabad Valóság'. Ebben
az esetben lenni kell helyes oknak, hogy az embert
miért állítom inkább szabad, mint nem szabad Való-
ságnak.

Ez a' principium az emberi Értelmenek természe-
tében, és eredeti alkotásában fundáltatik, melynél fog-
va az ember minden állításnak okát kérdi, és keresi. a)

-
- a) Ez a' principium közönségesen az elégséges ok' principiu-
mának (principium rationis sufficientis) neveztetik, és a'
Logikusok által így fejeztetik ki: Mindennek, a' mit
gondolunk, lenni kell elégséges okának. (Kie-
sevvetter's Logik §. 20. — Jakob's Logik §. 82.

Mind a' principium' tizmjét, mind a' formuláját vissza-
veti Krug Ur (Denklehre §. 20. Anm. 2.) azért, mivel ha
a' mi Ítéleteinknek mindenkor elégséges okát kellene adni;
abban az esetben a' hihetőség kirekesztődne a' mi esmé-
reteinknek massájából. Már pedig sok esetek vagynak, a'
mellyekben a' mi Ítéleteinknek elégséges okát nem tudjuk
adni, hanem meg kell elégednünk a' hihetőséggel.

De mind e' mellett, az elégséges ok mi réánk nézve
mindenkor egy Ideálnak fog maradni, melynél fogva minden-
kor arra kell törekednünk, hogy a' mi Ítéleteinknek (a'
mennyiben lehet) helyes okát adjuk. Hogy ha a' felho-

zott okkal meg nem elégszünk : abban az esetben egy felsőbb okat keresünk , mind addig , míg a' kielégítő okra rá találunk.

44. §.

Principium, következés — Ok, és miv

A' logikai principium különbözik a' valóságos Októl. (causa)

A' principium, vagy logikai fundamentum szabattatik a' gondolatokra, és az egy olyan képzet, melyből két megfogásoknak megegyezését, vagy meg nem egyezését — következőleg valamely állításnak igazságát, vagy hamisságát megértem, és által látom.

A' valóságos Ok (causa) pedig szabattatik a' természeti dolgokra, és változásokra, és az egy olyan valóságos tárgy, mellyet ha teszék, egy más tárgyat is szükségesképpen tennem kell. Ha tészem a' Nap' feljövételét: tennem kell a' Láthatárnak megvilágosodását.

Külömbözik a' következés is a' mivtól, vagy okozattól.

A' következés (consequens) az, a' mi a' principiumból úgy foly, mint a' folyamat a' forrásból. Ha a' Vallásnak fundamentuma a' meggyőződés: abból önként foly, hogy a' Vallásban nints' helye a' kényszerítésnek.

A' miv, vagy okozat (effectus) az, a' mi egy valóságos tárgynak, vagy változásnak szükséges következése, (sequela) p. o. a' meleg a' kementzében lévő tűznek!

Az Ok, és a Causalitas' principiuma.

A' mondottakhoz képest különbség vagon az Ok, és a' Causalitas' principiuma közt.

1. Az Ok' principiuma (principium rationis) logikai principium, mely a' gondolatokra, és esméretek-re alkalmaztatik. *A' mit gondolunk, vagy allitunk, annak lenni kell okának.*

2. A' Causalitas' principiuma metaphysikai principium, az az: a' természetnek törvényre, és principiuma, mely a' természeti dolgokra, és változásokra vitetik. Annak értelme ez: *Hogy a' természetben minden változásnak lenni kell valamely szerző okának.*

Az elsőnek a' Logikában, a' másodiknak a' Metaphysikában vagon helye.

Mind a' két principiumát pedig ki lehet fejezni egy közönséges Formulával, t. i. *Ha téstem a' feltételt: (conditio) abban az esetben tennem kell szükségesképpen azt is, a' mi attól függ. (conditionatum.)*

Következők az Ok' principiumából.

Az Ok' principiumából következők ezek:

1. A' principium a' következőkkel oly' szorosan össze vagon kötve, mint a' forrás a' folyammal. Ennél fogva a' ki a' principiumat megengedi, annak szükségesképpen meg kell engedni a' principiumból folyó következőket is.

2. Ha a' principium igaz: igazaknak kell lenni az abból folyó következtéseknek is. Mert igazságból csak igazság folyhat.

3. Ha ellenben a' következtések nem igazak, és képtelenek: abban az esetben a' principiumnak se lehet igaznak lenni. Mert az igazságból hamisság nem folyhat.

47. §.

A' részszerint való Ugyanazonság' principiuma.

(principium identitatis relativae)

A' részszerint való, vagy képestségi ugyanazonság' principiuma, következtése az Ok principiumának.

A' Mathesisben vágyon egy principium :

Ha két mennyiségek egyenlők egy harmadikhoz : akkor egy más közt is egyenlők. Ha két mennyiségek közül az egyik egy harmadikhoz egyenlő, a' másik pedig nem egyenlő : akkor egy más közt sem egyenlők.

Ha ez a' principium az Értelem' Tudománnyára által vitetik, és a' gondolatokra szabatik ; az értelme a' következtetendő léssen :

Ha két megfogások egygyeznek egy harmadikkal : akkor azok egy más közt is megegyeznek. Ha ellenben egy harmadikkal nem egygyeznek : akkor egy más közt se egygyeznek. a)

Két megfogásoknak megegyezését vagy közvetetlenül, vagy közvetőleg látom által.

a) Ha közvetlenül: akkor az öszveköttetésnek fundamentoma magokban az öszveköttött megfogásokban található. Mert az egyik a' másikban analytice benne van — következőleg abból közvetlenül ki lehet hozni. p. o. a' lég tökéletesebb Valóság szent.

b) Ha két megfogásoknak megegyezését közvetlenül által nem látom: abban az esetben a' megfogásoktól különböző fundamentum kívántatik — az az: a' két megfogást öszve kell vetnem egy harmadikkal, és ha azzal egyeznek: akkor egy mással is egyeznek. Ha pedig azzal nem egyeznek: úgy egy más közt se egyeznek.

a) p. o. A' Planéták = homályos Testek.

A' Hold = homályos Test.

Tehát a' Hold = Planéta.

Lehet kereskedni portékákkal.

Az ember nem portéka.

Tehát az emberrel nem lehet kereskedni.

Lehetne nevezni: principium tertii intervenientis.

48. §.

A' gondolkodás' leg felső törvényeinek nyilvánossága.

A' gondolkodásnak leg felső törvényei közvetlen, és szükséges igazsággal birnak. Annál fogva

1. Azoknak, mint közvetlenül első principiumoknak, nints szükség a' megbizonyításra. Ha az Értelme ezeket a' törvényeket nem követné: úgy nem volna Értelme — úgy maga magát lerontaná.

Ha megpróbáljuk gondolatunkban, beszédünkben, és írásunkban, hogy eltávozzunk ezektől a' törvényektől: tsak hamar észre vesszük, hogy ez lehetetlenség.

Mi nem is tudunk magunknak képzetet formálni egy olyan Valóságról, melynek értelme ne volna ezekhez a' törvényekhez köttetve. p. o. a' mely Valóságra nézve, a' megfogás, és annak minden characteri közt ne volna tökéletes ugyanazonság; a' mely ellenkező gondolatokat tudna öszvekötni; a' mely két ellenkező praedicatumak közt egy harmadikat tudna gondolni; a' mely minden logikai fundamentum nélkül tudna ítélni.

2. Nem is lehet azokat megbizonyítani. Mert azok minden gondolkozásnak szükséges feltételei. Következőleg azokkal minden Bizonyításnak egyezni kellene — és ezeket a' fundamentomos törvényeket minden Bizonyítás már előre feltenné. a)

a) Ha tsak ugyan valaki egy Felsőbből le tudná is hozni ezeket a' fundamentomos Tételeket, az, azoknak bizonyosságát, és nyilvánosságát nem nevelné.

Eschenmayer Ur (Psychologie. §§. 306 — 310.) törekedett ezeket a' fundamentomos törvényeket a' Léleknek természetéből — az Önn magunk tudásának principiumából lehozni. Ez a' lehozás (deductio) mennyiben legyen helyyes, azt nem vizsgálva, annyi bizonyos: hogy az, az Értelem' fundamentomos törvényeinek nagyobb világosságot, és bizonyosságot nem ad.

49. §.

A' Logika közönséges sinor mérték.

A' Logikát egy közönséges sinor mértéknek (canon) nevezhetjük azért, mivel akár miféle esmérteket

kössen öszve az Értelmem — akár minémű kutsföböl eredjenek azok — p. o. a' kijelentésből, az okesságból, vagy a' tapasztalásból, mind ezek alatta állanak az Értelmem' törvénnyeinek.

Következőleg, a' magok tudományos formájokra nézve, minden Tudományok alája vagynak vettette a' Logikának.

Lehetetlen tehát olyan esméreteknek gondolni, a' mellyeket vagy gondolatokba, vagy itéletekbe lehetne kötni, vagy tudományos formába lehetne szedni, az Értelmemnek közönséges, és fundamentomos törvénnyei nélkül.

50. §.

A' formás igazság', és hamisság' characteri.

A' formás igazságnak két characteri vagynak:

a) *Az ellenkezésnek távol léte.* Mert. tsak az lehet igaz, a' mi magában ellenkezést nem foglal.

Az ellenkezés vagy nyilván való, vagy titkos. Ha valamely gondolatokban nyilvánóságos, és szembe tűnő ellenkezés vagyon: akkor a' gondolatok *képtelenségeknek* neveztetnek. Ha az ellenkezés lappangó: akkor a' kifejtés által hozatik világosságra.

b) *A' következés.* Mert tsak az lehet igaz, a' mi az Értelmemnek törvénnyei szerint öszve függ.

Innen a' gondolatbeli igazságnak principiuma ez: *A' gondolatoknak, és esméreteknek sora igaz formáson, ha abban se ellenkezés, se következeletlenség (in-consequentia) nintsen.*

Az ellenkező esethen, ha az esméreteknek sorában vagy *ellenkezés*, vagy *következetlenség* vagyon, az igaz nem lehet.

51. §.

A' materiás igazság.

Az esméreteknek valódi, vagy materiás igazságára a' logikai, vagy formás igazság még nem elégséges.

Igaz, hogy az, a' mi maga magában ellenkezést, és következetlenséget foglal — következôleg a' logikai törvények szerint hamis, materiáson se lehet igaz. Mert ha még gondolni se lehet: annál kevésbbé lehet valóssággal.

De az ellenkezésnek, és a' következetlenségnek távol léte nem elégséges proba köve a' materiás igazságnak. Mert azért, hogy egy dolognak gondolatjában nints ellenkezés, nem következik annak valóságos igazsága — hanem ha az, más egyéb fundamentomból tudatik. p. o. Nints ellenkezés abban a' gondolatban, hogy az égi Testekben gondoló Valóságok laknak: de azért még is ennek az állításnak materiás igazságát más fundamentomból kell megbizonyítani — vagy leg alább lehetôssé tenni.

Innen egy philo'sophiai Systemában lehet logikai igazság: de abból nem következik, hogy materiás igazság is vagyon benne.

Az esméretek' igazságára tehát két dolog kívántatik: a) Formás, vagy logikai igazság. b) Materiás igazság.

A Logika, mint tudomány, és gyakorlás.

A' Logikának minden fő, és alsóbb reguláját tudhatja valaki tudományos rendel, és összefüggőleg: de abból még nem következik, hogy azokat az egyes esetekben is helyesen tudja alkalmaztatni.

Mert arra, hogy valaki azokat helyesen tudja akár miféle tárgyakra alkalmaztatni, megkívántatik a' választó Itélőtehetség. (judicium discretivum) E' nélkül meglehet a' mi fejünkben a' theoria — de azt még se tudjuk az egyes esetekre alkalmaztatni.

Ennél fogva a' tudományos, és gyakorlásbeli Logikát meg kell egy mástól különböztetni. Lehet a) A' theoria praxis nélkül. b) A' praxis theoria nélkül. c) A' theoria a' praxissal együtt — a' mi tsak ugyan mindenkor több, mint a' tsupa praxis minden theoria nélkül,

HARMADIK FŐDARAB.

A Megfogások' formás különbségeiről.

Az esméreteknek alkotó részei.

Az esméreteknek minden egybe függő sorát három első alkotó részekre lehet felhasogatni, u. m. a' megfogásokra, az ítéletekre, és a' következtetésekre.

Innen a' természetes rend kívánja, hogy az Értelemnek egyszerű munkájin kezdván a' vi'sgálozást, azokról az egybetettekre menjünk. Következőleg az első

lépéssel a' megfogásokról ; a' második lépéssel az ítéletekről ; a' harmadik lépéssel a' következtetésekről értekezzünk.

54. §.

Az Értekezés' rendje.

Ha a' megfogásokat csak logikai módon tekintjük ; azoknak formás különbségeket négy különböző pontokból lehet vi'sgálat alá venni :

I. Lehet vi'sgálni a' mennyiségre. II. A' minémiségre. III. A' viszonyra. IV. A' modalításra nézve.

ELSŐ TZIKKELY.

A' megfogások' mennyisége.

(quantitas conceptuum)

55. §.

A' megfogások' kiterjedése, és foglalatja.

A' megfogásoknak kettős nagyságok vagyon : a) Kiterjedésbéli nagyságok. (quantitas ambitus) b) Foglalatbéli nagyságok. (quantitas complexus) Az első nevezzük a' megfogások' *kiterjedésének* ; (extensio, seu sphaera conceptuum) a' másodikat a' megfogások' *foglalatjának*. (intensio conceptuum)

1. Egy megfogásnak *kiterjedését* tészik azok az alsóbb képzetek, mellyek egy felsőbb megfogás, vagy gondolat alatt befoglaltatnak. p. o. a' Figura' gondolatja alatt befoglaltatnak az egyenes oldalú, horgas oldalú, és elegeyes oldalú Figurák. Az egyenes oldalú Figurák alatt a' három, négy, 's több szegű Figurák. Az Igaz-

gatás' formáji alatt a' tiszta, és elegyes Igazgatás' formáji; a' tiszta alatt a' Monarchia, Aristocratia, és Democratia.

2. Egy megfogásnak *foglalatját* tészik azok a' képzetek, mellyek egy gondolatban, mint a' részek az Egészben, benne vagynak. p. o. a' 'Triangulum' gondolatjában benne vagynak ezek a' részes képzetek: egyes oldalú Figura $\triangle$ 3 oldal $\square$ 3 szöveget. —

56. §.

A' kiterjedés', és a' foglalat' viszonya.

A' megfogások' kiterjedése, és foglalatja megfordított viszonyban vagynak egy máshoz. Mentől nagyobb a' gondolatnak kiterjedése; annál kisebb a' foglalatja. Ellenben mentől nagyobb a' foglalatja; annál kisebb a' kiterjedése. p. o. a' 'Figura' kiterjedése nagyobb, mint a' 'Triangulumé'; de ellenben a' 'Triangulum' foglalatja nagyobb, mint a' 'Figurájé'.

Innen mentől magassabbak a' megfogások; annál szegényebbek — 's mentől alsóbbak, annál gazdagabbak.

Következõleg a' Tudományoknak tsupa közönséges, és encyclopaediai Átnézése a' mi esmérteink' massáját keveset gazdagítja, és azok, a' kik a' Tudományok' felsõ színének megizelítésével megelégesznek, és ugy szólva, a' Tudományokon keresztül sikulnak, üress fõknek maradnak.

57. §.

Nagyobb, vagy kisebb kiterjedés.

Egy gondolatnak, vagy megfogásnak kiterjedése (sphaera) annál nagyobb, mentől több alsó képzeteket foglal maga alatt.

Ellenben a' kiterjedés annál kisebb, és szorosabb, mentől kevesebb képzeteket foglal maga alatt. p. o. Leg nagyobb kiterjedése vagyon a' Valóság' gondolatjának; kisebb a' szabad Valóság' gondolatjának; még kisebb az ember' gondolatjának.

Ha egy megfogásnak kiterjedése leg kisebb — következőleg egyes dologgal köttetik össze: abban az esetben *Nézetnek* (intuitus) neveztetik.

Ha a' felsőbb megfogás alatt befoglaltatott alsóbb képzeteket teljesen előszámlálom: abból származik egy megfogásnak *logikai elosztása*. (divisio logica)

58. §.

Nagyobb, vagy kisebb foglalat.

Egy megfogásnak foglalatja annál nagyobb, mentől több részes képzeteket foglal magában — ellenben annál kisebb, mentől kevesebbeket foglal magában. p. o. az ember' gondolatjának foglalatja nagyobb, mint az élet mives Valóság' gondolatjának foglalatja; az élet mives Test' gondolatjának foglalatja nagyobb, mint a' tsupa Test' gondolatjának foglalatja — 's mind így tovább feljebb emelkedve.

Ha egy megfogásnak foglalatja teljesen előadatik: abból származik annak *meghatározása*.

59. §.

A' megfogások' formája a' kiterjedésre nézve.

Minden megfogás egy közönséges képzet, mely sok dolgoknak közös tulajdonságait foglalja magában.

Ennél fogva, kiterjedésekre nézve, minden megfogások közönségesek. Mert mind egyik maga alatt foglalja azokat a' képzeteket, mellyek az ő sphaeráját teszik.

De ha a' megfogások egy mással öszve vettetnek: abban az esetben az egyiknek sphaerája szélesebb, a' másiké keskenyebb; az egyik magassabb, a' másik alsóbb: de azomban az egyik szint ugy közönséges, mint a' másik. p. o. a' Vallás' gondolatjának sphaerája szélesebb, mint a' Keresztény Vallás' gondolatjáé; ez ismét szélesebb, mint a' Protestans Vallásé: de mind a' Vallás, mind a' Keresztény, és Protestans Vallás' gondolatja közönséges. a)

Innen nintsenek egyes megfogások, (conceptus individuales) mellyek tsak egy dologra vitetnének: mert azoknak magokban kellene foglalni a' Nézetnek minden characterit — a' mi magában képtelenség. b)

a) A' régibb Logikusok a' megfogásokat, kiterjedésekre nézve, közönségesekre, különösökre, és egyes megfogásokra osztották.

De a' különösök a' közönségesektől tsak abban különböznek, hogy a' különös alsóbb, a' közönséges pedig felsőbb megfogás. Egyéb aránt az egyik, mint a' másik közönséges.

b) A' tulajdon nevek nem egyes megfogások, hanem az egyes dolgok' képzeiteinek tsak jegyei. p. o. Cyrus, Nagy Sándor, Caesar. 's a' t.

60. §.

A' megfogások' formája, foglalatjokra nézve.

A' megfogások, foglalatjokra nézve, kétfélék:

1. *Egyszerűek*, vagy *részetlenek*, (conceptus simplices) azok, melyeket a' magok alkotó részeikre nem tudunk felhasogatni. Illyenek a' színeknek, ízeknek, hangoknak, a' lételnek, és a' nemlételnek gondolatjai.

2. *Egybetettek* (compositi) azok, melyek másokból szerkeztettek össze, és a' melyeket a' magok alkotó részeikre fel lehet hasogatni, ki lehet fejteni — mely kifejtésben mind addig mehetünk, míg végre olyan képzetekre akadunk, melyeket többé hasogatni nem lehet.

MÁSODIK TZIKKELY.

A' megfogások' minémüsége, vagy tisztasága.
(qualitas conceptuum)

61. §.

A' megfogás' minémüségének értelme.

Egy megfogásnak minémüségén értjük az önnön-tudásnak, az az: a' világosságnak, és a' tisztaságnak nagyobb, vagy kisebb grádussát, a' mellyel azokat a' részes képzeteket, melyek egy megfogásban egybekötötték, és annak caractereit tészik, a' gondolat' alkalmazosságával, magunknak képzeljük.

A' világosságra, és a' tisztaságra nézve, a' megfogások körül a' következőkülömböségek fordulnak elő:

1. A' megfogások vagy *világosok*, vagy *homályosok*. (clari, vel obscuri)

2. *Tiszták* (distincti, seu perspicui) és *nem tiszták*. (inperspicui, seu minus distincti)

A világos, és homályos megfogások.

A' megfogások

1. *Világosok*, ha azoknak tárgyait más megfogások' tárgyaitól — 's a' megfogásokat is más megfogásoktól elégségesen meg tudjuk különböztetni. Sok olyan megfogások vagynak, mellyeket másoktól meg tudunk különböztetni — bár ha a' charactereket nem tudjuk is előszámlálni. Illyenek p. o. az önnönytudásnak, a' képzetnek, és a' lételnek gondolatjai.

2. *Homályosok* azok, mellyeknek tárgyait más megfogások' tárgyaitól nem tudjuk eléggé megkülömböztetni. Így p. o. homályos megfogása vagyon annak, a' ki a' verőereket a' vérerektől — a' szálak husakat az érző inaktól — az izgathatóságot az érezhetőségtől nem tudja megkülömböztetni.

Sok homályos megfogásaink vagynak. A' tanításnak egyik tüzéje az, hogy a' mi Elménknek láthatára felvilágosíttassék, 's a' mennyiben lehet, tisztaságra emeltessék.

A' tiszta, és nem tiszta megfogások.

A' megfogások lehetnek tiszták, vagy nem tiszták.

1. *Tisztáknak* (distincti, seu perspicui) nevezetnek azok, mellyeknek characterit külön külön, és egyenként elő tudjuk adni, és számlálni. Ekkor a' megfogást elhasogatjuk a' maga alkotó részeire, mint a' Physicus a' prisma segedelmével a' világosság' sugarait hét eredeti színekre hasogatja.

2. *Nem tisztak* (inperspicui) azok, a' mellyeknek charactereit egy mástól nem tudjuk megkülömböztetni — nem tudjuk előadni. p. o. a' köz embernek nints tiszta gondolata a' Vallásról, az Istenről, és a' kötelességről.

A' nem tiszta megfogások neveztetnek *zavarosoknak* (notiones confusae) annyiban, a' mennyiben azok magokban ugyan felbontzolhatók, de a' charactereket vagy nem tudjuk előszámlálni — vagy azoknak csak némely részét, 's azt is rendetlenül számláljuk elő — következőleg azokat a' mi tzelunkra használni nem tudjuk.

A' zavaros megfogások, természet szerint, vitetnek az egybetett megfogásokra, mellyeknek charactereit az önnöntudásban mint egy öszvezavarjuk.

64. §.

Érzéki, és értelmi tisztaság.

A' megfogások' tisztasága lehet *érzéki, és értelmi.*

1. *Az érzéki tisztaság* (distinctio aesthetica) abban áll, mely szerint a' mi gondolatainkat nem hasogatjuk, hanem a' helyett azokat példák, hasonlatosságok, és leírások által megtestesítjük, 's mint egy szem eleibe terjesztjük. Ezt nem annyira tisztaságnak, mint *elevenségnek* (vividitas) lehet nevezni. p. o. aesthetikai módon festi Virgil az Aeneas' állhatatosságát.

2. *Az értelmi tisztaság* (distinctio, seu perspicuitas logica) az, melynél fogva a' mi gondolatainkat a' felhasználás, és kifejtés által teszszük tisztákká — következőleg azoknak charactereit egyenként előszámláljuk.

Az érzéki tisztaság, vagy inkább *elevenség* az Aestheticusok', az értelmi tisztaság pedig a' Philo'sophusok' dolga. Az érzéki tisztaságnak kutfejei az *Érzékek*, és a' Phanta'sia; az értelmi tisztaságnak pedig az *Értelem*.

65. §.

Ellenkezés a' logikai, és aesthetikai tisztaság közt.

A' logikai, és aesthetikai tisztaság közt nagyon bizonyos ellenkezés.

1. Az *Értelem* azt kívánja, hogy a' mi gondolataink felhasználassanak; az *Érzékiség* pedig azt, hogy azok nagy elevenséggel terjesztessenek az elme' eleibe. (hypotyposis)

Erre is szükség nagyon sokszor, hogy azok a' dolgok, melyeket az *Értelem* által tudunk, nagy elevenséggel, 's mint egy nézhetőleg állittassanak mi előttünk — hogy így annál mélyebb benyomást tegyenek az elmébe.

2. Az *Értelem*nek tziája az, hogy tanítsan; az *Érzékiség*nek pedig, hogy gyönyörködtessen. Az értelmi tisztaság az *Értelmet* — az érzéki pedig a' Phanta'siát foglalatoskodtatja.

3. Annak az esméretnek, mely minket tanítani akar, *gyökeresnek*; annak pedig, a' mely minket gyönyörködtetni akar, egyszersmind *szépnek* is kell lenni.

4. Egy szép Beszédben meg kell lenni mind a' gyökerességnek, mind a' szépségnek. Ha szép a' Beszéd, de felesleges (superficialis): abban az esetben tetszik az *Érzékiség*nek — de nem tetszik az *Értelem*-

nek. Ha ellenben gyökercs — de azomban száraz: abban az esetben tetszik az *Értelemnek*; de az embereknek nagy része előtt unalmas.

Annak, a' ki a' logikai tisztasággal üszve tudja kötni az elevenséget, *világos feje* (ingenium lucidum) vagy, minthogy a' magas, és elvont gondolatokat meg tudja testesíteni.

66. §.

Foglalatbéli, és kiterjedésbéli tisztaság.

A' megfogások' logikai tisztasága vagy tárgyzza egy gondolatnak foglatját, vagy pedig annak kiterjedését. Az első neveztetik foglatbéli — a' második kiterjedésbéli tisztaságnak.

1. *Foglalatbéli tisztaság* (distinctio intensiva) az, mely szerint azokat az egyes charactereket, mellyek egy gondolatnak foglatját tészik, eggyenként, és rendszeren elő tudjuk számlálni.

2. *Kiterjedésbéli tisztaság* (distinctio extensiva) az, melynél fogva azokat az egyes képzeteket, mellyek egy megfogásnak sphaerája alatt befoglaltatnak, elégségesen elő tudjuk adni. p. o. A' Figura vagy egyenes, vagy horgas, vagy elegyes oldalú Figura.

A' foglatbéli tisztaság tárgyzza a' megfogásoknak foglatbéli nagyságát; a' kiterjedésbéli tisztaság pedig azoknak kiterjedésbéli nagyságát. a)

a) Kiesevvetter (Logik. §. 59) a' tisztaságnak két nemeit említi — t. i. a' bontzó. és egybetéző tisztaságot. (distinctio analytica, et synthetica) De ezek a' foglatbéli

és kiterjedésbeli tisztaságtól nem különböznek. A' bontzolás által a' megfogások a' magok alkotó részeikre felhasogatataknak — az egybetétel által pedig előszámláltatnak azok az alsóbb képzetek, mellyek egy felsőbb megfogásnak sphaeráját teszik. A' bontzó tisztaságon épül a' Sokrates' tanításbeli módja. (methodus docendi socratica)

67. §.

A' megfogások' felbontzolósa.

A' megfogások' felbontzolósa (analysis notionum) az Értelmnek az a' munkája, mely által a' megfogásokat a' magok alkotó részeikre felhasogatja. Ezén felbontzolás, vagy kifejtés által, elő lehet adni:

1. Az első rendbeli, közvetlen, és egyberendelt charactereket, (criteria coordinata) mellyek együtt véve teszik a' megfogást. p. o. az ember érzéki + okos Valóság.

2. A' másod rendbeli, és alá rendelt charactereket. (criteria subordinata) Ha egy gondolatot felhasogattam az első rendbeli characterekre: ezeket ujra fel lehet hasogatni a' magok alkotó részeikre.

Ha ezt a' felbontzolást így folytatom, a' meddig csak lehet: abból a' tisztaságnak különböző rangjai származnak — p. o. első, második, harmadik rangu tisztaság.

68. §.

Hijános, és teljes bontzolás.

A' megfogások' bontzolósa lehet:

1. *Hijános*, ha a' hasogatásban csak egy darabig megyek.

2. *Teljes*, és *tökélletes*, ha a' hasogatást mind addig folytatom, míg egy felől olyan egyszerű képzetekre akadok, melyeket többé nem lehet felhasogatni; más felől pedig olyan alsó képzetekre, melyeket többé nem lehet elosztani.

Ha a' bontzolás által csak az alsó rangu characterket számláltam elő: akkor a' megfogásnak tisztasága még hijános.

Ha pedig a' characterek' caractereit is teljesen előadtam: abban az esetben a' megfogás *teljesen, és tökéletesen tiszta* lesz.

De ezt az éles hasogatást csak a' Tudósok tehetik. A' köz életben megelégszünk az első, és másod rangu tisztasággal is.

69. §.

A' megfogásoknak némely nevezetei.

A' felbontzolásból, és az abból folyó magyarázatból származnak a' megfogásoknak különböző nevezetei:

1. *Hellyes* a' megfogás, (notio recta) ha olyan characterek, vagy bélyegek számláltatnak elő, melyek a' megfogás' tárgyára valósággal illenek.

2. *Elégséges* (sufficiens) ha az előszámlált characterek elégségesek a' megfogás' tárgyának más tárgytól való megkülömböztetésére.

3. *Illő*, vagy *a' dolgot kimerítő*; (adequata) ha se több, se kevesebb character nem számláltatik elő, hanem éppen annyi, a' mennyi a' dolgot teljesen kimeríti. Ha igen sokat számláltam elő: akkor *szerfelett*

való, és szükségtelen. Ha igen keveset: akkor *tsonka, és hijjános.*

4. *Pontos, (praecisa)* ha se több, se kevesebb, se szerfelett való, se szükségtelen charactereket nem számlálok elő, hanem csak annyit, a' mennyi a' dolog' megértésére multhatatlanul megkívántatik.

A' *teljesség, és a' pontosság* tészik a' dolgot ki-meritő esméretet.

Ezek a' tulajdonságok inkább a' magyarázatokat, és a' meghatározásokat illetik. —

HARMADIK TZIKKELY.

A' megfogások' viszonya.

(relatio conceptuum)

70. §.

A' viszony, vagy relatio.

A' viszony, vagy relatio téssen egy olyan pradicatumat, mely maga magában egy dologra nem illik, hanem csak annyiban, a' mennyiben egyszersmind valami más egyebet téznek. p. o. felsőbb, és alsóbb, nagyobb, és kisebb, a' Nemnek, és a' Fajnak gondolatjai.

Itt három pont forog fenn: a) Az, a' mivel valamit összev hasonlitok. b) A' mit összev hasonlitok. c) Az, a' mire nézve két dolgot egy mással összev hasonlitok.

71. §.

A' megfogások' összev hasonlítása.

A' megfogásokat össze lehet vetni, és hasonlítani:

1. A' gondolkodásnak közönséges törvényjeivel.
 2. Öszve lehet azokat hasonlítani egy más közt:
- a) Foglalatjokra. b) Kiterjedésekre nézve.

'72. §.

A' gondolkodás' közönséges törvényjeivel.

Ha a' megfogásokat a' gondolkodásnak közönséges törvényjeivel vetjük öszve: akkor azoknak *formás igazságát*, vagy *hamisságát* vi'ssgáljuk.

Egy gondolat bir *formás*, vagy *értelmi* igazsággal, ha az, a' gondolkodásnak közönséges törvényjeivel egyezik; ellenben nints' igazság benne, ha azokkal el-
lenkezik.

Nints igazság egy gondolatban:

1. Ha az, ellenkező charactereket foglal magában. p. o. Ha valaki az Istent véghetetlennak, és végesnek — igazságosnak, de egyszersmind igazságtalannak, és részre hajlónak képzelné; annak gondolatjában nem volna igazság.

2. Ha egy megfogásra két ellenkező praedicatumak közül az egyik se illik — vagy ha mind a' kettő illik. p. o. Illyen lenne egy négy szegű karika' gondolatja, melynél fogva az, kerek is, négy szegű is.

3. Nints igazság az én gondolatomban, ha egy megfogásnak valamely praedicatumat minden helyes ok nélkül tulajdonítok. p. o. Ha minden fundamentom nélkül azt állítom, hogy a' Holdbéli lakosok testekre nézve is halhatatlanok.

ELSŐ OSZTÁLY.

A megfogások' összevasonlítása, foglatjaikra nézve.

73. §.

A reflexio' megfogásai.

Reflexio' megfogásainak (conceptus reflexionis) nevezetnek azok a' sarkalatos megfogások, melyek körül, mint meg annyi sarkak körül, a' megfogások' összevasonlítása megfordul.

Ha a' megfogásokat egy mással, foglatjaikra nézve hasonlítom össze: abban az esetben négy pontokra figyelmezhetek, melyek a' reflexio' négy rendbéli megfogásainak nevezetnek:

1. Az ugyanazonságra, és külömbiségre. (identitas, diversitas)

2. Az egyezésre, és az ellenkezésre. (consensus, repugnantia)

3. A' megfogásoknak belső, és külső caractereire. (internum, externum)

4. A' megfogásoknak formájára, és materiájára. (forma, et materia)

Következőleg a' megfogásoknak összevasonlítása által azt akarom megtudni:

a) Hogy két megfogások ugyan azon caractereket foglalnak é magokban, vagy külömbözőket?

b) Ellenkeznek é ezek, vagy pedig megeggyeznek egy mással?

c) Mi teszi azoknak valóságát, és mi nem?

d) Mi a' formájok, és materiájok?

A) *Az ugyanazonságra, és különbségre nézve.*

74. §.

Ugyan azon egy, és különböző megfogások.

A' megfogások

1. *Ugyanazok* (conceptus identici) ha azokban tökéletesen ugyan azon characterek találtnak. Az ugyanazonság

a) *Teljes, és tökéletes.* Tökéletesen ugyan azok a' megfogások, ha azok leg kisebb character által se különböznek egy mástól. Az ilyen megfogások *költsönös megfogásoknak* (conceptus reciproci) neveztetnek, mellyeknek tökéletesen egy az értelmek, és jelentések. Következôleg azokat egy másnak helyébe tehetem. p. o. Isten, és a' leg tökéletesebb Valóság; Erköltsi Valóság — okos, és szabad Valóság.

b) *Rész szerint való.* Két megfogások rész szerint ugyan azok, ha azokban valamely közös character találtnak. Egyébaránt lehetnek azokban különböző characterek is. p. o. az emberben, és az állatban közös character az élet, érzékenység, és nevedés. Az ilyen megfogások *hasznóknak*, vagy *atyafiasoknak* neveztetnek.

a) *Külömbözôk* azok, a' mellyekben különbözô characterek vagynak. p. o. a' Jusnak, és a' kötelességnek — a' Theológiának, és a' Törvénytudománynak gondolatjai. Ezek is vagy általánoson, vagy csak rész szerint különbözôk.

A tökéletesen egy értelmű megfogásokat nem lehet egy mástól megkülömböztetni.

Ha két, vagy több megfogások tökéletesen ugyanazok, és egy értelműek: akkor azokat az önnönytudásban nem lehet egy mástól megkülömböztetni: mert azokban ugyanazon characterek vagynak. Következésképpen egy character által se lehet azokat megkülömböztetni.

Az ilyen megfogások akár különböző személyekben, akár ugyan azon egy személyben különböző időkben légyenek — csak szókkal különböznek — valósággal pedig ugyan azon egy dolgot jelentenek.

Innen származik *a' meg nem különböztethetők principiuma*, (principium indiscernibilium) mely, mint logikai principium, tökéletesen igaz: *Két, vagy több tökéletesen egy értelmű megfogásokat nem lehet az önnönytudásban egy mástól megkülömböztetni.*

B) Az eggyezésre, és az ellenkezésre nézve.

Az eggyező, és ellenkező megfogások.

A' megfogások vagy eggyezők, vagy ellenkezők:

1. *Eggyezők* azok, a' mellyek ugyan azon megfogásban öszveférnek, és egybekötthetnek.

2. *Ellenkezők* azok, a' mellyeket egy gondolatban nem lehet öszvekötni.

A' megfogások' szembetétele kétféle:

a) *Logikai*, vagy *ellentmondó szembeállítás*, a' tsupa tagadás által (contradictio, oppositio contradictoria) mely szerint két megfogások közül az egyik tagadja azt, a' mit a' másik állít. Következőleg az egyik a' másikat lerontja. Ezek *ellentmondó megfogásoknak* (conceptus contradictorii) neveztetnek. p. o. az Isten véges, és véghetetlen — igazságos, és nem igazságos. Az ilyen ellentmondó gondolatok ugyan azon egy Subjectumban teljességgel öszve nem férhetnek.

b) *Ellenkező szembeállítás* (oppositio contraria) mely szerint az egyik gondolat a' másikat valami ujj dolognak tétele által rontja le. p. o. Egy figura kerek — háromszegű — négy, vagy öt szegű. A' világ öröktől fogva való — a' vak sors által lett — az Istenség' kifolyása — az Absolutum' kinyilatkozása — az Istennek munkája.

Az ilyen megfogások *közvetőleg ellenkezőknek* (conceptus contrarii, contrarie oppositi) neveztetnek.

77. §.

Észrevételek ezen kétféle ellenkezésről.

1. *Ellentmondó*, vagy *közvetetlenül ellenkező* praedicatumak, mellyek által egy dolgot bizonyos oldalról általánosan meghatározok, csak ketten lehetnek. p. o. az ember vagy szabad, vagy nem szabad Valóság.

2. Két ellentmondó praedicatumak közül mind a' kettő se igaz, se hamis nem lehet. Következőleg az egyik igaz, a' másik hamis. Ha azért azok közül az egyiket tagadom: abban az esetben a' másikat szükségesképpen tennem kell — 's megfordítva. p. o. ha

tagadom a' lélek' halandóságát; szükségesképpen tennem kell annak halhatatlanságát.

3. *Hözvetőleg ellenkező* praedicatumak kettőnél többen is lehetnek. Ha azért azok közül az egyiket tagadom: nem szükség, hogy éppen a' másodikat tégyem. Mert meglehet, hogy nem a' második, hanem a' harmadik igaz. p. o. Ha az A szegelet nem egyenes: abból nem következik, hogy hegyes: mert lehet tompa szegelet is.

78. §.

A' tévő, és tagadó megfogások.

A' megfogások

1. *Tévők* (conceptus positivi) mellyek tésznek valamit, vagy egy dologról olyan tulajdonságot mondanak ki, mely annak lételéhez tartozik. p. o. egy ember jó Hazafi, igazság szerető, betsülletes, és jó Poeta.

2. *Tagadók* (conceptus negativi) mellyek egy dologról valamely tulajdonságnak fogyatkozását mondják ki. p. o. egy ember nem Magyar, nem Frantzia, tudatlan, embertelen, kegyetlen.

A' Logika' reguláji szerint egy megfogás lerontja a' másikat az ellentmondás, vagy tagadás által.

De a' Logika a' megfogásoknak csak formájokat nézi — matériájokra, vagy jelentésekre pedig éppen nem figyelmez.

Ha azért a' gondolatoknak nem tsak formájokra, hanem igazi jelentésekre is tekintettel leszünk: abból két regula következik:

a) Sok logikai erősítések valósággal tagadást, és fogatkozást foglalnak magokban. p. o. halandóság, eszelősség, gonoszság, árnyék, setétség, éjtszaka.

b) Sok logikai tagadások realitást, vagy valóságot jelentenek. p. o. a' Lélek' halhatatlansága azt teszi, hogy a' Lélek mind örökké fenn marad — élni fog önnöntudással — és vég nélkül munkás léssen.

79. §.

Észrevételek a' tévő, és tagadó megfogásokról.

A' tévő, vagy erősítő megfogások *logikai realitásoknak*, (realitates logicae) a' tagadók ellenben *logikai tagadásoknak* (negationes logicae) nevezetnek.

Ezekről meg lehet jegyezni ezeket:

1. A' tagadást logikai realitas nélkül nem lehet gondolni. Következőleg a' realitas fundamentoma a' tagadásnak. p. o. az irgalmatlant, és igazságtalant nem tehetném, ha nem volna irgalmas, és igazságos.

2. Ha egy gondolatban tsupa erősítések fordulnak elő: ugy abban, a' logikai törvények szerint, nincs ellenkezés. Mert a' tsupa erősítés az erősítéssel nem ellenkezik.

De ha a' gondolatoknak értelmére is figyelmeztünk: meglehet, hogy a' logikai realitások együtt meg nem állhatnak. p. o. egy ember okos, bolond, vitéz, gyáva, vig, szomorú, 's a' t. a)

3. Ha egy gondolatban a' realitásokkal ellenkező logikai tagadások is fordulnak elő: már akkor a' gondolat képtelen, és lehetetlen.

4. A' tagadások is megállhatnak egy Subjectumban. De ha valamely gondolat tsupa tagadásokat foglal magában: abban az esetben a' gondolat merőben üres — és az annak megfelelő tárgy annyi, mint Semmi.

Mert a' tagadások — akár millyen számosak legyenek, nem határozzák meg, hogy mi a' dolog — következőleg azok által semmit se esmérünk meg. p. o. ha az Isten' idéáját akarjuk characterizálni; nem elégségesek a' tagadó praedicatumak, minéműek: véghetetlen, megmérhetetlen, változhatatlan, hanem tévő praedicatumak is kívántatnak, minéműek: a' szentség, jóság, igazság, böltsesség, mindenhatóság.

-
- a) A' Lejbnitz' principiumának, mely azt tartja: Hogy a' realitások közt nem lehet ellenkezés, gyenge a' fundamentoma. Meglehet, hogy a' realitások közt, a' Logika' törvényei szerint, nints ellenkezés — 's valósággal még is ellenkeznék. Más dolog, logice nem ellenkezni — más, valósággal nem ellenkezni.

C) A' megfogásoknak Belsője, és Külsője.

80. §.

Belső, és külső characterek.

Egy megfogásban kétféle characterek lehetnek:

1. *Belső characterek*, mellyek egy megfogásnak tárgyára, maga magára vétetve, illenek.

2. *Külső characterek*, mellyek egy dologra vagy tsak történetesen, vagy tsak annyiban illenek, a' mennyiben az, más dolgokkal viszonyban lenni gondoltatik.

A' belső characterek *szükséges, változhatatlan*, és a' *dolog' valóságához tartozó* characterek, melyeket a' megfogástól nem lehet elválasztani, a' nélkül, hogy a' megfogás ne változzék, és le. ne rontassék. p. o. az Isten' ideájától nem lehet elválasztani a' szentség' praedicatumát.

Az ilyen belső, és szükséges characterek együtt vétetve, egy gondolatnak *logikai valóságát*, (essentia logica) vagy *állatját* teszik. p. o. az ember' gondolatjának logikai valóságát teszi az okos, és állati természet. Külön külön vétetve, nevezetnek *essentialis tulajdonságoknak*, melyek lehetnek:

a) *Saját tulajdonságok*, melyek egy dologra kirekesztőleg illenek. p. o. az Istenre kirekesztőleg illik a' szentség' képzete,

b) *Közös tulajdonságok*, melyek több dologra illenek. p. o. az ember' gondolatjában az okos természet illik nem csak az emberre, hanem egy általjában minden okos Valóságokra, és azok közt az Istenre is,

81. §.

Eredeti, és lehozott characterek,

A' belső; és szükséges characterek kétfélék:

1. *Eredeti, és gyökeres characterek*, (notae originariae, radicales, constitutivae) melyekből, mint első kútökből, sok más characterek, és tulajdonságok erednek. Következőleg az eredeti characterek, a' characterek közt, első ranguak. p. o. az ember' gondolatjában az Okosság, és Érzékiség.

2. *Lehozattak* (derivativae, seu consecutivae) azok a' characterek, a' mellyek az eredetiekből folynak. p. o. az ember' gondolatjában az okosságból foly a' szabadság, személyesség, a' tselekedeteknek tulajdonithatása, és a' tökéletesedhetés.

82. §.

A' külső characterek.

Külső charactereknek neveztetnek azok, mellyek változók, és egy megfogásnak tárgyára csak történetesen illenek.

Ezeket a' külső charactereket a' megfogástól el lehet választani, a' nélkül, hogy az által a' megfogás változnék, vagy lerontatnék. Következőleg azok nem tartoznak a' dolog' valóságára. p. o. a' tudomány, nagy olvasás, és mély bélátás nem tartoznak szükségesképpen az ember' gondolatjára.

Ezek ismét vagy *tulajdonságok*, vagy *viszonyok*.

a) *A' tulajdonságok* (modi) azok a' változó bélyegek, mellyek egy dologra maga magában is illenek. p. o. a' tudomány, és a' jó erköltsi character.

b) *A' viszonyok* (relationes) azok a' változó bélyegek, mellyek egy dologra csak annyiban illenek, a' mennyiben azt másokkal relatióban gondolom. p. o. hogy az emberek nemesek, polgárok, alattvalók, Tisztviselők, Uralkodók 's a' t. a)

-
- a) Ha egy dolgot a' másokra viszek: az *relatumnak*; a' mire viszem, az *correlatumnak*; a' kettő közt lévő viszony pedig *correlationak* neveztetik. p. o. a' Polgár a' Nemesre vitetve, *Relatum*; a' Nemes *correlatum*; a' kettő közt lévő viszony a' kettőnek *correlatioja*. —

D) A' megfogásoknak matériája, és formája.

A' gondolatoknak matériáját teszik azok a' képzetek, melyek egy mással egy Egészbe öszveköttettek. A' formáját pedig teszi az öszvekötés' módja.

A' gondolatok' matériája, és formája leg tisztábban kitetszik úgy, ha a' matériára, és formára nézve, nem egyes gondolatok, hanem a' gondolatoknak egész sorai vettetnek egy mással öszve.

Ebben az esetben négy lehetséges esetek vagynak:

1. *Mind a' matéria, mind a' forma ugyan azon egy lehet.* Példa a' Plato, és a' Mendelsohn Phaedonja. Mind a' kettőben egy a' forma — t. i. a' *beszélgetési forma.* (forma dialogica) A' matéria is egy: mert mind a' kettő beszéli a' Lélek' halhatatlanságáról.

2. *Mind a' matéria, mind a' forma különböző.* p. o. Két Oratio — különböző matériáról — és mind a' kettő két különböző móddal kidolgozva.

3. *A' matéria ugyan azon egy, de a' forma különböző.* p. o. A' Természettörvényje különböző Irók által különböző Systemákban adatik elő.

4. *Egy a' forma — de a' matéria különböző.* p. o. ha különböző matériákról készített Beszéddek ugyan azon egy mód, és forma szerint készittetnek.

MÁSODIK OSZTÁLY.

A megfogásoknak egybehasonlítása, a' kiterjedésre nézve.

84. §.

A kiterjedésre nézve kettős viszony.

Ha a' megfogások kiterjedésekre nézve hasonlítottak össze egy mással; abban az esetben kettős viszony lehet köztük:

1. *Az alárendelés' viszonya.* (relatio subordinationis) *Alárendeltetett* megfogásoknak (conceptus subordinati) neveztetnek azok, a' melyek egy más megfogásnak sphaerája alatt állanak. p. o. a' Protestans Vallás a' Keresztény Vallás' gondolatjának sphaerája alatt.

2. *Az öszverendeltetés' viszonya.* (relatio coordinationis) *Öszverendeltetett* megfogásoknak (conceptus coordinati) neveztetnek azok, melyek együtt vétetve egy harmadik megfogásnak sphaeráját teszik. p. o. a' Logika, Metaphysica, és Aesthetica teszik a' theoretica Philosophia' sphaeráját. Ezek tehát öszverendeltetett megfogások.

Az alárendeltetett megfogások hasonlók — következőleg egy mást egészen ki nem rekesztik — egy más-sal öszveférnek. Az öszverendeltetett megfogások ellenben egy mást merőbe, és költsönösön kirekesztik.

85. §.

A felsőbb, és alsóbb megfogások.

Felsőbb megfogásnak neveztetik az, a' melynek szélesebb — *alsóbbnak* pedig az, a' melynek keskenyebb a' kiterjedése, vagy sphaerája.

A' felsőbb mindenkor több képzeteket foglal maga alatt, mint az alsó.

Ugyan azon egy megfogás, bizonyos tekintetben, lehet most alsóbb, majd pedig felsőbb.

Leg felső a' megfogások' sorában az, a' mely más megfogás alatt nintsen — maga alatt pedig sok megfogásokat foglal. p. o. a' különböző Figurák' sorában leg felső a' Figura' gondolatja → a' sokféle Vallások' sorában a' Vallás' gondolatja.

Leg alsó megfogás a' megfogások' sorában nints. Mert minden megfogáshoz lassanként több több meghatározásokat lehet toldani — melynél fogva mind alsóbb alsóbb megfogások származnak.

Minden felső megfogás pedig, mint character, fel-találtatik az alsóbbakban. p. o. a' Figura a' Triangulum' gondolatjában.

Innen foly a' következendő régula: *A' mit el lehet mondani egy felső megfogásról, ugyan azt el lehet mondani a' felső megfogás alatt lévő alsó megfogásokról is. A' mi ellenkezik a' felső megfogással, ellenkezik az az alatt lévőekkel is.*

86. §.

A' Nem', és a' Faj' gondolatja.

A' megfogások' sorában egy felsőbb megfogás *Nemi* képzetnek (notio generica) neveztetik annyiban, a' mennyiben az, az alsóbb megfogásokban úgy fordul elő, mint egy közös character.

Az ezen képzet alatt befoglalt tárgyak téstik magát a' *Nemet.* (genus)

A' *Faj'* képzete egy alsóbb megfogás, a' mennyiben az, több egyes dolgokra vitetik. Azok az egyes dolgok, melyek ezen képzet alatt befoglaltatnak, tészik magát a' *Fajl.* (species)

87. §.

Leg felső, és leg alsó Nem.

A' Nemek' sorában *leg felső Nemnek* neveztetik az, a' melyet nem lehet többé úgy nézni, mint valamely felsőbb Nem alatt lévő Fajt.

A' leg felső Nemet lehet venni vagy általános, vagy rész szerint való értelemben.

a) *Általános értelemben* (sensu absoluto) minden képzetek közt leg felső Nem a' *Dolognak*, vagy a' *Valóságnak* gondolatja (notio entis) és ez, gyökeres Nem, melyre a' leg felső logikai elvonás által jutunk el.

b) *Rész szerint való*, vagy *rávíteli értelemben* (sensu relativo) leg felső Nemnek nevezzük azt a' megfogást, a' mely bizonyos képzetek' sorában a' leg felső. p. o. minden Vallások' sorában leg felső a' Vallás' gondolatja.

Leg alsó Nemnek neveztetik az, a' mely alatt vagynak ugyan némely Fajak — de alsóbb Nemeket maga alatt nem foglal.

A' leg felső, és leg alsó Nem közt vagynak *Köz-nemek* (genera intermedia) melyek vagy felsőbbek, vagy alsóbbak — vagy közelebb, vagy távolabb lévők.

A' Nemek, és a' Fajak bizonyos viszonyban állanak egy máshoz. Egy Faj bizonyos tekintetben lehet Nem is, Faj is. *Nemnek* neveztetik, ha alsóbb képzetekkel — *Fajnak*, ha felsőbbekkel hasonlítottatik össze.

88. §.

A' Fajak' nevezetei.

A' Fajaknak különböző nevei vagynak :

1. *Leg közelebb való Fajnak* (species proxima) neveztetik az, mely egy felsőbb megfogásnak közvetlenül alatta vagyon. p. o. a' plánta az organizált test' gondolatja alatt.

2. *Távolabb lévő Fajak* (species remotae) azok, a' mellyek egy felsőbb megfogás alatt csak közvetőleg állanak. p. o. a' Figura alatt a' Triangulumak' Fajjai.

3. *Köz Fajak* (species intermediae) azok, a' mellyek egy leg felső Nem, és alsó Faj között vagynak. p. o. a' Figura' gondolatja, és a' tompa szegületű Triangulum közt vagynak ezek a' közfajak: Egyenes oldalú Figura, és Triangulum.

4. *Öszverendelt Fajak* (species coordinatae) azok, a' mellyek együtt véve egy Nemnek sphaeráját teszik. p. o. a' practica Philo'sophia' mezejébe tartozik a' Természet' törvényre, az Erköltstudomány, és a' Vallás' Philo'sophiája.

89. §.

Leg alsó Faj.

Leg alsó Faj nintsen. Mert egy alsóbb megfogáshoz mindenkor lehet még több több meghatározásokat ragasztani. Annál fogva a' Fajak' sorában lefelé határozatlanul mehetünk — és ha egy alsó Fajban megállapodunk, ez csak szabad kény szerint esik.

Innen következik egy logikai törvény: *Vagyon egy leg felső Nem, a' mely nem lehet többé Faj: de nints olyan leg alsó Faj, a' melynél alább nem lehetne ereszkedni.*

90. §.

Hövetkezések a' felsőbbekből.

Az eddig mondottakból következik két principium:

1. *Az alárendelés' principiuma.* (principium subordinationis) *Azok a' characterek, a' mellyek a' Nemre illenek, illenek a' Nem alatt lévő Fajokra is — és a' mely characterek a' Fajra illenek, illenek a' Faj alatt befoglalt egyes dolgokra is.*

Ellenben a' mi ellenkezik a' Nemmel, ellenkezik az alatta lévő Fajakkal is — 's a' mi ellenkezik a' Fajjal, ellenkezik a' Faj alatt lévő egyes dolgokkal is.

Ennél fogva a' Nemről a' Fajakra, és a' Fajról az egyes dolgokra lehet következtetni.

2. *A' béhozás' principiuma.* (principium inductionis) *A' mi minden Fajakra illik, illik a' Nemre is. A' mi minden alsó Fajakkal ellenkezik, ellenkezik a' Nemmel is.*

Következôleg az alsóbbakról a' felsőbbekre helyesen csak akkor lehet következtetni, mikor az inductio teljes, és minden Fajakat előszámálva, formálok következtetést a' Nemre.

91. §.

Az egyes dolgok', Fajok', és Nemek' különbsége.

Külömböznek egy mástól mind az egyes dolgok, mind a' Fajak, mind a' Nemek.

1. *Az egyes dolgok különbségét* tésszik azok a' characterek, mellyek által azok egy mástól különböznek — és ez *számbeli*, vagy *egyes különbségnek* (differentia numerica) nevezetik.

2. *A' Fajak' különbségét* (differentia specifica) tésszik azok a' characterek, mellyek által az ugyan azon Nem alatt lévő Fajak egy mástól különböznek.

3. *A' Nemek' különbségét* tésszik azok a' characterek, mellyek által az alsóbb, és felsőbb Nemek egy mástól különböznek — 's ez *Nemi különbségnek* (differentia generica) nevezetik.

Az egyes dolgok számtalan characterek által különböznek. A' Fajak', és a' Nemek' megkülömböztetésére egy, két character elégséges.

92. §.

Az esméreteknek logikai elrendelése.

A' mi gondolatainknak, és esméreteinknek logikai elrendelésére az Értelennek kettős munkája kívántatik meg:

1. *A' Nemesítés* (generificatio) mely abban áll: hogy a' Fajakat felsőbb meg felsőbb Nemekre viszzük vissza, mind addig, míg a' felső Nemre elérkezünk.

Itt az alsóbbakról a' felsőbbekre emelkedünk.

2. *A' Fajasítás*, (specificatio) mely szerint a' Nemeket Fajakra szaggatjuk, és ebben az elszaggatásban lefelé határozatlanul mehetünk.

Itt a' felsőbbekről az alsóbbakra ereszkedünk le.

Ha a' Nemek, és a' Fajok teljesen előadatnak: abból származik egy tökéletes Egész, vagy Systema. p. o. Illyen systema az, melyben Linné a' Plánták' Országában találtató terményeket classificálja:

93. §.

A' Classificatio' principiumai.

Classificatio' principiumainak neveztetnek azok a' törvények, melyeket az emberi Ertelem a' megfogásoknak alá, és öszverendelésében szokott követni. Három illyen principiumak vagynak:

1. *Az egy természetűség' principiuma.* (principium generificationis, seu lex homogeneitatis)
2. *A' különböző természetűség' principiuma.* (principium specificationis, seu lex heterogeneitatis)
3. *A' logikai egy másból folyás' principiuma.* (principium continuitatis logicae)

94. §.

A) Az egy természetűség' principiuma.

Az egy természetűség' principiuma az, melynél fogva az emberi Ertelem a' leg különbözőbb természetű dolgokban is egyezést, és egy természetűséget keres.

Ennek értelme ez:

„A' leg különbözőbb természetű dolgok is, bizonyos tekintetben egyezők, és egy természetűek.

Lehet ugyan is találni egy felsőbb Nemet, mely alá azok, mint Fajok, bérnek. Leg alább a' leg különbözőbb természetű dolgokat is lehet ugy tekinteni,

mint a' mellyek a' leg felső Nem alatt állanak. p. o. a' plánta, és a' téglá befoglaltatnak a' Test' gondolatja alatt.

95. §.

B) A' különböző természetűség' principiuma.

A' különböző természetűség', vagy specificatio' principiuma ez:

„A' leg egy természetűbb dolgok is, bizonyos tekintetben, különböznek egy mástól.

Ezen principiumnak erejénél fogva, minden Nemnek, mint felsőbb megfogásnak, lehet alája rendelni alsóbb megfogásokat, mint Fajakat — 's nints egy olyan alsó Faj, mely maga alatt még ne foglalna több Fajakat.

96. §.

C) A' logikai egy másból folyás' principiuma.

A' logikai egy másból folyás', vagy szakadatlanóság' principiuma:

„Nintsenek olyan Nemek, és Fajak, mellyek egy máshoz leg közelebb volnának.

Ennél fogva minden Nemek, és Fajak közt lehet még képzelni Közneemeket, és Közfajakat, mellyek közelebb vagynak egy máshoz, mint az adattatott Nemek, és Fajak. Éppen ezért ez a' principium a' Nemek', és Fajak' szakadatlanósága' principiumának is nevezetik.

A' közelebb elő adott három principiumak az emberi Értelemnek vezér principiumai, mellyeknél fogva

az Értelmem minden dolgokban egygyezést, külömbiséget, és szakadatlanlanságot keres. a)

a) Az egy természetűség' principiuma segíti az esméreteknek systemás egyberakását.

A' külömböző természetűség', és a' szakadatlanlanság' principiumának pedig nagy haszna vagyon a' természeti productumak' elrendelésében.

A' szakadatlanlanság', vagy atyafiság' principiuma a' Continuitas', vagy egy másból folyás' közönséges principiumának a' következése, és annál fogva a' természetben találtató Fajakra alkalmaztatható. A' mathematicai elosztásokra, és fajakra nem lehet alkalmaztatni. p. o. a' szegeletek vagy egyenes, vagy hegyes, vagy tompa szegeletek. Ezek közé semmit se lehet szurni. —

NEGYEDIK TZIKKELY.

A' Modalitásra nézve.

97. §.

A' megfogások' modalitássá.

A' megfogások' modalitássán értjük a' bizonyosságnak, és szükségességnek azt a' grádussát, mellyel az Értelmem egy megfogást képez, és gondol. Következőleg itt az a' viszony forog fenn, mely a' megfogások, és a' gondoló subjectum közt vagyon.

98. §.

A' megfogások' külömbisége, a' modalitásra nézve.

A' megfogások, a' modalitásra nézve:

1. *Lehetségesek*, vagy *gondolhatók*, a' melyekben nincsenek ellenkező characterek. *Lehetetlenek* azok, a' melyek ellenkező charactereket foglalnak magokban — következõleg azok egy egész képzetbe öszve nem költethetnek.

2. *Valóságosok*, melyeket az *Értelem* már gondolt — következõleg a' gondolat' munkássága már véghez ment.

Ezeket ismét két pontból lehet tekinteni:

a) Mint *történetes* megfogásokat, ha nincs valamely kényszerítő ok, mely az *Értelmet* azoknak gondolására kényszeritse.

b) Mint *szükségeseket*, ha az *Értelem* kényszerítettetik azokat gondolni. Kényszerítettetik pedig akkor, mikor két megfogás közt az az egybeköttetés vagyon, a' mi a' principium, és a' következés közt — és így mikor azok *Correlatumak*. p. o. Ha *Egészet* gondolok: részeket is gondolnam kell. Ha okot gondolok: gondolnam kell miwet is. Így továbbá az *Atya*, és a' *gyermek* — a' *Férj*, és *Feleség* — a' *Tanító*, és a' *Tanítvány* — a' *Status*, és a' *Polgár* — a' *Fejedelem*, és az *Alattvaló* gondolatjai egy mást költsönösön, és *szükségesképpen* feltészik.

NEGYEDIK FŐRAB.

Az Ítéletekről.

ELSŐ T Z I M.

Az Ítéletek' formájiról.

99. §.

Az Ítélet' megfogása.

Az Ítélet az emberi Értelennek az a' munkája, mely által két megfogásokat, vagy gondolatokat egy mással öszve hasonlít, és azoknak viszonyokat, az az: megeggyezéseket, vagy ellenkezéseket, öszve illéseket, vagy nem illéseket megvi'sgálja, és meghatározza.

Az Értelennek az Ítélethozásban háromféle munkája vagyon: 1. A' képzeteknek öszve hasonlítása. 2. Az eggyezésnek, vagy ellenkezésnek meghatározása. 3. Az egybe illő megfogásoknak egybekötése — az ellenkezőknek pedig elválasztása. p. o. A' Tudományok hasznosok; az ember tökéletesen boldog nem lehet.

Ha az Ítélet szókkal kimondatik: akkor *Himondásnak*, vagy *logikai Tételnek* neveztetik.

100. §.

Az Ítéletnek materiája, és formája.

Az Ítéletben két pont vagyon — t. i. a' matéria, és a' forma.

1. Az Ítéletnek *materiáját* tészik azok a' képzetek, melyeknek viszonyokat az Értelen megvi'sgálja, és meghatározza.

2. Az Itéletnek *formáját* teszi az egybekötés módja. A' forma által származik a' képzeteknek össze-kötése. Következõleg a' forma a' két képzetek közt lévõ viszonyt fejezi ki.

101. §.

Az Itéletek' formái.

Az Itéleteknek annyi formái vagynak, a' hányféleképpen mutatja ki az *Ertelem* a' maga munkásságát a' képzeteknek össze-kötésében.

Az Itéletek' formáit négy pontokra lehet vinni:
a) Az Itéletnek mennyisége. b) Minémisége. c) Vi-szonnya. d) Bizonyossága, vagy modalitása.

1. Az Itéletnek *mennyisége* teszi azoknak a' képzeteknek sphaeráját, melyek egy Subjectumról ki-mondatnak.

Itt a' kérdés ez: *Hány képzetekre terjed ki az Itélet?*

2. Az Itéletnek *minémisége* teszi a' praedica-tumnak a' Subjectummal való megeggyezését, vagy meg-nem eggyezését. Itt a' kérdés ez: *Ösze lehet e' kötni a' képzeteket egy Itéletben, vagy nem lehet?*

3. Az Itéletnek *viszonnya* teszi a' praedicatum-nak a' Subjectummal való összefüggését. Itt a' kérdés ez: *Minémü viszonyban állanak egy máshoz az ösz-vekött képzetek?*

Az összefüggés vagy belsõ, vagy külsõ.

a) *Belsõ*, ha egyik képzet része a' másiknak.

b) *Külsõ*, ha az egyik képzet' tételével ton-nem kell a' másikat.

4. *A' modalitás* teszi a' bizonyosságnak azt a' gradussát, a' mellyel a' praedicatumat a' Subjectumról kimondom. Itt a' kérdés ez: *Minémü viszonyban áll az Ítélet a' gondoló tehetséghez?*

ELSŐ TIZIKÉLY.

A' mennyiségre nézve.

102. §.

Az Ítéletek' formái a' mennyiségre nézve.

Az Ítéleteknek, a' mennyiségre nézve, három formái vagynak. — t. i. az Ítéletek vagy *eggyesek*, vagy *különösök*, vagy *közönségesek*.

1. *Eggyes* Ítéletek (judicia singularia) azok, a' mellyekben a' praedicatumat egyes dologról mondom ki. p. o. a' föld kerek. Lavius híres Historicus.

2. *Különös* Ítéletek (judicia particularia) azok, a' mellyekben a' praedicatumat a' Subjectum' körének tsak némely részéről mondom ki. p. o. Némely Égi testek homályosok; Némely Nemzetek miveletlenek.

3. *Közönséges* Ítéletek (judicia universalia) azok, a' mellyekben a' praedicatumat a' Subjectumnak egész köréről kimondom. p. o. Minden Tudományok pallérozzák az embert; Egyetlen egy ember se tsalhatatlan. a)

-
- a) Az egyes Ítéletekben úgy vagyon a' Subjectum a' praedicatumhoz, mint *Egység*; a' különösökben, mint *Többség*, vagy *Sokaság*; a' közönségesekben, mint *Mindenség*. Innen származnak az Értelemnek három gyökeres, vagy törsozös megfogásai: *Egység*, *Többség*, *Mindenség*.

Az egyes Itéletek' betse.

Az egyes Itéleteket a' Logikában úgy lehet nézni, mint a' közönségeket.

a) Azért, mivel mind a' közönséges, mind az egyes Itéletek egy Egészet foglalnak magok alatt, és az egyik se szenved kifogást.

b) Azért, mivel az egyes Itéletekben a' praedicatum minden kifogás nélkül illik a' Subjectumra, szint úgy, mint a' közönséges Itéletekben.

Ennél fogva azokban az esetekben, a' melyekben az egyes Itéletek' kiterjedése, és ereje kérdésbe jő, a' közönséges Itéletekkel egy rangba tétetnek.

A' mennyiség' jegyei.

Mennyiség' jegyeinek neveztetnek azok a' szók, a' melyekkel az Itéletnek kiterjedését szoktuk kijelenteni.

a) A' közönséges Itéletek' jegyei: *Minden, Egy se.*

b) A' különös Itéletek' jegyei: *Némellyek, vagy Sokan.*

c) Az egyes Itéletek' jegyei: *Ez, amaz, Péter, vagy Voltair.*

Innen az Itéletek kétfélék:

1. *Hijelelt* Itéletek (judicia designata) a' melyeknek elejekbe vagyon téve a' mennyiség', vagy kiterjedés' jegye.

2. *Hi nem jelelt* Itéletek, a' melyekben a' kiterjedés' jegyei hibáznak.

Ha a' megfogásoknak nem tsak formájokra, hanem jelentésekre, és értelmekre is figyelmeztünk: abban az esetben, ha elmaradtak is a' kiterjedés' jegyei, a' dolog' természete megmutatja, millyen kiterjedésű legyen az Itélet.

MÁSODIK TZIKKELY.

A' minémüségre nézve.

105. §.

Az Itéletek' formáji, a' minémüségre nézve.

Az Itéleteknek, a' minémüségre nézve, három formáji vagynak — t. i. az Itéletek vagy *erősítő*k, vagy *tagadó*k, vagy *megszorító*k.

1. *Erősítő* Itéletek (judicia affirmativa) azok, amelyekben az Értelem két egy mással megegyező képzeteket öszveköti.

2. *Tagadó* Itéletek (judicia negativa) azok, a' amelyekben a' fejeztetik ki, hogy a' praedicatum a' Subjectummal nem illik öszve — hogy a' kettő közt ellenkezés vagyon. Következőleg itt az egybekötés tagadó természetű. p. o. a' külső törvények az embereknek megzabolázására nem elégségesek; a' Planéták nem tűndökölnek önnön fényjekkel. —

3. *Megszorító*k, vagy *véghetetlenek* (judicia limitativa, seu infinita) amelyekben a' praedicatum tagadó megfogás. p. o. az ember nem mindenható, nem tsalhatatlan.

Ezeket úgy lehet nézni, mint erősítő Itéleteket: mert a' tagadó praedicatum a' Subjectummal öszveköttetik.

Megszorító Itéleteknek azért neveztetnek, mivel az ilyen Itéletek azoknak a' praedicátumoknak, melyek a' Subjectumra illhetnének, sphaeráját mind inkább inkább megszorítják — a' mennyiben némely praedicatumakat a' Subjectum' köréből kirekesztenek. p. o. az ember nem örök életű, nem tökéletes Valóság.

A' megszorító Itéletek *végheletleneknek*, az erősítőik pedig *végeseznek* neveztetnek. Mert az erősítők a' Subjectumat a' dolgoknak meghatározott sphaerájába helyheztetik; a' megszorítóik pedig a' Subjectumat bizonyos dolgoknak sorából kirekesztik — 's egy határtalan sphaerába teszik által.

Az é'féle Itéletek által soha se tudjuk meg, hová tartozzék valamely dolog, vagy miféle praedicatum illjék arra; hanem csak azt, hogy minémű dolgok' sorába nem tartozik. a)

a) Az erősítő Itéletekben a' praedicatum a' Subjectumhoz úgy vagyon, mint erősítés; tétel, vagy realitas; a' tagadókban, mint tagadás; a' megszorítóknak, mint megszorítás.

106. §.

A' mennyiség a' minémüséggel együtt.

Há a' mennyiség a' minémüséggel öszveköttetik: azon öszveköttetésből az Itéleteknek négy formáji származnak:

- a) Az Ítéletek közönségesen erősítők.
- b) Közönségesen tagadók.
- c) Rész szerint erősítők.
- d) Rész szerint tagadók.

Ezek közül, az esméretre nézve, leg nagyobb be-
tsek vagyon a' közönségesen erősítő Ítéleteknek — mi-
vel azok által azt látjuk által, hogy bizonyos praedica-
tumak a' Subjectumnak egész sphaerájára közönségesen
illenek. A' tagadó Ítéleteknek különösön az a' hasz-
nok, hogy azok a' tévelygéseknek eltávoztatását ará-
nyozzák.

Az Ítéletek' mennyiségének, és minéműségének
kifejezésére, rövidség' okáért, felvétettek a' négy első
magára hangzó betűk. A' közönségesen erősítő Ítéletek
kifejeztetnek az A — a' közönségesen tagadók az E,
a' rész szerint erősítők az I, a' rész szerint tagadók
az O betű által.

HARMADIK TZIKKELY.

A' viszonyra nézve.

107. §.

Az Ítéletek' formáji, a' viszonyra nézve.

Az Ítéletek' formáji, a' viszonyra nézve is, há-
romfélék:

1. *Egyenes Ítéletek* (judicia categorica) a'
mellyekben a' praedicatum, mint character, minden
feltétel nélkül, a' Subjectumra vitetik — következöleg
részit teszi a' Subjectumnak.

2. *Feltételes Itéletek* (judicia hypothetica, seu conditionata) a' melyekben a' praedicatumat a' Subjectumról tsak bizonyos feltétel alatt mondom ki. Itt az egyik képzetet tsak azon feltétel alatt teszem, vagy állítom, ha a' másikat is teszem. p. o. Ha az ember szabadsággal bir: ugy a' tselekedeteket néki lehet tulajdonítani.

3. *Elválasztó, vagy elosztó Itéletek* (judicia disjunctiva) a' melyekben ugyan azon egy Subjectumról két, vagy több ellenkező praedicatumakat mondok ki — de nem határozom meg, hogy azok közül melylyik illik a' Subjectumra. Tsak ugyan békonyolítva feltételetik, hogy azok közül valamellyiknek illeni kell. p. o. az embernek vagy vagynak eredeti jussai, vagy nintsenek. a)

- a) Az egyenes Itéletekben ugy vagyon a' Subjectum a' praedicatumhoz, mint a' dolog a' tulajdonsághoz. A' feltételes Itéletekben, mint az ok a' mivhez. Az elválasztó Itéletekben, mint költsönös függés. Az elválasztó tagok ugyan is egy Egésznek formálnak, és egy mással közösülésben vagynak — a' mennyiben az egyiknek tétele kirekeszti a' többieket.

Innen az Értelemnek a' következő tör'sökös megfogásai származnak: 1. A' Dolog, és a' Tulajdonság (substantia, et Accidens) 2. Az Ok, és a' Miv. (causa, et effectus) 3. A' költsönös függés, (dependentia mutua) vagy közösülés' (commercium) gondolatjai.

108. §.

Az egyenes Itéletek' részei.

Az egyenes Itéletben (mint minden Itéletekben) két dolog vagyon, t. i. a' matéria, és a' forma.

1. Az egyenes Itéleteknek matériáját tésszik azok a' képzetek, mellyeknek viszonyát az Értelmem megvi'ssgálja, és meghatározza.

A' matériát leg alább két képzet tésszi: a) A' Subjectum, melyről valamit kimondok: b) A' praedicatum, a' mit a' Subjectumról kimondok.

2. A' formát tésszi az Egység, vagy az egybeköttetés' módja, mely az egybekötő ige által esik.

Néha ugy látszik, hogy nints meg a' Subjectum. p. o. menydörög, villámlik, havaz.

Néha pedig az öszvekötő ige hibázik, és bébonyolítva benne vagyon a' praedicatumban. p. o. a' Nap fénylik. a)

Az Itélet szóval kifejeztetve *logikai Tételnek* (propositio logica) neveztetik.

Azok a' Tételek, a' mellyekben mind a' Subjectum, mind a' praedicatum, mind az öszvekötő ige megvagyon, logikai módon *tökélletes Tételeknek* (propositiones logice perfectae) neveztetnek.

a) A' Magyar nyelvben a' Subjectumat, és a' praedicatumat öszvekötő ige nints kitéve kifejtve. —

109. §.

A feltételes Itéletek' részei.

A' feltételes Itéletekben két részek vagynak:

1. A' Subjectum neveztetik *Feltételnek*, *Megelőzőnek*, *Elsőnek*, *Oknak*. (hypothesis, conditio, antecedens, prius, ratio)

2. A' praedicatum nevezetik *Tételnek*, *Következőnek*, *Hátulsónak*, *Okozatnak*. (thesis, conditionatum, consequens, posterius)

Az Első mindenkor magában foglalja a' Hátulsónak fundamentomát, vagy principiumát.

A' kettő közt az az öszveköttetés vagy on, a' mi a' forrás, és a' folyamat közt. Az Utolsó egyenesen foly az Elsőből.

Az első, és a' Hátulsó közt való öszvefüggés nevezetik *következésnek* (consequentia) mely ezzel a' két kis igével fejeztetik ki: *ha — akkor*.

110. §.

A feltételes Itéleteknek matériája.

Minden feltételes Itéletet fel lehet hasítani két Itéletekre. Következőleg egy feltételes Itéletnek matériáját két egyenes Itéletek teszik, mellyek egy mással ugy vagynak öszveköttetve, mint a' principium a' következéssel. Az egyik Itélet teszi az első, a' második a' második tagat.

De azért még se lehet azt állítani, hogy a' feltételes Itélet semmi se egyéb, hanem csak egy egybetett egyenes Itélet. (judicium categoricum compositum)

Ugyan is a' feltételes Itéletek szint ugy, mint az egyenes Itéletek, az Értelennek különös munkája által állíttatnak elő. Ezekben az Itéletekben az Első, és a' Hátulsó elválhatatlan lántzal köttetnek öszve egy mással. Következőleg a' Hátulsót csak ugy tészem, ha az

Elsőt tészem. Az egyenes Itéletekben pedig a' praedicatumat a' Subjectumról minden feltétel nélkül ki-
mondom.

Ennek felette más az értelme, és az ereje külön
külön két egyenes Itéleteknek, a' melyekre a' feltételes
Itélet felhasogattatik — más ismét a' feltételes Itéletnek.

111. §.

A' feltételes Itéleteknek formája.

A' feltételes Itéletek, szoros értelemben, formá-
jokra nézve egy mástól nem különböznek. Mert mind
egyiknek az a' valósága, hogy ha a' principium tété-
tik, abban az esetben szükségszerűen tétetni kell a'
következésnek is.

Tsak ugyan a' következésnek természetére nézve
azt lehet állítani, hogy

1. A' feltételes Itéletek a' *menyiségre* nézve
közönségesek. Ugyan is a' következés a' principium,
a' hátulsó az első által minden kifogás nélkül — és
így közönségesen meghatározottatik.

2. A' *minéműségre* nézve *erősítő*. Mert ha
a' principium tétetik, tétetni kell a' következésnek is.

3. A' *bizonyosságra* nézve *szükségesek*. Mert
ha a' principium tétetik: szükségszerűen tétetni kell
a' következésnek is.

84. §.

Az elválasztó Itéleteknek részei.

Az elválasztó Itéletekben ugyan azon egy Subje-
ctumról két, vagy több ellenkező praedicatumak mon-

datnak ki: de nem határoztatik meg, hogy azok közül melyik illik a' Subjectumra.

A' Subjectumat ugy lehet nézni, mint egy Egészet, vagy sphaerát; az ellenkező praedicatumokat pedig ugy, mint az Egésznek részeit.

Az ellenkező praedicatumak *elválasztott tagoknak* (membra disjuncta) neveztetnek. Ezek közül mind egyik a' másiknak egy Egészre-való kipótlása.

Az azok közt lévő viszony pedig, mely szerint az állittatik, hogy az elválasztott tagok közül valamelyik a' megítélt dolognak igazi characteré, az Itéletnek *formáját*, vagy az *elválasztást* (disjunctio) teszi.

Az elválasztó Itéletek' formája ezekkel a' szókkal fejeztetik ki: *vagy, vagy*.

113. §.

Az elválasztott tagok' összevüggése.

Az elválasztott tagok egy mással abban az összevüggésben állanak, melyben áll az ok a' mivvel. Ennél fogva azok közt költsönös összevüggés vagyon.

Következőleg az elválasztott tagok költsönösön meghatározzák, és kirekesztik egy mást.

Ha azért azok közül valamelyiket tészem: abban az esetben a' többieket tagadnom kell. Ha pedig valamelyiket tagadom: abban az esetben a' többiek közül valamelyiket tennem kell.

Ha az elválasztott tagokat a' Logika törvényei szerint számlálom elő: abban az esetben minden logikai elosztás tsak két tagu. (divisio dichotomica) Mert

ha valamely Subjectumról két ellentmondó praedicatumokat kimondottam : az által arról mindent kimondottam, a' mit bizonyos oldalról arról ki lehet mondani. p. o. Erdélynek lakóssai vagy Magyarok, vagy nem Magyarok.

Az ilyen ellentmondó praedicatumak közül, ha az egyik igaz; a' másik igaz nem lehet.

Ha pedig az elválasztott tagok' előszámlálása a' tapasztalás' útján esik: abban az esetben kettőnél több elválasztott tagok is lehetnek, 's hogy azokat teljesen előszámlálhassuk, arra tapasztalás, esmérét, és belátás kívántatik.

Az elválasztott tagoknak

a) Egy mással ellenkezőknek kell lenni. Küvetkezőleg szükség, hogy egy mást kirekeszszék.

b) A' tagok' előszámlálásának teljesnek kell lenni — az az: mindent elő kell számlálnam, a' mi egy bizonyos sphaerára tartozik.

114. §.

Az elválasztó Itéletek' matériája.

Az elválasztó Itéleteknek matériáját teszik azok az egyes egyes Itéletek, mellyek egy másnak ellenébe tételnek, és a' mellyekre az elválasztó Itéletet fel lehet hasogatni.

De még se lehet azt állítani, hogy az elválasztó Itéletek nem egyebék, hanem csak öszvetett egyes Itéletek.

Mert más munkája kívántatik az Értelemnek arra, hogy egyes, más arra, hogy elválasztó Itéleteket for-

máljon. Ennek felette más az értelme az elválasztó Itéleteknek — más ismét azoknak az egyes Itéleteknek, melyekre az elválasztó Itélet felhasogattatik.

115. §.

Az elválasztó Itéletek' formája.

Minden elválasztó Itéletnek egy a' valósága, a' mennyiben mind egyikben ugyan azon egy Subjectumról ellenkező praedicatumak mondatnak ki — de nem határoztatik meg, hogy melyik illik a' Subjectumra.

Tsak ugyan az elválasztó Itéleteket lehet nevezni:

a) A' *mennyiségre* nézve *közönségeseknek*, a' mennyiben a' Subjectumról az ellenkező praedicatumak teljesen kimondatnak.

b) A' *minémüségre* nézve *erősödőknek* — a' mennyiben, az elválasztó Itéleteknek természetek szerint, az ellenkező praedicatumak közül valamelyiknek szükségességképpen illeni kell a' Subjectumra.

c) A' *bizonyosságra* nézve *szükségeseeknek*, és kétséget nem szenvedőknek ugyan azon okból.

116. §.

Feltételes, 's egyszersmind elválasztó Itéletek.'

Feltételes, 's egyszersmind elválasztó Itéleteknek neveztetnek azok, a' melyekben a' feltételes Itéletek az elválasztó Itéletekkel öszveköttetnek — az az: a' feltételes Itéletnek következése két, vagy több elválasztott tagokat foglal magában. p. o. Ha a' Léleknek termé-

szetét, és belső valóságát megismerhetnők: azt vagy az okosság, vagy a' belső Érzék által esmérhetnők meg.

Az e'féle Itéleteknek a' Dilemmákban, Trilemmákban, 's a' t. vagon hasznok.

NEGYEDIK TZIKKELY.

A' Bizonyosságra nézve.

117. §.

Az Itéletek' formáji, a' bizonyosságra nézve.

A' bizonyosságra nézve az Itéletek háromfélék:

1. *Lehetséges, vagy kétséges Itéletek*, (judicia problematica) a' mellyekben semmit se állitunk bizonyoson, hanem tsak annyit mondunk, hogy a' praedicatum a' Subjectummal öszveillhetik — hogy a' kettőnek öszveköttése leg kisebb képtelenséget se foglal magában. p. o. meglehet, hogy a' Mindenségben vagon egy közönséges, vagy középponti Nap.

2. *Állító Itéletek*, (judicia assertoria) a' mellyekben egy átaljában állitjuk, hogy a' praedicatum valósággal illik a' Subjectumra — hogy két képzet egy mással valósággal öszveköttetett. p. o. az arany 19-szer nehezebb a' viznél, a' világosság egyenes linéában terjed. a)

3. *Szükséges, vagy kétséget nem szenvedő Itéletek*, (judicia apodictica) a' mellyekben a' képzetek' öszveköttetése szükségesnek képzeltek — a' mellyekben az állittatik, hogy a' praedicatum a' Subjectummal szükségesképpen öszveillik, ugy hogy az ellenkezőt még tsak gondolni se lehet. p. o. a' Természetben

minden változásnak szükségesképpen lenni kell a' maga okának. Lehetetlen, hogy a' ki szüntelen indulatoskodik, magát el ne rontsa. b)

Ezen háromféle Itéleteknek a' jegyei: *Meg lehet — vagyon — meg kell lenni, vagy lehetlen.*

- a) Az állító Itéletek nem eggyek az erősítőkkal. Lehet valamit állítani erősítőleg; lehet tagadólag is.
- b) Az Itéleteknek ezen formájából származnak az Ertelemnek három rendbéli gyökere megfogásai — t. i. a) A' lehetőség, és a' lehetetlenség. b) A' létel, és a' nem-létel.
- c) A' szükségesség, és a' történetesség.

MÁSODIK TZIM.

A Tétélek' formái.

118. §.

A Tétélek' különböző fajjai.

Ha az Itéletek szókkal kifejeztetnek — következőleg úgy jelennek meg, mint Tétélek: abban az esetben különböző formákat vesznek fel magokra.

A' Tétélek t. i. vagy *egyszeresek*, vagy pedig *összetettek*. (propositiones simplices, et compositae)

1. *Egyszeres Tétélek* azok, a' mellyek a' gondoló tehetségnek egyetlen egy munkáját, vagy itéletét fejezik ki.

2. *Összetettek* azok, a' mellyek egyszersmind több itéleteket fejeznek ki.

Az összetettek kétfélék:

a) *Nyilvánságoson öszvetettek*, a' melyekben az öszvetétel nyilvánságoson, és az első tekintettel szembe tűnik.

b) *Elrejtve öszvetettek*, a' melyekben az öszvetétel csak a' kifejtés, és felhasználás által hozatik nyilvánásra.

Az ilyen Tételek kimagyarázhatóknak, és kifejtethőknek (exponibiles) neveztetnek.

119. §.

Nyilvánságoson öszvetettek.

A) *Az öszvefoglaló Tételek.* (propositiones copulativae)

Az öszvefoglaló Tételek lehetnek vagy egyenesek, vagy feltételesek, vagy elválasztók.

I. *Az egyenes Tételek* (propositiones categoricae) másokból öszvetettek akkor, mikor azokban egy-nél vagy több Subjectumak, vagy több praedicatumak köttetettek öszve. p. o. a' Logika', és az Erköltstudomány' principiumai kifogást nem szenvednek. Az erőszak, és a' gonoszság a' mit ostromolnak, annak le kell romolni.

Az e'féle Tételek ha elhasogattatnak; annyi részes Itélet válik belöllek, a' hány Subjectum, vagy praedicatum vagyon benne.

II. *A' feltételes Tételek* (propositiones hypotheticae) öszvetettek akkor, mikor vagy több principumak, vagy több következtetések foglaltatnak öszve.

a) Ha két, vagy több principumból egy következtetés huzatik ki.

b) Ha egyetlen egy principiumból több következtetések hozhatók le.

III. *Az elválasztó Tételek* (propositiones disjunctivae) egybetettek akkor, mikor az ellenkező praedicatumak egynél több Subjectumokról mondatnak ki. p. o. a' Tudományok, és a' Mesterségek, az emberi Nemzetre nézve, vagy hasznosok, vagy ártalmasok.

Ezeket annyi Itéletekre lehet felhasogatni, a' hány Subjectumokról mondatnak ki az ellenkező praedicatumak.

120. §.

B) *Az összevasonlító Tételek.*

(propositiones comparativae)

Öszevasonlító Tételeknek neveztetnek azok, a' melyekben két, vagy több dolgok, bizonyos meghatározásra, vagy tulajdonságra nézve egy mással összevasonlítottatnak. p. o. az okosság, és a' bölts planum a' tsupa vak erőnél a' háboruban többet ér.

Az ilyen Tételekben három dolgot lehet megjegyezni; a) Azt, a' mi az összevasonlított dolgok közül nagyobb. (majus comparatum) b) Azt, a' mi a' kettő közül kisebb. (minus comparatum) c) Azt, a' mire nézve a' két dolgot egy mással összevasonlítom. (tertium comparationis) p. o. az álló tsillagok elevenebb tűzzel rogyognak, mint a' Planéták.

121. §.

Titkon öszvetett Tételek.

A' titkon öszvetett Tételekre tartoznak:

1. *A' kirekesztő Tételek* (propositiones exclusivae) a' mellyekben egy praedicatumat a' Subjectumról, minden más Subjectumak' kirekesztésével, mondunk ki. p. o. egyedül az Isten tsalhatatlan.

Az e'féle Tételeket egy erősítő, és egy tagadó Tételre lehet felhasogatni.

2. *A' kifogó Tételek* (propositiones exceptivae) a' mellyekben a' praedicatumat a' Subjectumról valamely kifogással mondjuk ki. p. o. Minden tselekedeteinknek, a' természetieket kivéve, szabad Urai vagyunk.

Az e'féle Tételeket is egy erősítő, és egy tagadó Tételre lehet felhasitni.

3. *A' megszorító Tételek* (propositiones restrictivae) ha a' Tétel valamely hozzá tett meghatározás által megszorittatik. p. o. az Embereknek, mint tsupa physikai Valóknak, nints felsőbbbségek az oktalan teremtések felett.

4. *A' megkettőztető Tételek* (propositiones reduplicativae) a' mellyekben a' Subjectum megkettőztetik. p. o. az Emberek, mint Emberek, jussaikra nézve, egyenlők.

Ezekben is egy erősítő, és egy tagadó Tétel fekszik.

HARMADIK TZIM.

Az Itéleteknek logikai atyafiságok.

122. §.

A' relatiók' nemei.

Az Itéletek logikai relatioban, vagy atyafiságban vagynak egy mással, ha azokban mind a' Subjectum,

mind a' praedicatum ugyan azon egy, és tsak formájokra nézve különböznek egy mástól.

Ha az Itéleteket, formájokra nézve, egy mással összevesszük: abban az esetben azok közt ötféle relatiók lehetségesek: 1. *Az ugyanazonság*, és *külömb-ség*. (identitas, et diversitas) 2. *Az alárendelés*. (subalternatio) 3. *A' szembetétel*. (oppositio) 4. *A' megfordítás*. (conversio) és 5. *Az ellentétel*. (contrapositio)

123. §.

I. *Az egyértelmű Itéletek.*

Ha két Itéletek egy mással összevesszük, és azokban mind a' matéria, mind a' forma ugyan azon egy: abban az esetben az Itéletek, vagy Tételek *egyértelműeknek*, *ugyanazonoknak* (judicia identica, seu aequipollentia) nevezetnek. —

Az ugyanazonság pedig lehet vagy teljes, és tökéletes, vagy tsak rész szerint való.

Az ilyen Itéletek tsak szókkal különböznek; belsőképpen pedig tökéletesen egy az értelmek, és egy mástól tsak annyiban különböznek, a' mennyiben vagy különböző személyekben, vagy ugyan azon egy személyben, de különböző időkben találhatunk. p. o. az Isten a' legtökéletesebb erkölcsi Valóság; az Isten egy szent Valóság. —

Az egyértelmű Tételek szószaporítóknak is nevezetnek. (propositiones tautologicae) Nevezetnek *költsönös Tételeknek* is (propositiones reciprocae) mellyek közül az egyiket lehet mindenkor tenni a' másik helyett.

II. *Az egy más alá rendelt Itéletek.*

Ha két Itéletek matériájokra nézve egy mással egygyeznek, és tsak formájokra, az az: mennyiségekre nézve különböznek — következőleg az egyik Itélet közönséges, a' másik pedig különös: abban az esetben *alárendelt Itéleteknek*, (judicia subalterna, seu subordinata) neveztetnek.

A' közönséges Itélet *alárendelőnek*, (subalternans) a' különös pedig *alárendeltnek* (subalternatum) neveztetik. p. o. Minden szabad tselekedeteket lehet az embernek tulajdonítani. Némely szabad tselekedeteket lehet tulajdonítani,

Ebben az esetben ha a' közönségest igaznak esmérem: igaznak kell esmérnem a' különöst is. Ha valami igaz közönségesen: igaz rész szerint is.

Ha az Itéleteknek matériájokra is figyelmeztünk: abban az esetben két közönséges Itéletek is lehetnek alárendelvek — ha a' kettőnek Subjectuma egy más alárendelt megfogás. p. o. Minden életmives Testek élnek; Minden plánták élnek.

III. *Az Itéletek' szembetétele.*

Két Itéletek, mellyek közül az egyiknek igazsága a' másiknak igazságát le nem romlja — következőleg a' mellyek egy mással öszveférhetnek, *eggyezőknek* (judicia consonantia) neveztetnek.

Ha pedig az egyiknek igazsága a' másiknak igazságát lerontja — következôleg egy mással öszve nem férhetnek: akkor *szembetétl*, és *ellenkező* Itéleteknek neveztetnek. (judicia opposita, seu repugnantia)

Az ellenkező Itéletek közül az egyikben a' praedicatum lerontja azt, a' mit a' másiknak praedicatuma állított.

Következôleg, az Ellenkezés' principiuma szerint lehetetlen, hogy mind a' két Itélet igaz légyen.

126. §.

Kétféle szembetétel.

Két Itéletek közt a' szembetétel kettős lehet, t. i. közvetetlen, és közvetôleg való szembetétel. (oppositio contradictoria, et contraria)

1. *Közvetetlenül*, vagy *ellentmondólag* (contradictorie — per simplicem negationem) szembetételnek két Itéletek, a' melyekben ugyan azon Subjectumról két logikai módon ellenkező praedicatumak mondatnak ki.

Az ilyen ellentmondó Itéletek közül mind a' kettő se igaz, se hamis nem lehet. A' kettő közül tehát az egyik mindenkor igaz, a' másik pedig mindenkor hamis.

2. *Közvetôleg ellenkezőknek* (contrarie opposita — per positionem alterius) neveztetnek azok az Itéletek, a' melyek közül az egyik nem csak lerontja azt, a' mit a' másik állított, hanem annak felette valami új dolgot is tévesen.

Az ilyen Itéletek közül mind a' kettő igaz nem lehet: de mind a' kettő lehet hamis. p. o. Minden szerzett törvények igazságosok. Egy szerzett törvény se igazságos.

Itt a' második Itélet nem csak tagadja azt, a' mit az első állított — hanem többet állít, és azt mondja, hogy egy szerzett törvény se igazságos. Következőleg valami új dolgot állít, 's éppen ennek tételében lapang a' hamisság.

127. §.

A közvetetlenül ellenkező Itéletek.

Közvetetlenül ellenkezőnek:

1. *Az egyes Itéletek* (judicia singularia) melyek közül az egyik erősítő, a' másik pedig tagadó. p. o. Némely emberek tudósok; némely emberek nem tudósok. Cajus jó Poeta; Cajus nem jó Poeta.

2. *Két Itéletek*, melyek közül az egyik közönségesen erősítő, a' másik pedig rész szerint tagadó. p. o. Minden tselekedeteket lehet nekünk tulajdonítani; némelyeket nem lehet tulajdonítani.

Ezek közül mind a' kettő igaz nem lehet. Mert az *Értelemnek* közönséges törvényre szerint, ugyan azon egy Subjectumra két ellenkező praedicatumak nem illhetnek. Mind a' kettő hamis se lehet: mert a' két ellenkező praedicatumak közül valamelyiknek illeni kell a' dologra — minthogy két ellenkező praedicatumak közt egy harmadiknak nints helye.

3. *Két Itéletek*, melyek közül az egyik közönségesen tagadó, a' másik rész szerint erősítő. p. o.

Eggyetlen egy égi Test se homályos. Némely égi Testek homályosok.

128. §.

A közvetőleg ellenkező Itéletek.

Közvetőleg ellenkeznek:

a) Két Itéletek, ha ugyan azon egyes dolognak két olyan praedicatumak tulajdonítatnak, melyek közvetőleg ellenkeznek. p. o. az A szegelet egyenes. Az A szegelet hegyes.

b) Két Itéletek, melyek közül az egyik közönségesen tagadja azt, a' mit a' másik közönségesen állít. p. o. Minden emberek tudósok. Egy ember se tudós.

Az első itéletben az állittatik: hogy a' tudósság praedicatuma minden emberekre illik; a' hátulso pedig nem csak azt állítja, hogy némely emberekre nem illik, hanem azt is, hogy egy emberre se illik.

Következőleg többet állít, mint a' mennyi az elsőnek lerontására megkívántatnék, 's éppen ezért az egyik éppen úgy lehet hamis, mint a' másik. Mert lehet helybe egy harmadiknak: Hogy némely emberek nem tudósok. a)

a) A' közvetőleg ellenkező Itéletek alatt lévő Itéletek (judicia subcontraria) nem ellenkeznek egy mással valósággal, hanem csak tetszőleg. Illyen Itéletek azok, a' melyek közül az egyik rész szerint tagadja azt, a' mit a' másik rész szerint állít. p. o. Némely emberek jó Mechanikusok; Némely emberek nem jó Mechanikusok.

Ezek együtt megállhatnak. Mert ha valamely praedicatum a' Subjectum sphaerájának némely részeire illik: meg lehet, hogy más részeire nem illik. Következôleg két ilyen Itéletek közül mind a' kettô igaz lehet.

129. §.

A feltételes Itéletek' szembetétele.

Két feltételes Itéletek ellenkeznek:

1. *Ellentmondólag* (contradictorie) ha az egyik Itélet tagadja azt, hogy a' következés folyna a' principiumból. p. o. Ha üstökös tsillag jelenik meg: háboru leszén. Ha üstökös tsillag jelenik is meg: abból a' háboru nem következik.

2. *Ellenkezôleg*, ha az egyik Itélet ugyan azon egy principiumból ellenkezô következést huz ki. p. o. Ha az ember szabad Valóság: magát tökéletesítheti. Ha az ember szabad Valóság: magát nem tökéletesítheti.

Ez a' második Itélet képtelenség: mivel a' szabadság igaz fundamentoma lévén a' tökéletesedhetésnek; képtelenség, hogy abból az ellenkezô következék. a)

a) Ha két különbözô principiumból ugyan azon egy következés huzatik ki: abban az esetben az Itéletek tsak tetszôleg ellenkeznek. Mert meglehet, hogy ugyan azon egy következés két principiumból folyhat. p. o. Ha hadakozás leszén: a' gabona megdrágadik. Ha tartós szárazság leszén: a' gabona megdrágadik. Itt mind a' két Itélet igaz lehet.

Az elválasztó Itéletek' szembetétele.

Az elválasztó Itéletekben az ellentétel tárgyzathatja az elválasztott tagokat.

A' szembetétel az elválasztó Itéletekben is kétféleképpen eshetik meg:

1. *Ellentmondólag.* (contradictorie) Ha egy elválasztó Itéletben az ellenkező praedicatumak a' logikai törvények szerint számláltattak elő: abban az esetben annak igazságát egy más Itélet csak akkor ronthatja le, ha a' Subjectum ellenkeezést foglal magában. p. o. a' négy szegű karika vagy kerek, vagy nem kerek. Ez az Itélet semmit se ér: mert a' négy szegű karika magában ellenkeezést foglal.

2. *Ellenkezőleg.* (contrarie) Ha az elválasztott tagok a' tapasztalás' útján számláltatnak elő: akkor egy elválasztó Itéletnek igazságát egy más Itélet két esetekben ronthatja le:

a) Mikor az elválasztott tagok nintsenek teljesen előszámláltatva. Ekkor mondhatjuk: Se egyik, se a' másik: mert lehet helye egy harmadiknak.

b) Ha az elválasztott tagok egy mással merőbe nem ellenkeznek, és egy mást ki nem rekesztik. Ekkor mondhatjuk: Egyik szint úgy, mint a' másik. p. o. a' Tudományok vagy tiszta, vagy matematikai Tudományok.

IV. Az Itéletek' megfordítása.

Megfordítani egy Itéletet, vagy Tételt, annyit té-
szen, mint a' praedicatumat a' Subjectum', és a' Sub-
jectumat a' praedicatum' helyébe tenni.

Az egyik Tétel *megfordító* (convertens) a' má-
sik megfordított Tételnek (propositio conversa) ne-
veztetik.

A' megfordítás kétféleképpen eshetik meg:

1. *Egészen, és változás nélkül* (conversio pu-
ra, invariata, simplex) mikor a' két Itéletnek mennyi-
sége megmarad — az az : a' milyen közönségesen
mondottam ki az egyikben a' Subjectumról a' praedi-
catumat, a' másiban éppen azzal a' kiterjedéssel mon-
dom ki. p. o. Egy ember se makhina — Egy makhina
se ember.

2. *Rész szerint, vagy változtatással* (conversio
per accidens, seu mutata) mikor az egyik Itéletben
a' praedicatumat a' Subjectumról nem mondom ki az-
zal a' kiterjedéssel, a' mellyel a' másiban kimondottam.

Ebben az esetben tehát a' megfordított Tételnek
mennyisége nem marad meg. p. o. Minden Triangu-
lum Figura. Némely Figurák Triangulumak. a)

a) A' Subjectum, és a' praedicatum megváltoztatása metathe-
sisnek, vagy általtételnek neveztetik, 's ez, vagy meg-
fordítás, vagy ellentétel. (contrapositio).

A feltételes Itéletek' megfordítása.

Nem csak az egyenes, hanem a' feltételes Itéleteket is meg lehet fordítani. Ez a' megfordítás kétféleképpen eshetik meg:

1. *Tisztán*, mikor a' megfordított Itélet azzal a' bizonyossággal bír, mellyel az első. p. o. Ha az ember szabad Valóság: magát tökéletesítheti; és ha magát tökéletesítheti: szabad Valóság.

2. *Változtatással*, mikor a' megfordított Itélet nem állító, hanem kétséges. p. o. Ha a' Nap feljő: a' Láthatár világos lesz. Ha a' Láthatár világos: meg lehet, hogy a' Nap feljött.

A' feltételes Itéleteket tisztán, és merőbe meg lehet fordítani akkor, mikor a' következés egyetlenegy principiumból foly. Ha pedig egynél többől foly: akkor csak változtatással lehet megfordítani.

V. Az Ellentétel. (contrapositio)

Az Ellentétel a' logikai megfordításnak az a' neve, mely szerint az Itélet ellenkező minémiséggel fordíttatik meg — az az: ha az első erősítő volt, a' második tagadó lesz. Ebben az esetben az első Itélet' praedicatumának ellenkezője a' második Itéletnek Subjectuma lesz, 's éppen ezért neveztetik *Ellentételnek*. p. o. Minden ember okossággal bír Valóság. Egy okatlan Valóság se ember.

A' feltételes Itéletek' ellentétele.

A' feltételes Itéletekben is megeshetik az ellentétel, ha a' feltételnek ellenkezője következés — a' következés' ellenkezője pedig feltétel lészen. p. o.

Ha az embernek az ő tselekedeteit tulajdonítani lehet? akkor szabadsággal bir. Ha nem bir szabadsággal: akkor tselekedeteit nem lehet tulajdonítani. Ha tagadom a' követkeezést: tagádnom kell a' principiumat is.

NEGYESEDIK TZIM.

Az Itéletek', vagy Tételek' formás igazsága.

Az Itéletek' formás igazságának characterei.

A' Logika, melynek tárgya egyedül az esméretek' formája, az esméreteknek matériáját, vagy foglalatját nem vi'ssgálja. Következöleg az Itéletek' matériás igazságának megítélésére regulákat nem adhat. Ez ugyan is az ő kerületén kívül esik.

A' Logika tehát regulákat szab egyedül az Itéletek' formás igazságának megítélésére. —

Az Itéletek' formás igazságának characterei a' gondolkodásnak közönséges törvényei.

Közönséges regula.

Az Itéleteknek formás igazságára nézve közönséges regula ez:

Minden Itélet, vagy Tétel, ha az Értelemnek fundamentomos törvényeivel egyezik, igaz. Az ellenkező esetben hamis.

Innen következnek három fő regulák:

1. Minden Itélet, vagy Tétel igaz, ha a' Subjectum, és a' praedicatum nem ellenkező megfogások. Ennek fundamentoma az Ellenkezés' principiuma.

2. Igaz egy Itélet, ha vagyon logikai fundamentoma. Az ellenkező esetben hamis. Ennek fundamentoma az Ok' principiuma.

Innen következik:

a) Ha igaz a' principium: igaz a' következés is.

b) Ha hamis a' következés: hamis a' principium is.

3. Igaz egy Itélet, vagy Tétel, ha két ellenkező praedicatumak közül a' Subjectumra valamelyik illik. Hamis, ha a' Subjectumnak mind a' kettő tulajdonítatik. p. o. a' C. Cassinius bizonyság tétele, hogy Clodius ugyan azon napon Romában volt, és nem volt.

Ennek a' regulának fundamentoma a' két ellenkezők közt lévő harmadik kirekesztésének principiuma. (principium exclusi medii)

137. §.

Különös regulák.

I. Az egyenes Itéletek' igazságára nézve.

Az egyenes Itéletek', vagy Tételek' igazságára nézve különös regulák:

1. A' közönségesen erősítő Tétel igaz:

a) Ha abban a' Subjectum, és a' praedicatum költsönös megfogások. p. o. az Isten a' leg tökéletesebb Valóság.

b) Ha abban a' praedicatum nagyobb kiterjedésű, mint a' Subjectum. p. o. Minden emberek véges Valóságok.

2. *A' közönségesen tagadó* Tételek igazak, ha a' Subjectum, és a' praedicatum öszverendeltetett megfogások, következőleg egy mást költsönösön kirekesztik. p. o. Egy Triangulum se Quadratum.

3. *A' rész szerint erősítő* Tételek igazak, ha a' Subjectum, és a' praedicatum vagy költsönös, vagy egy más alá rendelt képzetek. p. o. Némely Figurák Triangulumak.

4. *A' rész szerint tagadó* Tételek igazak, ha a' praedicatum leg alább némely képzetekkel, melyek a' Subjectum' kiterjedése alatt befoglaltatnak, ellenkezik, p. o. Némely emberek nem igazmondók,

138. §.

II. *A' feltételes Itéletek' igazságára nézve.*

Egy feltételes Itélet igaz, ha a' *Megelőző* (antecedens) vagy *Feltétel* (hypothesis) a' *Következőnek* (consequens) helyes, és elégséges logikai fundamentumát magában foglalja. p. o. Ha a' Vallás a' lelki eszméret', és a' meggyőződés' dolga: abból következik, hogy valamely Vallásnak bévételére senkit erőszakkal kényszeríteni nem lehet.

Nem igaz ellenben a' feltételes Itélet abban az esetben, ha a' principium a' következésnek igaz fundamentumát magában nem foglalja.

139. §.

III. *Az elválasztó Itéletek' igazságára nézve.*

Egy elválasztó Itélet, vagy Tétel igaz, ha a' következő tulajdonságokkal bir:

a) Ha abban a' Subjectum magában ellenkezést nem foglal.

b) Ha az elválasztott tagok teljesen, és tökéletesen előszámoltattak.

c) Ha az elválasztott tagok egy mással merőben ellenkeznek — következőleg egy mást egészen kirekesztik.

Az ellenkező esetekben az elválasztó Itélet igaz nem lehet.

ÖTÖDIK TZIM.

A Tételeknek tudományos nevek, és betsek.

140. §.

A Tételek' külömbisége.

Az esméreteknek Systemája egy mesterséges Egész, mely külömböző Tételekből vagyon összealkottatva.

Ezen Tételek közt vagynak *fundamentomos Tételek*, mellyeken az egész Alkotmány fekszik.

Vagynak alsóbb rangu Tételek is, mellyeknek igazsága az első rangu Tételeken fundáltatik.

Ezek a' Tételek az Értelemnek törvénnyei szerint szedettetnek rendbe, és mind egyiknek, a' maga helyéhez, és rendeltetéséhez képest, különös rangja, betse, és neve vagyon.

141. §.

A' Nyilvánosok, és a' Kivánattételek.

Az esméretek' Systemájában vagynak első, és másod' rangu Tételek. Az első rangu Tételekre tartoznak:

I. A' *Nyilvánosok*, vagy *Axiomák*, mellyek a' Systemának elején állanak, és közvetetlenül önn magokban igazak, és bizonyosok. Ennél fogva a' megmutatásra nints szüksége.

A' Nyilvánosok

a) *Mathematikai principiumak*, mellyek különösen, és kiváltképpen való értelemben neveztetnek Axiomáknak.

b) *Philosophiai principiumak*, mellyek közvetlenül bizonyosak ugyan — de a' nyilvánoságnak nem birnak azzal a' mértékével, a' mellyel a' Mathesisbéli Axiomák birnak.

II. *Kivánattételek*, (postulata) mellyek közvetlenül bizonyos practikai Tételek. Ezek azt mondják ki, hogy valamit meg lehet tselekedni, p. o. Minden Linéát határtalanul lehet nyújtani. Minden egyenes Linéára le lehet irni egy fél karikát.

Mind a' Nyilvánosok, mind a' Kivánattételek a' Tudományban fundamentomos Tételek, 's egyiknek nints szüksége a' megbizonyításra.

142. §.

A' Tanító, és a' Fejtőtételek.

Az esméretek' Systemájában vagynak másod' rangu Tételek is, a' mellyekre tartoznak:

1. *A' Tanítótételek.* (theoremata) Ezek olyan Tételek, mellyek közvetlenül nem bizonyosok — következőleg megbizonyításra vagyon szükségek.

2. *A' Fejőtételek,* (problemata) mellyek azt mondják ki, hogy bizonyos adattatott esméretekből másokat lehet lehozni, és kitalálni.

Ezek tehát a' megfejtésre feltett Kérdések, vagy *Feladások*, mellyekhez hozzá szokott ragasztatni a' *Megfejtés*, (resolutio) és a' *Megmutatás*. (demonstratio)

143. §.

Más alsóbb rangu Tételek.

A' Systemában vagynak harmad rangu Tételek is.

1. *A' Folyamatak,* (corollaria) vagy *Következők.* (consectaria) Ezek olyan Tételek, mellyek a' felsőbb Tételekből közvetlenül következnek.

2. *A' Vélekedések* (hypotheses) hihetőséggel bíró Tételek, mellyek nem minden fundamentom nélkül valók: mindazáltal nints elégséges fundamentumok.

3. *A' Segédteételek.* (lemmata) Segédteételeknek neveztetnek azok az idegen Tételek, mellyek más Tudományokból segítség' kedvéért költsönöztek, és vétettek által valamely Tudományba.

4. *A' Világosítások.* (scholia) Ezek olyan Tételek, mellyek egy Tudományban nem tartoznak ugyan a' fő Tanítások közé: mindazáltal a' Tudományra tartozó esméreteket, és Tanításokat világosítják. Ennél fogva azoknak is vagyon tudományos betsek.

ÖTÖDIK FŐDARAB.

A Következtetésekről.

ELSŐ TZIM.

A rendes, tiszta, teljes, és egyszeres Következtetések.

144. §.

Okoskodás, vagy Következtetés.

Az *Értelemnek* harmadik ága az okoskodó, vagy következtető tehetség (*facultas ratiocinandi, seu concludendi*) melynek munkája az okoskodás, vagy következtetés.

Okoskodni, vagy következtetni, annyit tészén, mint valamely Ítéletnek, vagy Tételnek igazságát, vagy hamisságát egy más Tételből lehozni, és állatlátni.

Az Okoskodást lehet venni:

1. *Személyesen.* (subjective) Az Okoskodás személyesen vétetve az emberi *Értelemnek* az a' munkája, mely szerint a' Tételeknek igazságát, és hamisságát egyik a' másik által határozza meg.

2. *Tárgyason,* (objective) mely szerint az Okoskodás a' Tételeknek az az öszvefűzése, melynél fogva valamely Tételnek igazsága, vagy hamissága egy más Tételből hozatik le.

Az Okoskodás szókkal kifejeztetve *Syllogismusnak* szokott neveztetni: a) a' *Következtetések'* Tudományja pedig *Syllogistikának.* b)

- a) A' Syllogismus öszveszedést, vagy öszveszámlálást tészén. A' Görögök az Elötételeket, vagy Praemissákat úgy nézték, mint számbeli mennyiségeket — a' Bérekasztó tételt pedig, mint valamely Summát.
- b) A' Syllogismusok' Tudományja régen nagy bethben volt. Vóltak olyan idők, a' mellyekben a' szörszállhasogatásokban való jártasság a' tudomány, és az éles elme gyanánt tartattott. Minden Tudomány a' Syllogismusok' köntössében jelent meg, és a' tanítás is abban esett. A' Tanító meg nem elégedvén az okoskodásnak, és a' gondolatoknak természetes folyamatjával, a' maga, és a' Tanítvannyai' esztét erőszakkal is formába öntötte, és keleptzébe bonyolította. Ez a' scholastica Philo'sophia' idétlen szülötte volt.

A' Scholasticismusnak ez a' geniussa az ujj időkre is által jött. A' vetekedésekre, és a' huzalkodásokra alkalmatosságot szolgáltatott az Időnek böl dogtalan környölállásai. Annál fogva az emberek a' Syllogismusokkal való mesterséges élésben éppen úgy gyakorolták magokat, mint a' viadalra készülő Sereg gyakorolja magát a' taktikában, és a' hadi evolutiókban.

Lock mutatta meg leg először (de Intellectu humano Lib. IV. Cap. 17.) mely kevés haszna légyen a' Syllogisticationnak, és hogy az emberi elme könnyebben gondolkozik, ha a' természetes rendet követi, mintha a' Syllogismusok' keleptzéjibe bonyolittatik. — Ezt állítja Kant is azon Értekezésében, melynek tizimje: Über die Spizfindigkeit der vier syllogistischen Figuren.

A' Tanulók' elméjét tehát a' Syllogismusok' szövevénnyeivel felette terhelni, sikeretlen munka. Elég a' természetes okoskodás' módjait röviden előadni. —

145. §.

A' principium, és a' következés.

Minden rendes Okoskodásban két fő részek vagynak :

1. *A' principium*, vagy logikai fundamentum, melyből valamely Tételnek igazsága, vagy hamissága lehozatik.

2. *A' következés*, vagy az *a'* Tétel, mely *a'* principiumból lehozatik. Innen az Okoskodás Következtetésnek, és *Lehozásnak* (deductio) is nevezetik.

146. §.

Az Okoskodásnak matériája, és formája.

Az Okoskodásban meg kell különböztetni *a'* matériát, és *a'* formát.

1. Az Okoskodásnak *matériáját* teszik azok *a'* Tételek, mellyek az Okoskodásban, az igazság' kikeresése végett, egy mással öszveköttetnek.

2. Az Okoskodás' *formáját* teszi az *a'* mód, mellyel az Értelmem az Itéleteket egy mással öszveköti, hogy egyiknek igazságát *a'* másik által határozza meg.

Következöleg az Értelmem *a'* Következtetéseket is azzal *a'* munkával formálja, *a'* mellyel formálja az Itéleteket,

147. §.

Az Okoskodásbéli Tételek,

Minden Okoskodásban vagyon

1. Egy *Felsötétel*, vagy közönséges regula, mely *a'* megbizonyítandó Tételnek principiumát magában foglalja.

2. Egy *Alsötétel*, mely egy olyan *Köztétel*, melynek segedelmével *a'* megbizonyítandó Tétel felvételik *a'* közönséges regula alá, vagy öszveköttetik *a'* Felsötétellel.

Ezen két Tétélek *Előtételeknek*, vagy előre bocsátott Tétéleknek, (propositiones praemissae) nevezetnek.

3. *A' Bérekesztőtétel*, mely a' principiumból hozatik le, 's annál fogva annak vagy igazsága, vagy hamissága megmutattatik.

148. §.

A' Következtetésnek természete.

Minden Következtetés az Ok' principiumában fundáltatik, melynél fogva annak a' mit állítunk, lenni kell helyes okának, és fundamentomának.

Minden Következtetésnek természete, és valósága ebben áll:

Ha egy Tételnek igazságát meg akarjuk mutatni: össze kell kötnünk azt egy kétségbe hozhatatlan tör'sökös igazsággal.

Ha azzal összevegyhetjük: abban az esetben valami azon tör'sökös igazságot igaznak esmérjük; szintugy igaznak kell esmérnünk azt a' Tételt is, melyet azzal összevegytünk.

Innen foly ez a' regula:

Minden Tétel szükségesképpen igaz, ha azt, mint Következést, a' principiummal, mint közönséges regulával, össze lehet kötni.

149. §.

A' Következtetések' formái.

A' Következtetések, formájokra nézve:

1. *Egyenesek* (sylogismi categorici) ha a' Következés egy egyenes Felsötételből hozatik le.

2. *Feltételesek* (sylogismi hypothetici) ha a' Felsötétel feltételcs.

3. *Elválasztók* (sylogismi disjunctivi) ha a' Következtetésben a' Felsötétel elválasztó.

ELSŐ TZIKKELY.

Az egyenes Következtetések. (sylogismi categorici)

150. §.

A fő megfogások.

Minden egyszeres Következtetésben három fő képzetek, vagy megfogások vagynak:

1. A' megbizonyítandó Tételnek praedicatuma, melyet a' Logikusok *szélesebb terminusnak* (terminus major) szoktak nevezni azért, mivel a' praedicatum többnyire szélesebb kiterjedésű, mint a' Subjectum. a)

2. A' megbizonyítandó Tétel Subjectuma, mely *keskenyebb*, vagy *kissebb terminusnak* (terminus minor) neveztetik, mivel többnyire keskenyebb kiterjedésű, mint a' praedicatum.

3. A' *közép terminus* (terminus medius) mely azt az okot foglalja magában, a' mellyért a' praedicatumat a' Subjectummal öszveköttöm.

a) A' terminus nevezet vétetett a' Pythagoraeusoktól, a' kik az Itéleteket Linéakkal hasonlították öszve, mellyeknek két végpontjai, vagy határai az Itéletnek Subjectumát, és praedicatumát tették.

A Tételek.

Egy egyszeres Következtetésben az *Értelemnek* hármas munkája fordul elő:

1. Az *Értelem* a' megbizonyítandó Tételnek praedicatumát össze hasonlítja a' közép megfogással, vagy terminussal, 's ha azok egyeznek, összevont. Innen származik a' *Felsőtétel* (propositio major) mely mint közönséges regula, az első helyen áll.

2. Összehasonlítja a' megbizonyítandó Tételnek subjectumát ugyan azon közép megfogással, és ha egyeznek egy mással, azokat összevont.

Innen származik az *Alsótétel* (propositio minor) a' mely *Felvételnek* is (subsumtio) nevezetik — mivel az *Értelem* annál fogva látja által, hogy a' megbizonyítandó Tétel subjectuma a' közönséges regula elé tartozik.

3. A' *Bérekesztőtétel*, mely szerint a' praedicatum a' subjectummal összevontatik — világos lévén már a' kettőnek megegyezése.

A' *Conclusio* nevezetik Következésnek is. (Consequens)

Az Értelem törvénye a' Következtetések formálásában.

Az emberi *Értelem* a' Következtetésekben a' rész-szerint való ugyanazonság principiumát (principium identitatis relativae) szokta követni.

Felvészen az *Értelem* két gondolatokat. Ha azoknak megegyezése közvetlenül nem nyilvánosság: ab-

ban az esetben öszve hasonlítja azokat egy harmadik gondolattal. Ha azzal mind a' kettő megegyezik: akkor azok egy más közt is megegyeznek.

Ha pedig a' felvett harmadik gondolattal a' két gondolatok közül az egyik megegyezik, a' másik pedig nem egyezik: akkor egy más közt se egyeznek.

Ha a' harmadik képzzettel egyik se egyezik: akkor semmit se lehet következtetni.

153. §.

Erősítő, és tagadó Következtetések.

Az egyenes Következtetések két félék:

1. *Erősítők* (syllogismi affirmativi) ha mind a' felső, mind a' Bérekesztötétel erősítő Tétélek. p. o.

Minden emberekkel úgy kell bánni, mint Önnön tzélokkkal. A' Szeretsenek emberek. Tehát a' szeretse-
nekkal úgy kell bánni, mint Önnön tzélakkkal.

$$A \equiv B$$

$$C = A.$$

$$C = B.$$

2. *Tagadók* (syllogismi negativi) ha mind a' Felső, mind a' Bérekesztő Tétel tagadó Tétélek. p. o.
Egy ember se tsalhatatlan. A' leg nagyobb Philosophus is ember. Tehát a' leg nagyobb Philosophus se tsalhatatlan.

$$A - B$$

$$C = A.$$

$$C - B.$$

*Az egyenes Következtetések' principiuma,
és fundamentoma.*

Az egyenes Következtetések vagy erősítők, vagy tagadók. (§. 153.)

1. Az erősítő Következtetéseknek principiuma, és fundamentoma a' következendő Tételbe foglaltatik bé: *Az, a' mi egy dolognak criteriumára illik, illik magára a' dologra is.* (Nota notae est etiam nota rei ipsius) p. o. Az aranynak criteriuma az értz; az értznek criteriuma az olvaszthatóság. Tehát az olvaszthatóság criteriuma az aranynak is.

Ez a' principium következése az általános ugyan azonság principiumának.

2. A' tagadó Következtetések' fundamentoma:

A' mi egy dolognak criteriumával ellenkezik, ellenkezik magával a' dologgal is. (repugnans notae repugnat rei ipsi) p. o. A' véges Valóság' gondolatja criteriuma az embernek. A' véges Vatóság' gondolatjával ellenkezik a' szentség' gondolatja. Következőleg ellenkezik az ember' gondolatjával is.

Ebből a' principiumból következnek más két regulák:

1. *A' mi illik a' Nemre, illik az alatta lévő al-
sobb megfogásokra is.*

2. *A' mi ellenkezik a' Nemmel, ellenkezik az
alatta lévő Fajokkal, és eggyes dolgokkal is.*

A' Logikusok az első regulát így nevezik: *Dictum de omni*; a' másodikat: *Dictum de nullo.* a)

Mind a' kettő következése a' feljebbi principiumnak: mert a' felső megfogás criterituma minden alsó megfogásoknak, a' mellyek alatta vagynak.

- a) Ezen principiumuál fogva a' Következés esik mindenkor a' Közönségesekről a' Különösökre. (ab universalibus ad particularia)

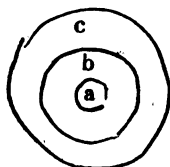
155. §.

Rajzolatja az egyenes Következtetéseknek.

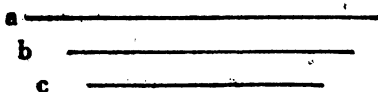
Az egyenes Következtetéseket Rajzolatban nézhetőleg is elő lehet adni:

1. Az erősítő Következtetéseket így adja elő

a) Euler

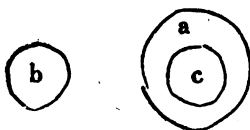

b) Lambert

2. A' tagadó Következtetéseket:

a) Euler

b) Lambert

Az egyenes Következtetések' regulái.

Az egyenes Következtetések' regulái ezek:

1. Minden egyenes, és rendes Következtetésben három Tételek vagynak, mellyekben tsak három sarkalatos megfogások vagynak, mellyek közül mind egyik kétszer fordul elő.

Innen mind a' három terminusnak ugyan azon egy jelentésinek kell lenni mind a' Praemissákban, mind a' Conclusioban.

2. A' Felsőtételnek, mely a' principiumat foglalja magában, mindenkor közönségesnek kell lenni, melyből önként következik: Hogy ha mind a' Felső, mind az Alsótétel különös: akkor azokból semmi se következik.

3. Az Alsótételnek mindenkor erősítőnek kell lenni. Ugyan is az Alsótétel mindenkor a' *Felvételt* (subsumtio) foglalja magában.

Innen önként foly: Hogy ha mind a' Felső, mind az Alsótétel tagadó: azokból semmi se következik.

4. Ha a' Felsőtétel erősítő: akkor a' Bérekesztőtétel is erősítő. Ha a' Felsőtétel tagadó: akkor a' Bérekesztőtételnek is tagadónak kell lenni.

5. A' millyen kiterjedésű az Alsótétel: olyan a' Conclusio is. Ha az Alsótétel közönséges: a' Conclusio is közönséges. Ha különös: akkor a' Conclusio is különös lesz.

6. A' Következésben nem lehet többet kihozni mint a' mennyi volt a' Praemissákban.

7. A' közép megfogásnak igazi okát kell magában foglalni annak, hogy a' praedicatumat a' Bérekesztötételben miért mondjuk ki a' subjectumról.

157. §.

Az egyenes Következtetés' megv'sgálása.

Az egyenes Következtetésben meg kell v'sgálni a' formát, és a' matériát.

1. A' mi a' *formát* illeti: Meg kell v'sgálni, ha valjon a' közép megfogásnak ugyan azon egyé a' jelentése a' Praemissákban? Ha a' terminusokban játék legyen: akkor nem három, hanem négy terminus legyen a' Következtetésben — következõleg az egész Következtetés semmit ér.

2. A' mi a' *materiát* illeti: Meg kell v'sgálni a' Felső, és az Alsótételt.

a) A' *Felsőt* — hogy bír-e közönséges erővel? igaz-e közönségesen, vagy né talán bizonyítást kíván?

b) Az *Alsót* — hogy valjon a' felvétel, és az alá-rendelés helyesen esett-e?

MÁSODIK TZIKKELY.

A feltételes Következtetések.

(syllogismi hypothetici)

158. §.

A feltételes Következtetésnek megfogása.

Feltételes Syllogismusnak nevezetik az a' Következtetés, a' melyben egy Tételnek igazsága, vagy ha-

missága, egy középtételnek segítségével, egy feltételes Felsőtételeből hozatik le.

Az Alsótételben, vagy 1. Tézsem a' principiumat, hogy a' Bérkesztőtételben tehessem a' Következést is; vagy 2. Tagadom a' Következést, hogy tagadhassam a' principiumat, vagy Megelőzőt is.

Innen a' feltételes Következtetésnek két modjai vagynak:

a) *Az erősítő mod.* (modus ponens) Az első tagnak igazságáról következtetünk a' hátsó tagnak igazságára.

b) *A' tagadó mód.* (modus tollens) A' hátsó tagnak hamisságáról az első tagnak hamisságára.

159. §.

A' feltételes Következtetésnek principiuma.

A' feltételes Következtetésnek principiuma ez: *Az Igazból nem származhatik hamisság.* Ha egy első Tétel igaz: igaznak kell lenni a' második Tételnek is, mely az elsőből foly. Képtelenség, és ellenkezés ugyan is, hogy az első igaz legyen, 's a' második még se legyen igaz.

Innen foly két regula:

a) *Az erősítő módra nézve: A' principium' igazságáról lehet következtetni a' Következés' igazságára.* (a veritate antecedentis ad veritatem consequentis.)

b) *A' következés' hamisságáról lehet következtetni a' principium' hamisságára.* (a falsitate consequentis ad falsitatem antecedentis)

Helyes következtetés' módjai.

A' feltételes Syllogismusokban a' Következtetésnek tsak két helyes módjai vagynak:

1. *Az erősítő mód* szerint, lehet következtetni *az első tagnak igazságáról az utolsó tagnak igazságára.* (posito antecedenti ponitur consequens.) Ha teszszük az első: tennünk kell az utolsó is. Mert ha a' principiumat igaznak esmérjük: igaznak kell esmernünk azt is, a' mi abból következik.

2. *A' tagadó mód* szerint, lehet következtetni *a' hátulsó tag' hamisságáról az első tag' hamisságára.* (sublato consequenti, tollitur antecedens) Mert ha a' következés hamis: hamisnak kell lenni annak is, a' mit principiumul feltettünk.

Hamis következtetés' módjai.

A' feltételes Syllogismusokban vagyon a' következtetésnek két hamis módja:

1. *Mikor a' Következést teszszük, hogy tehessük a' principiumat is.* A' Következtetésnek ez a' módja hibás. Mert valamint a' folyamat egynél több forrásból — valamint a' miv egynél több okokból: ugy a' Következés is egynél több principiumból folyhat. Következőleg, ha a' Következést teszszük: nem tehetjük meghatározva éppen ez, vagy ama principiumat.

2. *Mikor tagadjuk a' principiumat, hogy tagadjassuk a' Következést is.* A' következtetésnek ez a módja is éppen azon fundamentumból hibás.

A' Következtetésnek ez a két utolsó módja csak akkor igaz, és helyes, mikor a' Következés csak egyetlen egy principiumból foly. Ebben az esetben

a) Ha teszszük a' Következést: tehetjük a' principiumat is.

b) Ha tagadjuk a' principiumat: tagadhatjuk a' Következést is.

Következôleg ha a' következés egyetlen egy principiumból foly: abban az esetben négy féle módon lehet helyesen következtetni.

162. §.

A' feltételes Következtetés' megvi'ssgálása.

A' feltételes Következtetésben meg kell vi'sgálni:

1. *A' következtést (consequentia) az az: hogy az első tag igaz fundamentoma - é a' hátulsó tagnak? és foly - é abból szükségesképpen?*

2. Megkell vi'sgálni, ha valjon az Alsótételben a' felvétel helyesen esett - é?

Egyébaránt mihelyt megmutattatik, hogy a' Felső-tételben a' Következő nem foly a' Megelőzőből, legottan nyilván való dolog, hogy az egész Következtetés semmit se ér.

HARMADIK TZIKKELY.

Az Elválasztó Következtetések.

(syllogismi disjunctivi)

163. §.

Az Elválasztó Következtetés' megfogása.

Elválasztó Syllogismusnak neveztetik a' Következtetésnek az a' neme, a' melyben valamely Tételnek igazsága, vagy hamissága, egy Köztételnek segédelmével, egy elválasztó Felsőtételből hozatik le.

A' Felsőtételben a' Subjectumról két, vagy több ellenkező praedicatumak mondatnak ki: de nem határoztatik meg, hogy azok közül a' Subjectumra melyik illik,

Az Alsótételben vagy 1. Tétetik az eggyik, és akkor a' Bérekasztótételben a' másik tagadtatik; vagy 2. Az eggyik praedicatum tagadtatik, és akkor a' Bérekasztótételben a' másik tétetik.

Következõleg az elválasztó Syllogismusokban a' Következtetésnek csak két neme lehet: az eggyik az erősítő, a' másik a' tagadó mód, (modus ponens, et tollens)

164. §.

A Következtetésnek nemei.

Az elválasztó Következtetésekben két eseteket lehet megkülönböztetni: a) Ha az elválasztás logikai. b) Ha az elválasztás a' tapasztalás' útján esett.

A) *Ha az elválasztás logikai*: akkor kétféleképpen lehet következtetni:

1. *Az egyik tagnak igazságáról a' másik tagnak hamisságára.* Ha azért a' két ellentmondó praedicatumak közül az egyiket az Alsótételben tészem: akkor a' másikat a' Bérekesztőtételben tagadnam kell. Ha az Első igaz: a' Hátulsónak hamisnak kell lenni. p. o. Az ember vagy szabad Valóság, vagy nem szabad Valóság. Az első igaz. Tehát az utolsó hamis.

2. *Az egyik tagnak hamisságáról a' másiknak igazságára.* Ha azért az egyiket az Alsótételben tagadom: akkor a' másikat a' Bérekesztőtételben tenem kell. p. o. Az embernek vagy vagynak természetes jussai, vagy nincsenek. Az utolsót nem lehet állítani. Tehát igaz az első.

Ennek a' Következtetésnek fundamentuma az, hogy két egy mással közvetlenül ellenkező Itéletek közül az egyiknek igaznak, a' másiknak hamisnak kell lenni.

165. §.

B) *Ha az elválasztás a' tapasztalás' útján esett.*

Ha az elválasztásnak teljes vóltát a' tapasztalás' útján látom által — következőleg két ellenkező praedicatumnál több vagyon: abban az esetben is kétféleképpen lehet következtetni:

1. A' több ellenkező praedicatumak közül tészem az egyiket, és akkor a' többiek mind tagadom; vagy a' több ellenkező praedicatumak közül tészem mind egyiket, az utolsón kívül, és akkor az utolsót tagadom. p. o.

Ez a Világ vagy öröktől fogva nagyon; vagy a vak történet által lett; vagy egy bölts Valóság munkája. Már pedig egy bölts Valóság munkája. Tehát se nem öröktől fogva való, se nem a vak történet munkája.

2. A több ellenkező praedicatumak közül tagadom az egyiket, és akkor a többi közül valamelyiket igaznak kell állitnam; vagy pedig a több ellenkező praedicatumak közül tagadom mind egyiket az utolsón kívül, 's akkor az utolsót igaznak lenni állitom.

Példa az első esetre: Már pedig a Világ nem öröktől fogva való. Tehát vagy a vak történet által lett, vagy az Isten munkája.

Példa a második esetre: Már pedig a világ se nem öröktől fogva való; se nem a vak történet által lett. Tehát az Isten munkája.

Ennek a Következtetésnek fundamentuma az: Hogy ha valamely dologról kettőnél több ellenkező praedicatumakat mondok ki: abban az esetben az egyiknek tétele merőbe, és közvetlenül ellenkezője a többinek.

166. §.

Az elválasztó Syllogismus' megvizsgálása.

Az elválasztó Syllogismusokban figyelmezní kell:

1. Arra, hogy a Felsötételben az ellenkező praedicatumak teljesen előszámláltattak é, vagy nem?

Erre leg inkább akkor kell figyelmezní, mikor az elválasztás nem logikai.

2. Arra, hogy az ellenkező praedicatumak merőben ellenkeznek é? hogy azok öszverendeltettek é,

és egy mást egészen kirekesztik é, vagy né talán csak tetszőleg ellenkeznek?

3. Figyelmezní kell a' felvételre. Ha az Alsótételben az egyíket tettem: akkor a' Bérekasztótételben a' másíkat tagadnam kell — 's megfordítva.

4. Ha az Alsótételben az egyíket állítom, vagy tagadom: állítasomat, vagy tagadásomat helyyes okokkal kell megbízonyítnom.

167. §.

A Dilemma.

A' Dilemma, vagy szarvas Okoskodás, a) rész szerint feltételes, rész szerint elválasztó Következtetés', melyben a' Felsótétel egyszersmind feltételes, egyszersmind pedig elválasztó Ítélet — az az: a' feltétel két, vagy több lehetséges elválasztott tagokkal vagyon öszveköttettette.

Az Alsótételben a' Következésnek minden elválasztott tagjai lerontatnak, 's osztán a' Bérekasztótételben az a' következés huzatik ki, hogy maga a' feltétel, vagy principium se lehet igaz.

A' principium, a' mely szerint a' Dilemmában következtetünk ez: *Ha az egész Következés nem igaz: a' feltétel se lehet igaz.*

Ha a' Felsótételben két elválasztott tag vagyon: akkor *Dilemmának* neveztetik. Ha kettőnél több: akkor *Polylemmának* — különösön, ha három: akkor *Trilemmának*; ha négy: akkor *Tetralemmának*; ha öt: akkor *Pentalemmának*. 's a' t.

a) A' Dilemma szarvas Okoskodásnak is neveztetik. Így nevezi Apátzai a' maga Encyclopaediájában. Szarvasnak neveztetik azért, mivel az Ellenséget minden oldalról, mint egy szarval, szorongatja, és megszorítja.

Példa a' Dilemmára: Ha a' kínzásokkal, a' Büntető Törvényszékeknel élni kellene: vagy azért kellene élni, hogy azok által a' gonosztévőt a' maga gonosztettének megvallására lehessen indítani; vagy azért, hogy tzimborás társait kiadja. Ugy de ezen esetek közül az egyikben sem tanácsos azokkal élni. Nem az elsőben: mert az, a' ki kinoztatik, a' kinok' terhe alatt elgyengülván, olyan dolgokat is vall magáról, a' miket soha se tselekedett. Az izmos testi alkotásu gonosztévő pedig a' kínzást kiállja, és feloldoztatik. Nem a' másodikban: mert a' kinoztatott személy a' kinok miatt magán kívül lévén, vagy néha gonoszságból is, olyan embereket adhat ki, a' kik ártatlanok. Következőleg azokkal élni egyszer sem tanácsos.

Példa a' Trilemmára: Ugyan ez az Erősség Trilemmában adatik elő azon Instructioban, melyet Muszka Országban, egy Büntető Törvény Könyvnek készítésére nézve adott ki, II-dik Katalin Császárné. Abban a' kínzásoknak három tzélja vétetik fel, t. i. vagy, hogy a' gonosztévő a' maga gonoszságának megvallására kényszerítették; vagy hogy a' maga gonoszságáért, melyet hihetősen tselekedett, megbüntettessék; vagy hogy mások a' gonoszságnak tselekedésétől elrettentessenek, 's mind a' három esetre nézve megmutattatik, hogy a' kínzások tzéleránytalanok.

A' Tetralemmára példa vagyon Aulus Gelliusnál, (Noctium atticar. L. XIV. c. 1.) mely által megmutattatik, hogy az embernek, a' maga jövődő sorsa' megtudása végett, esztelenség a' Csillagmagyarázókhaz folyamadni.

A' Pentalemmára példa vagyon Ciceronál, (De Divinatione L. II. c. 49.) mely által a' Stoikusok azt akarják megmutatni, hogy a' jövődölések lehetségesek.

Költőnős Dilemmának hivatik az, a' melyet vissza lehet fordítani arra, a' ki mondotta. Illyen volt az a' Di-

lemma, a' mellyel Protagoras a' maga Tanítványa, Euthlus ellen, az Itélőszék előtt, élt. (Diogenes Laertius a' Protagoras' életében.) Illyen volt az is, a' mellyel, a' mese szerint, élt a' Krokodilus az Aszszony ellen, kinek gyermekét elragadta volt.

A' Dilemma' regulái folynak a' feltételes, és az elválasztó Syllogismusok' regulájából.

MÁSODIK TZIM.

A' híjjános Következtetések.

168. §.

Formás, és formátlan Syllogismusok.

A' Syllogismusok vagy formások, vagy nem formások.

1. *Formások, rendesek, és teljesek*, ha azokban mindenek megvagynak, a' mik a' Következtetés' valóságára mulhatatlanul megkívántatnak — még pedig azzal a' rendel, mely az Okoskodásnak természetes rendjével megéggyezik.

2. *Nem formások, vagy híjjánosok*, ha azokban vagy hintsenek meg mindenek, a' mik az Okoskodás' valóságára megkívántatnak; vagy a' Tételeknek, és sarkalatos megfogásoknak természetes rendjektől eltávoznak.

169. §.

Öszvehuzott, és megkurtított Syllogismusok.

A' híjjános Syllogismusok kétfélék, t. i. vagy öszvehuzott, vagy megkurtított Syllogismusok.

I. Öszvehozott Syllögismusoknak neveztetnek azok, a' melyekben csak a' Bérekészítötétel vagyon meg, melyhez hozzá adatik a' közép megfogás. Ezekből, a' logikai törvények szerint, ki lehet formálni a' teljes Syllögismust. p. o. A' leg alább való embereket is meg kell bétűlni: mert azok is Önnön tzelok.

II. A' megkurtított Syllögismusok azok, a' melyekben a' Praemissák közül valamelyik hibázik. Ezek *Enthymémáknak* is neveztetnek azért, mivel az elmében valamit megtartunk, és nyilván ki nem mondunk.

Az Enthymémák kétfélék:

a) *Első ranguak*, ha a' Felsötétel maradott el. p. o. a' mértékletlenség ártalmas. Tehát kerülni kell.

b) *Másod ranguak*, ha az Alsötétel hibázik. p. o. Minden szabad tselekedetek tulajdonittathatnak. Tehát a' tolvajság is.

170. §.

A' közvetetlen Következtetések.

Közvetetlen Következtetéseknek (consequentiae immediaetae) neveztetnek azok, a' melyekben valamely Tételnek igazsága, vagy hamissága egy más Tételből közvetetlenül hozatik le.

A' közvetetlen Következtetések valósággal első rangu Enthymémák. Mert azokban titkon mindenkor oda kell érteni egy Felsötételt, melyből a' következés lehozatik.

De a' közvetetlen Következtetésekben, egy Felsötételnek hozzáadása nélkül is, önként, és nyilván megtetszik, hogy a' Logikának közönséges principiumai

szerint, az egyik Tételt a' másikkól közvetlenül ki lehet fejteni, minthogy a' másikkban kifejtetlenül benne vagyon.

171. §.

A' közvetlen Következtetések' nemei.

A' közvetlen Következtetések: 1. Az egyértelműség'. 2. Az alárendelés'. 3. A' szembetétel'. 4. A' megfordítás'. 5. A' bizonyosság' Következtetései.

172. §.

A) Az egyértelműség' Következtetései.

Az egyértelműség' Következtetései (consequentiae aequipollentiae) azok a' Következtetések, a' mellyekben valamely Tételnek igazsága, vagy hamissága egy más Tételtől hozatik le, mely tsak szókkal különbözik, de az értelme ugyan azon egy. p. o. Az Isten a' szíveknek leg titkosabb rejtekeit is esméri. Tehát mindentudó.

Ez a' Következtetés feltészen egy olyan Felsötételt, melyben ezek a' Tételek ugy vagynak egy máshoz, mint a' principium a' következéshez. p. o. Ha az Isten a' szíveknek rejtekeit is esméri: ugy mindentudó. Már pedig esméri. Tehát mindentudó.

De a' következés a' felvett Felsötétel nélkül is önként foly, minthogy a' két Tételnek jelentése, és értelme valósággal ugyan azon egy.

173. §.

B) Az alárendelés' Következtetései.

Az alárendelés' Következtetései (consequentiae subordinationis) azok a' Következtetések, a' mellyek-

ben egy különös Tétel egy olyan közönséges Tételből hozatik le, melynek alatta fekszik.

Itt kettős Következtetés lehet:

1. *Egy közönséges Tételnek igazságáról az alatta fekvő különös Tételnek igazságára lehet következtetni.*

Mert a' mit a' Subjectumnak egész sphaerájáról el lehet mondani, ugyan azt el lehet mondani azon sphaerának némely részeiről is. Az Értelemnek közönséges törvényre szerint a' Felsőbbekről az Alsóbbakra, — a' Nemről a' Fajokra, és a' Fajról az egyes dolgokra lehet következtetni. p. o. Minden Polgároknak jussai sérthetetlenek. Tehát — Némely Polgároknak jussai is sérthetetlenek.

2. *Egy különös Tételnek hamisságáról a' közönséges Tételnek (melynek a' különös alatta vagy-on) hamisságára lehet következtetni.*

Mert ha a' praedicatum a' Subjectum' sphaerájának némely részeire se illik: annyiival kevésbé illhetik az egész sphaerára. — p. o. Némely emberek tsupa portékák. Minden emberek portékák.

174. §.

C) *A' szembevetél' Következtetései.*

A' szembe, vagy ellentétel által kétféleképpen lehet következtetni:

1. Ha két közvetlenül ellenkező, vagy ellentmondó Tételek egy másnak ellenébe tételnek: akkor az egyiknek igazságáról a' másiknak hamisságára — és az egyiknek hamisságáról a' másiknak igazságára lehet következtetni.

Mert az ellentmondó Tételek mind ketten se igazak, se hamissak nem lehetnek. Az egyik tehát mindenkor igaz; a' másik pedig hamis.

Itt is lehet tenni egy Felsötételt. Ha ez igaz: akkor a' másik igaz nem lehet. 's a' t.

De minden további okoskodás nélkül, a' Logika' közönséges principiumai szerint, nyilván való dolog, hogy a' kettő közül az egyik közvetlenül igaz — a' másik pedig nem igaz.

2. Ha két *közvetőleg* ellenkező Tételek egy másnak ellenébe tételnek: akkor az egyiknek igazságáról lehet következtetni a' másiknak hamisságára: de az egyiknek hamisságáról a' másiknak igazságára nem lehet. Mert mind a' kettő igaz nem lehet, de mind a' kettő egy formán lehet hamis — mint feljebb (§. 126. 128.) megmondott.

175. §.

D) A' megfordítás' Következtetései.

Megfordítás' Következtetéseinek neveztetnek azok a' Következtetések, a' melyekben a' megfordító Tételről következtetünk a' megfordított Tételre. Ennek közönséges képe ez: $A = B$. Tehát $B = A$.

Itt is lehet tenni egy Felsötételt, t. i. Ha $A = B$: akkor a' B is $= A$. Már pedig — 's a' t.

A' megfordítás által két rendbéli Következtetéseket lehet formálni:

a) A' tiszta megfordítás által.

b) A' változtatással esett megfordítás által.

I. *A' tiszta megfordítás által.*

A' tiszta megfordítás által a' következő Következtetéseket lehet formálni:

1. Azokat a' Tétéleket, a' mollyekben a' Subjectum, és a' praedicatum költsönös megfogások, tisztán, és minden változtatás nélkül meg lehet fordítani. Következőleg az egyiknek igazságáról a' másiknak igazságára lehet következtetni. p. o. Minden Uralkodók a' közönséges akaratnak, és a' fő hatalomnak Képviselőji. Tehát a' közönséges akaratnak, és a' fő hatalomnak minden Képviselőji Uralkodók.

2. *A' közönségesen idgadó Tétéleket* tisztán, és minden változás nélkül meg lehet fordítani. Következőleg az egyiknek igazságáról a' másiknak igazságára lehet következtetni.

Ennek képe ez: Egy A se B. Tehát egy B se A. Egyetlen egy materia se Lélek. Tehát egyetlen egy Lélek se materia.

Helyes ez a' Következtetés. Mert ha az A egészen kirekeszti a' B-t: abból következik, hogy a' B is egészen kirekeszti az A-t.

3. *A' rész szerint erősítő Tétéleket* meg lehet fordítani tisztán, és változás nélkül. p. o. Némely tudós emberek vakbuzgók. Tehát némely vakbuzgók tudós emberek.

Az ilyen Tétélekben a' Subjectum, és a' praedicatum megegyező megfogások. Tehát ha a' praedicatumat a' Subjectum sphaerájának némely részeiről ki

lehet mondani: a' Subjectumat is ki lehet mondani a' praedicatum' sphaerájának némely részeiről. —

177. §.

II. *A' változtatott megfordítás által.*

A' változtatott megfordítás által a' következő Következtetések lehet formálni:

1. *A' közönségesen erősítő Tételeket csak változtatással lehet megfordítani.* p. o. Minden Triangulumak Figurák. Tehát némely Figurák Triangulumak.

Mert ezekben a' Tételekben a' praedicatum szélesebb kiterjedésű, mint a' Subjectum. Következéleg ha a' praedicatumat a' Subjectumnak egész sphaerájáról ki lehet mondani: ebben a' gondolatban benne fekszik az is, hogy a' Subjectumat is ki lehet mondani a' praedicatum' sphaerájának leg alább némely részeiről.

2. *A' közönségesen erősítő Tételeket meg lehet fordítani az ellentétel által.* p. o. Minden ember okos teremtés. Tehát egy okatlan teremtés se ember.

Ha a' praedicatum illik a' Subjectumra közönségesen: abból önként következik, hogy a' praedicatum' ellenkezője nem illik a' Subjectumra.

3. *A' rész szerint tagadó Ítéleteket, vagy Tételeket meg lehet fordítani az ellentétel által.* p. o. Némely Figurák nem Triangulumak. Ez magában foglalja azt a' gondolatot, hogy némely nem Triangulumak Figurák. a)

a) A' Scholasticus Philo'sophusok a' megfordítás' különböző neveit két Versel fejezték ki:

F E e I simpliciter convertitur, ev A per accid.

Ast O per contra, sic fit conversio tota.

A' feltételes Tétéleket csak az ellentétel által lehet megfordítani. p. o. Ha a' Nap feljő: a' Láthatár világos lesz. Már pedig a' Láthatár nem világos. Tehát a' Nap nem jött fel. (sublato consequenti, tollitur antecedens.)

178. §.

E) *A' modalitas', vagy bizonyosság' Következtetései.*

A' modalitas', vagy bizonyosság' Következtetései származnak a' bizonyosság' grádussának megváltoztatása által — mikor egy Tételt a' másikkól úgy hozok le, hogy mind a' két Tétel a' matériára nézve ugyan azon egy; — de a' bizonyosságnak mértékére nézve egy más-tól különbözik.

A' bizonyosságnak grádussai ezek: a) A' lehetőség. b) A' létel. c) A' szükségesség, vagy szükséges létel.

A' bizonyosság' Következtetései ezek:

1. *Egy szükséges Tételből le lehet hozni egy állító, és egy kétséges Tételt — az az: A' szükséges lételről lehet következtetni a' lételre, és a' lételről a' lehetőségre. (a necesse esse ad esse, et ab esse ad posse valet consequentia)*

Az ellenkező esetben a' Következtetés helytelen, az az: *A' lehetségről a' lételre, és a' lételről a' szükséges lételre nem lehet következtetni.* Meglehet, hogy Amerika valaha Európát feljül haladja a' Tudományokban, és a' Mesterségekben. Ebből nem lehet következtetni: Hogy valósággal is feljül fogja haladni, és szükségesképpen feljül haladja.

2. *Egy kétséges Tételnek hamisságáról lehet következtetni egy állító, és egy szükséges Tételnek hamisságára — az az: A' lehetetlenségről a' nemlétele. (a non posse, ad non esse, et non esse necesse valet consequentia) Lehetetlen gondolni egy véges, 's még is tökéletes Valóságot. Tehát nints is olyan Valóság, 's nem is lehet.*

Nem lehet pedig megfordítva következtetni — t. i. a' *Nemlétekről a' lehetetlenségre, (a non esse ad non posse) p. o.* Egy határtalan hatalmu uralkodo nem él vissza a' maga hatalmával. Tehát nem is élhet vissza.

Ezekre láthatni feljebb §. 34.

H A R M A D I K T Z I M.

A' rendkívül való, vagy kortsos Következtetések.

179. §.

Megfogása a' kortsos Következtetéseknek.

Tisztátalan, rendkívül való, fattyu, vagy kortsos Következtetések azok, a' melyekben vagy a' Praemissák' rendje, vagy a' három sarkalatos megfogások' helyheztetése, vagy mind a' kettő megváltoztatik.

A' Praemissáknak természetes rendjek ez:

1) Elöl áll a' Felsőtétel, mint principium, vagy közönséges regula.

2) A' második helyen áll az Alsótétel.

3) Ezek után következik a' Bérékesztőtétel. Ha a' Praemissáknak ez a' rendje a' beszédben, vagy írásban néha megváltoztatik: az, igen kevés bajt okoz.

mert a' Tételeket akár ki is természetes rendbe tudja hozni, ha azokat szemesen megtekinti.

A' három sarkalatos megfogásoknak természetes rendjek ez:

1. A' közép megfogás a' Felsőtételeben áll a' subjectum' helyén.

2. Ugyan azon közép megfogás az Alsótételben áll a' praedicatum' helyén. A' sarkalatos megfogásoknak ez az elrendelése rendes, és természetes.

Ha a' természetes rendtől akár a' praemissáknak, akár a' sarkalatos megfogásoknak elhelyeztetésében eltávoznunk: abból származnak a' kortsos Következtetések, vagy a' Syllogismusoknak rendetlen nemői.

180. §.

A' Syllogismusok' Figuráji.

A' Syllogismusok' Figuráji származnak a' közép megfogásnak, a' szélesebb, és keskenyebb terminussal való különböző elhelyeztetéséből,

1. Ha a' közép terminus a' Felsőtételeben a' subjectum', az Alsótételben pedig a' praedicatum' helyén áll: akkor a' terminusoknak ez az elhelyeztetése rendes, és a' Syllogismusok' első Figurájának nevezetik.

2. Ha a' közép terminus mind a' két Praemissákban a' praedicatum' helyén áll: abból származik a' Syllogismusok' második Figurája.

3. Ha a' közép terminus mind a' két Praemissákban a' subjectum' helyén áll: abból származik a' harmadik Figura.

4. Ha a' közép terminus a' Felsőtételben a' praedicatum', az Alsótételben pedig a' subjectum' helyén áll: akkor ez az elrendelés a' syllogismusok negyedik Figurájának neveztetik.

Ha a' közép terminus egy M-el — a' szélesebb terminus egy P-vel — a' keskenyebb terminus' pedig egy S-sel fejeztetik ki: abban az esetben a' Syllogismusok' négy Figuráját a' következő Rajzolatban lehet képzelni:

I.	II.	III.	IV.
M. P. S. M.	P. M. S. M.	M. P. M. S.	P. M. M. S.
S. P.	S. P.	S. P.	S. P.

181. §.

A' rendkívül való Syllogismusok' visszavitele.

I. A' második Figurára tartozó Syllogismusok'
visszavitele.

A' rendkívül való Syllogismusokat vissza vinni, annyit tévesen, mint azokat a' rendes Syllogismusra változtatni.

A' második Figurára tartozó Syllogismust vissza változtatjuk a' rendes Syllogismusra a' következő módon:

A' második Figurában a' Praemissák természetes
rendben vagynak: de a' közép terminus a' Felsőtétel-
ben a' praedicatum' helyén áll.

Ennél fogva a' Felsőtételt meg kell fordítani tisz-
tán. p. o.

Egy véges Valóság se tsalhatatlan.

Az Isten tsalhatatlan.

Tehát — Az Isten nem véges Valóság.

Fordítsuk meg a' Felsőtételt. Így a' rendes okos-
kodás módja helyre állittatik. p. o.

Egy tsalhatatlan Valóság se véges.

Az Isten tsalhatatlan.

Tehát — Az Isten nem véges Valóság.

A' második Figura tehát az elsőől tsak abban kü-
lömbözik, hogy az első Figurában egyenes, a' másik-
ban pedig kerülő uton jutunk el ugyan azon egy igaz-
ságra.

Így van a' dolog a' több Figurákban is.

182, §.

II. A' harmadik Figurára tartozó Syllogis- musak' visszavitele.

A' harmadik Figurára tartozó Syllogismushban a'
Praemissáknak rendes helyheztetések vagyon: de a' köz-
zép terminus mind a' felső, mind az Alsótételben a'
subjectum' helyén áll.

Ennél fogva tsak az Alsótételt kell változtatással
megfordítani — mint a' melyben a' közép terminus nem
a' rendes helyen áll. p. o.

Minden emberek szabadsággal birnak.

Minden emberek véges Valóságok. (Némely véges Valóságok emberek) Tehát — Némely véges Valóságok szabadsággal bírnak,

183. §.

III *A' negyedik Figurára tartozó Syllogismusok' vizszavitele.*

A' negyedik Figurára tartozó Syllogismus a' legszűvevényesebb. Ebben a' Praemissáknak rendes helyeztetések vagyon: de a' közép terminus se a' Felső, se az Alsótételben nem áll a' maga helyén.

Ennél fogva, hogy a' negyedik Figurára tartozó Syllogismust vissza lehessen vinni a' rendes Következtetésre, mind a' Felső, mind az Alsótételt meg kell fordítani. p. o,

Egy világos fejű ember se üldöző.

Némely üldözők Keresztények.

Tehát — Némely Kereszténynek nem világos fejű emberek.

Megfordítva mind a' Felső, mind az Alsótételt, az okoskodás rendesen megyen.

Egy Üldöző se világos fejű ember.

Némely Keresztények üldözők.

Tehát — Némely Kereszténynek nem világos fejű emberek.

Melleyekhez képest mind a' három utolsó Figurákra tartozó Syllogismusokat vissza lehet vinni az első Figurára, vagy a' rendes Következtetés' módjára, ha figyelmezzünk. a) A' Bérkeasztötételnek subjectumára, és

praedicatumára. b) A' közép-terminusra — és a' közép-terminust mind a' subjectummal, mind a' praedicatum-mal illendőképpen szerkeztetjük össze.

Egyéb aránt az e' féle mesterséges, és szövevényes okoskodások, nem hogy világosságot szereznének, hanem inkább homályba borítják az igazságot. A' Logika' tzelja pedig nem az, hogy zavarjan, hanem inkább az, hogy a' homályból, és a' zavarból is tisztaságot hozzan ki.

Az e' féle okoskodások nem egyebek, hanem tsak a' szörszálhasogató elmésségnek fitogatásai, és a' ki az e' félékben gyönyörködik, az, a' Régiek' Írásaiban elég-séges tápláló eledelt kaphat viszketeges, és a' gyermeki elmejátékon kapkodó elméjének.

Helyes ezen dolog iránt a' Kant' ítélete: „ Hogy a' hasznos esméretek' szaporodásával sok gizgaz, és ringy - rongy esméreteknek el kell hullani, 's jobb lett volna, ha fejünket azokkal soha se terheltük volna. „ a)

a) Kant's kleine Schriften, 2-ter B. Die falsche Spitzfindigkeit der vier syllogistischen Figuren erwiesen. §. 5.

N E G Y E D I K T Z I M .

Az össze-fűzött, vagy lántzos Következtetések.

184. §.

Az egyszeres, és összetett Syllogismusok.

A' Syllogismusok lehetnek vagy egyszeresek (simplices) vagy összetettek. (compositi)

1. *Egyszereseknek*, vagy *Monosyllogismusoknak* neveztetnek az olyan Következtetések, a' melyek csak egyetlen egy Syllogismusból állanak.

2. *Öszvefűzött* Syllogismusoknak neveztetnek ellenben azok, a' melyek több egyszeres Következtetések-ből szerkeztettek öszve. Ezek egy mással abban az öszveköttetésben állanak, a' melyben a' principium áll a' következéssel.

A' Syllogismusok' sorában az a' Syllogismus, melynek Bérékesztőtétele a' következendő Syllogismusnak principiumát foglalja magában, *Elősyllogismusnak* (prosyllogismus) neveztetik; az a' Syllogismus pedig mely, mint következés, a' Prosyllogismusból foly, *Utosyllogismusnak* (episyllogismus) hivatik.

A' lántzos Következtetések' sorában két féleképpen mehetünk:

a) Az Utosyllogismusról az Elősyllogismusokra — az az: a' megbizonyítandó Tételről vissza felé menve a' principiumra, (a conditionato ad conditionem, a principiato ad principium.)

b) Az Elősyllogismusról az Utosyllogismusra — az az: mikor a' Következtetések' sorát a' principiuman kezdjük, és előfelé menve, lassanként leereszkedünk a' megbizonyítandó Tételre. (a conditione ad conditionatum — a principio ad principium)

Az elsőben vissza felé, a' másodikban pedig előfelé megyünk. (regressive, et progressive)

Az öszvefűzött Következtetések' nemei.

Az öszvefűzött Következtetésekre tartozik: 1) Az *Epicherema*. 2) A' *Sorites*, melyet Cicero a) *acervallis argumentationak* — *Apátzai* pedig a' maga *Encyclopaediájában* *rakásos okoshodásnak* nevez. Lehet nevezni *lánczos Következtetésnek* is.

a) De Divinatione L. II. c. 4. Aut quemadmodum Soriti resistas? quam, si necesse sit, Latino verbo licet a cervice appellare: sed nihil opus est: ut enim ipsa Philosophia, et multa verba Graecorum, sic sorites satis Latino sermone tritus est.

Az Epicherema.

Epicheremának neveztetik az olyan *Következtetés*, melyben vagy a' *Felső*, vagy az *Alsótételhez* hozzáadatik az az *ok*, a' mellyért abban a' *praedicatumat* a' *subjectumról* kimondjuk.

Az *Epicheremában* mindenkor egy *öszvehuzott Syllogismus* lappang. Ugyan is csak az *Utosyllogismus* fejeztetik ki tisztán; az *Elősyllogismus* ellenben csak elrejtve mondatik ki.

Ennél fogva az *Epicheremát* fel lehet hasogatni két, vagy több *Syllogismusokra*. p. o.

Egy emberrel se lehet kereskedni, mint portékával.

Mert minden emberek *Személyek*.

A' *Szeretsenek* emberek.

Tehát azokkal nem lehet kereskedni, mint portékákkal.

Ezt az Epicheremát fel lehet hasogatni két Syllogismusokra. p. o.

1. Egy Személlyel se lehet kereskedni, mint portékával.

Minden emberek Személyek.

Tehát egy emberrel se lehet kereskedni, mint portékával.

2. Egy emberrel se lehet kereskedni, mint portékával.

A' Szeretsenek emberek.

Tehát a' Szeretsenekkel nem lehet kereskedni, mint portékákkal,

187. §.

A' Sorites.

A' Sorites, vagy lántzos Következtetés az Okoskodásnak az a' neme, melyben, egy közös következtetésnek kihuzása végett, több öszvehuzott Következtetések füzettetnek öszve. A' Sorites

I. A' Tétélekre nézve, a' mellyekből áll, lehet kétféle:

a) *Egyenes.* (sorites categoricus)

b) *Feltételes.* (sorites hypotheticus)

II. A' rendre nézve is kétféle:

a) *Rendes,* vagy *viszsa felé menő* (sorites ordinarius, seu regressivus) melyben a' megbizonyítandó Tételről felemelkedünk a' leg felső principiumra. (a conditionato ad conditionem)

b) *Megfordított*, vagy *viszszás* (sorites inversus) melyben az Okoskodást a' leg felső principiumban kezdjük, és úgy ereszkedünk alá a' következésekre. Neveztetik *előfelé menő* Soritesnek is; (sorites progressivus) nem különben *goclenianus Soritesnek* → Goclenius Rudolfról, a' Ramus Péter', Frantzia Philosophus Tanítványáról. a)

a) Kicsévvetter, Reine Allg. Logik §. 259. a' regressivus, vagy rendes Soritest progressivusnak nevezi — a' visszás, vagy progressivust pedig regressivusnak: de hibáson Mert vissza menni, annyit tézen, mint a' megbizonyítandó Tételről a' feltételekre, vagy principiumakra felemelkedni. A' rendes Soritesben pedig éppen e' történik. Következőleg azt méltó jussal lehet nevezni *viszszamenőnek*.

188. §.

A) *A' rendes Sorites.*

A' rendes Soritest könnyű megismérni arról, hogy abban minden elsőbb Tételnek a' praedicatuma a' közelebb következő Tételben subjectum lészen.

A' rendes Soritesnek hasonlatossága vagyon egy néhány sor mathematikai aequatiokkal, midőn az elsőbb aequationak második tagja a' közelebb következő aequationak első tagja lészen — melyből osztán következik: hogy az első aequationak első tagja az utolsó aequationak második tagjához egyenlő. A' különbség csak az, hogy a' Soritesben a' mennyiségek helyett megfogások hasonlítottatnak össze.

Ennél fogva a' rendes Sorites' rajzolatja a' következő:

$$A = B.$$

$$B = C.$$

$$C = D.$$

$$D = E.$$

$$E = F.$$

$$A = F. \quad p. o.$$

Az Isten tökéletes Valóság.

A' tökéletes Valóság mindentudó.

A' Mindentudó tudja a' szívnek gondolatjait.

Tehát az Isten tudja a' szív' gondolatjait.

189. §.

A' rendes Soritesnek visszazavitele.

A' rendes Soritest vissza lehet vinni annyi rendes Syllogismusokra, a' hány Tételek, vagynak abban, az első, és az utolsó Tétel közt.

A' visszazavítelben ezekre kell figyelmeztetni:

1. Az első Syllogismusban Felsőtételeknek kell tenni a' Sorites' második Tételét; Alsótételek pedig kell tenni az első Tételt.

2. A' Soritesben lévő többi Tételek legyenek Felsőtételek a' következő Syllogismusokban.

3. Az első Syllogismusnak Bérékesztőtétele legyen Alsóétel a' második Syllogismusban. 'S ezt azért kell tenni, mivel a' rendes Sorites másod' rangu Enthymema, melyben az Alsótételek kihagyattak.

A' rendes Sorites' regulái.

A' rendes Sorites' regulái ezek:

1. A' rendes Soritesben az első Tétel lehet akár közönséges, akár különös. Mert a' visszavitelben az első Syllogismusnak Alsótétele léssen.

2. Az első Tételnek erősítőnek kell lenni, ugyan azon okból.

3. Az első Tételen kívül a' többieknek, a' szinte utolsóig, közönségeseknek kell lenni. Mert a' visszavitelben Felsőtételei lesznek a' rendes Syllogismusoknak.

4. Mind egyik Tételnek erősítőnek kell lenni, az utolsót kivéve, a' mely tagadó is lehet: mert ezektől függ a' Bérékesztőtétel' minémisége. A' Bérékesztőtételnek pedig erősítőnek kell lenni — mivel az, Alsótétel léssen a' következendő Syllogismusban.

5. Minden Tételeknek igazaknak kell lenni.

B. A' vizszás Sorites.

Vizszás, vagy *előfelé menő* Sorites (sorites inversus, seu progressivus) az, melyben az Okoskodást a' leg felső principiuman kezdjük, 's ugy éteszkedünk alá a' megbizonyítandó Tételre.

A' vizszás Soritest könnyű megismérni abból, hogy minden elsőbb Tételnek a' Subjectuma a' következő Tételnek praedicatuma léssen.

Ennek Rajzolatja ez:

$$E = F.$$

$$D = E.$$

$$C = D.$$

$$B = C.$$

$$A = B.$$

Tehát $A = F$.

Ha a' rendes Sorites' Tételeit megfordítva rendeljük el: abból vizsszás Sorites származik.

Példa a' rendes Soritesre:

Az emberi Lélek részetlen Valóság.

A' részetlen Valóság eloszthatatlan.

Az eloszthatatlan romolhatatlan.

A' romolhatatlan fenn marad örökké,

Az örökké fenn maradó halhatatlan.

Tehát — Az emberi Lélek halhatatlan.

Példa a' vizsszás' Soritesre:

Az örökké fenn maradó halhatatlan.

A' romolhatatlan fenn marad örökké.

Az eloszthatatlan romolhatatlan.

A' részetlen Valóság eloszthatatlan.

Az emberi Lélek részetlen Valóság.

Tehát — Az emberi Lélek halhatatlan. a)

a) Ennek a' Következtetésnek betség, és gyökerességét a' magasabb Metaphysica veszi vi'sgálat alá.

A' visszás Sorites' visszavitele.

A' visszás Soritest vissza lehet vinni rendes Syllogismusokra — a' következők módon:

1. A' Sorites' első Tétele legyen Felsőtétel az első Syllogismusban; a' második Tétel pedig legyen Alsótétel.

2. Ezen két Praemissákból származik egy Bérekészítőtétel, mely a' második Syllogismusban Felsőtétel lesz.

3. Minden Tételek, (kivéve az első) Alsótételek lesznek a' következő Syllogismusokban. Minden Bérekészítőtétel pedig a' következő Syllogismusban Felsőtétel lesz.

Innen következők:

a) Hogy minden Tételeknek közönségeseknek kell lenni — kivéven az utólsót, mely különös is lehet.

b) Minden Tételeknek erősítőknél kell lenni — minthogy azokból a' Syllogismusokban Alsótételek lesznek.

Feltételes Sorites.

Feltételes Soritesnek nevezzük azt, a' mely feltételes Tételekből áll. Ez is lehet

I. *A' rendre nézve*

a) *Rendes*, a' melyben az első Tételnek követkeése a' második Tételben principium lesz.

b) *Visszás*, ha az első Tételnek principiuma a' második Tételben következés lesz.

II. *A Tétélekre nézve:*

a) *Tiszta*, ha merőbe feltételes Tétélekből áll. Ebben a' Bérekasztótétel származik az első Tételnek principiumából, és az utolsóinak következéséből.

b) *Elegyes*, ha a' Tétélek' sorában a' szinte utolsó egyenes Tétel. Ekkor kétféleképpen lehet következtetni:

aa) Az első Tétel' principiumának igazságáról az utolsó Tétel' következésének igazságára.

bb) Az utolsó Tétel' következésének hamisságáról az első Tétel' principiumának hamisságára.

Rajzolatja ennek a' következtetésnek:

Ha vagy az A : vagy az a' B is.

Ha a' B : akkor a' C is.

Ha a' C : akkor a' D is.

Ha a' D : akkor az E is.

Már pedig vagy az A.

Tehát vagy az E is.

Megfordítva :

Már pedig nintsen az E.

Tehát nintsen az A is.

Az első erősítő, a' második tagadó módnak nevezetük.

194. §

A Syllogismusok, az igazságra nézve.

A' Következtetések lehetnek :

1. *Törvényesek*, és *helyesek*, ha azokban az Értelennek törvényeit pontosan követtük.

2. *Törvénytelenek, és hibások*, ha az *Értelemnek* törvényeitől vagy tudtunkan, és hirünkön kívül, vagy pedig szántszándékkal eltávoztunk.

Ha hirünk, és akaratunk ellen távoztunk el — következőleg okoskodásunkal önn' magunkat tsaljuk meg: abban az esetben neveztetnek *hibás Következtetéseknek*. (paralogismi)

Ha pedig szántszándékkal távoztunk el, olly' véggel, hogy okoskodásunkal másokat tévelygésbe ejtsünk: abban az esetben *Tsalárd Okoskodásoknak* (sophismata) mondatnak.

195. §.

Formás, és matériás Paralogismusok.

A' hamis Következtetésekben vagy a' forma, vagy a' matéria, vagy mind a' kettő ellen hibázunk.

Innen a' hibás Következtetések vagy *formások*, vagy *matériások*.

Formásoknak neveztetnek, ha azokban háromnál több terminusok vagynak, 's ezek egy átaljában a' *kétértelműség*' tsalárdságainak neveztetnek. Ide tartozik:

1. *Az egybetétel, és az elosztás' tsalárdsága*, (fallacia compositionis, et divisionis) ha a' Syllogismusban ugyan azon egy terminus most öszveszedőleg, majd pedig elválasztólag vétetik.

Ide tartozik a' *Régiek'* soritesse, vagy a' *rakásos tsalárdság* (sophisma acervale) mely vagy a' *rakás buzától*, vagy a' *kopatz főtől*, vagy a' *lófarktól* vétetett.

2. *A' szükséges megszorításnak elhagyása*, ha valamely terminus most megszorítással, majd pedig megszorítás nélkül vétetik.

3. *A' szóbeli játék* (fallacia figurae dictionis) ha a' Syllogismusban ugyan azon egy terminus különböző értelemben vétetik.

196. §.

A' matériás Paralogismusok.

A' matériás Paralogismusok közé tartozik:

1. *A' költött közönségesség' tsalárdsága* (sophisma fictae universalitatis) mikor egy Tételből, mely nem valósággal, hanem csak tetszőleg közönséges, következtést huzunk. p. o. Minden régi Vallás igaz. Így sokszor a' köz életben egy Tételt közönséges principiumnak tészünk — noha közönségesen nem igaz. p. o. Minden Zsidók tsalárdok; minden Anglusok haszonkeresők.

2. *A' hamis principium' tsalárdsága* (fallacia falsi medii — fallacia non causae, ut causae) mikor a' Következtetésben olyan Tételt teszünk principiumnak, mely éppen nem principium. p. o. Minden ujj Philo'sophia igaz — 's a' t.

Illyen hibás következtetés az, mikor abból, hogy a' természetben mindenütt munkásság, és élet vagy, azt következtetjük: hogy az egész Mindenség egy nagy élő, és eleven állat. (magnum Universitatis animal)

Ide még sok más' féle sophisma tartozik. Illyen

a) Az a' hibás következtetés, mely szerint némely jelenéseknek történetes öszvetalálkozásából azoknak szükséges öszvetüggésére következtetünk. (*sophisma cum hoc, vel post hoc — ergo propter hoc*)

b) *A fogó Kérdések tsalárdsága* (fallacia plurium interrogationum) mikor valamely elválasztásból, mely csak bizonyos feltétel alatt igaz, ennek a feltételnek elhagyásával, hamis következéseket huzunk. p. o. Megszüntél é lopni, vagy meg nem szüntél? Ha megszüntél: úgy tolvaj vóltál. Ha meg nem szüntél: úgy most is tolvaj vagy. Ennek a következtetésnek ez a fundamentoma: Vagy megszüntél lopni, vagy meg nem szüntél — feltéven azt, hogy tolvaj vóltál. Hogy ha ez a feltétel elesik: úgy a Következtetés semmit se ér. —

MÁSODIK SZAKASZ.

MÓDSZERTUDOMÁNY.

(Methodologia)

vagy

A' TUDOMÁNYNAK TUDOMÁNNYA.

197. §.

A' Methodologia' megfogása.

A' Methodológián értjük azoknak a' reguláknak summáját, a' melyek szerint a' mi egyes esméreteinket tudományos formába szedhetjük. Következőleg a' Methodologia tanít a' Tudománynak formájáról közönségesen. Ennél fogva a' Methodológiát méltán lehet nevezni a' Tudomány' Tudománnának.

Hogy a' mi szerzett esméreteinket tudományos formába, vagy Systemába törekedjünk önteni, arra minket serkent az Ertelem a' maga saját természeténél, és törvényénél fogva, mely szerint az, minden esméreteinkben szükségesképpen systemás egységet kíván szerezni, és eszközölni.

A' mi egyes esméreteink ugyan is, a' mi tzeljainkra nézve, tsak ugy léznek haszon vehetők, ha azokat egy tudományos Egészbe köthetjük — oly formálag, mint az építésre összevgyűjtött materialék tsak

akkor használtatnak tzelérányoson, mikor azokat, az *Építés'* mestersége szerint, egy egész épületbe öszve-
rakjuk, és azokból egy tzelérányosan elrendelt Egész-
et formálunk.

198. §.

Tudományos, és szakadozott esméret.

A' mi esméretünk, az öszvefüggésre nézve, vagy
tudományos, vagy szakadozott esméret. (cognitio syste-
matica, et rhapsodistica)

1. *Tudományos*, vagy *alkotványi* formája va-
gyon a' mi esméreteinknek, ha azoknak részei közt
szükséges öszveköttetés vagyon — és ha azok egy első
principiumból folynak — következőleg tökéletes egy-
séget formálnak.

Azoknak az esméreteknek, melyek a' logikai tör-
vények szerint öszvefüggenek, tsomója, és külömbfő-
lesége, a' formára nézve *Systemának*, — a' matériára
nézve pedig *Tudománynak* neveztetik.

Minden Tudományban egy a' forma — de a' ma-
téria lehet külömbféle. A' Systemának részei *tagoknak*
neveztetnek, melyek együtt véve egy mesterségesen
elrendelt, vagy organizált Egész-
et tesznek.

2. *Szakadozott* a' mi esméretünk, ha annak ré-
szei közt nints szükséges öszvefüggés, 's nem is foly-
nak egy első közös principiumból.

Az ilyen esméretek egy massát, vagy tsomót for-
málnak, melyben az Egésznek egysége nintsen meg.
Következőleg azok egy formátlan Egész-
et tesznek.

Az esméretek' elrendelésében való módszer.

Az esméreteknek elrendelésében kettős mód lehet, mellyek közül az egyik *bontzó*ló, a' másik pedig *öszverakó* módnak (*methodus analytica, et synthetica*) neveztetik.

1. *Bontzó* módnak neveztetik az, mely szerint a' mi esméreteinknek elrendelésében a' függő esméret-ről a' feltételekre, és principiumokra vissza mégyünk, mind addig, míg a' leg felső principiumra eljutunk — oly formálag, mintha egy folyóviznek a' tengerbe való beszakadásától visszafelé mennénk a' forrásra, melyből az eredett.

2. *Öszverakó* módnak neveztetik az, mely szerint a' feltételekről, és principiumokról a' következések-re leereszkedünk — oly formálag, mintha a' folyó viznek első forrásától kiindulva, addig kísérnők azt, míg a' tengerbe beszakad.

Innen a' bontzó mód *visszafelé menőnek* (*meth. regressiva*) az öszverakó mód pedig *előfelé menőnek* (*meth. progressiva*) neveztetik.

Minden Systema az öszverakó mód' szerint alkotatik öszve. Mert minden Systemában kezdjük a' dolgot az első alkotó részekben, és principiumokon, 's azokról lassanként leereszkedünk az alsó, és a' felsőbektől függő esméretekre.

200. §.

Az esméretek' feltalálásában való módszer.

Az emberi Elme a' már készen lévő esméreteknek elrendelésében, és összealkotásában az összealakó módot szokta követni, mint közelebb megmondatott.

De ugyan azon emberi Elme az egyes esméreteknek feltalálásában a' bontzó módot követi. Mert az egyes esméreteknek készen kell lenni előre, s az után próbálgatjuk azoknak fundamentumait, és principiumait kikeresni. Innen a' bontzó mód feltaláló módnak is (methodus heuristica) nevezetik.

Mellyek szerint, az egyes esméreteknek feltalálása a' bontzó mód szerint — a' feltalált esméreteknek pedig systemás, vagy tudományos összealkotása az összealakó mód szerint esik.

201. §.

A' Methodologia' tárgya.

A' Methodologiának tárgya a' mi esméreteinknek logikai tökéletessége. A' logikai tökéletesség pedig áll az esméretnek tudományos, vagy systemás formájában.

Hogy a' mi esméreteinket tudományos formába önthessük, a' végre figyelmeznünk kell: 1. Az Egésznek ideájára. 2. A' Részekre, melyekből az Egész összealkottatik.

202. §.

A) Az Egészre nézve.

Hogy a' mi esméreteinket Systemába, vagy tudományos Rendszerbe önthessük, arra mindeneknek előt-

te megkívántatik, hogy az Egésznek idéája meg legyen a' mi fejünkben, szint úgy, mint egy készítendő épületnek Rajzolatja előre meg vagyon a' Geometra' fejében.

A' ki egy Systemának tsak részeit esméri — de az Egészről nints idéája, és annak egész Rajzolatját a' maga fejében nem tudja kiformálni, az olyan ember úgy vagyon a' systemás Fôhez, mint a' Mesterlegény a' Pallérhoz.

Az Egésznek idéája minden Tudományban, fundamentomos idéának neveztetik. Ez a' fundamentomos idéa eleintén tsak homályoson forgott az emberek' elméjében. A' Tudományok, tökéletesebb, vagy hijjánosabb formában, már készen voltak, és az emberi Elme azután későre képzelte magának teljes tisztasággal a' fundamentomos idéát.

Innen egy Tudományhoz sokszor ragasztattak idegen esméretek is, mellyek, a' Tudománynak fundamentomos idéája szerint, annak körébe nem tartoztak.

Ezek az idegen természetű esméretek későre választattak el a' Tudománytól — oly véggel, hogy tsak azok maradjanak meg, mellyek igazán a' Tudománynak körébe tartoznak. a)

-
- a) A' Tudomány fundamentomos idéájának hibás, és hijjános felfogásából származott az: 1. Hogy a' Logika' körébe régebben psychologiat, és metaphysikai vizsgálódások vitettek. 2. Hogy a' Természet' törvénye az Erköltstudománnyal, és a' Természeti Theológiával összekevertetett. 3. Hogy a' Verulami Baco a' Philo'sophia' sphaerájába olyan Tudományokat vitt, mellyek abba éppen nem tartoznak. p. o. az An-

gyalokról, és a' Lelkekről való Tudomány; a' természeti Magia; a' Mathesis; az Orvosi Tudomány; a' Képirás, a' Mu'sika — a' szemfényvesztő Mesterség. 's a' t.

205. §.

B. *A' Részekre nézve.*

Ha a' mi esméreteinket tudományos formába akarjuk önteni: ahban az esetben, a' Systemának részeire nézve, megkivántatik:

1. Hogy a' mi esméreteink tisztaságra emeltesenek.

2. Hogy a' megfogásoknak kiterjedése, és teljessége meghatározassék.

3. Hogy az esméreteknek összevüggések — 's annál fogva azoknak igazságok, és bizonyosságok megmutattassék.

Ha a' mi esméretünkben tisztaság, teljesség, igazság, és bizonyosság vagyon: akkor, a' mi esméretünk, a' logikai törvények szerint, tökéletes.

Az esméreteknek tisztasága a' Meghatározások által; kiterjedése, és teljessége a' logikai Elosztások által; igazsága, és bizonyossága a' Megmutatások által eszközöltetik.

Innen a' Systemás Egységnek három formáji vagnak: 1. A' Meghatározások. 2. Az Elosztások. 3. A' Megmutatások.

ELSŐ TIZIKELY.

A Meghatározások.

204. §.

A Meghatározás' megfogása.

Tisztákká tehetjük a' mi esmérteinket : 1. A' Meghatározások , (definitiones) 2. A' kifejtések , és magyarázatok (explicationes , expositiones) 3. A' Leírások (descriptiones) által.

A' Meghatározást lehet venni szélesebb , és keskenyebb értelemben .

1. A' Meghatározás *szélesebb* értelemben egy olyan Tétel , melynek praedicatumban a' Subjectum characteri ugy adattatnak elő , hogy azok által a' Subjectumat minden más dologtól meg lehessen különböztetni.

Ebben a' Tételben két pont forog fenn : 1. A' Tételnek Subjectuma neveztetik *meghatározott megfogásnak* (definitum) 2. A' Tételnek praedicatuma pedig *meghatározásnak*. (definitio , declaratio)

2. *Keskenyebb* , vagy *szoros* értelemben a' Meghatározás egy olyan Tétel , a' melyben a' meghatározandó megfogásnak szükséges , és változhatatlan characteri teljesen , és pontosan előadattatnak.

Tulajdonképpen minden Meghatározásban csak két dologat kell teljesíteni : 1. Elő kell adni a' *közelebbi Nemet* (genus proximum) melly alatt a' meghatározandó megfogás áll. 2. Elő kell adni a' *faji különbséget* (differentia specifica) mely által a' meghatározandó megfogás ugyan azon Nem alatt álló minden más

megfogásoktól különbözik. p. o. a' Triangulum egyenes oldalú Figura, melynek három szegeletje vagy on. a)

-
- a) Igazi, és szoros értelemben vett Meghatározások csak a' Mathesisben lehetnek, mint a' Philosophia' Encyclopaediájában a' 17-dik §-ban megjegyeztetett.

205. §.

Leírások, és Kifejtések.

Leírjuk az egyes dolgokat, és a' természeti tárgyakat, mikor azoknak némely változó, és történetes character-eiket előszámláljuk, mellyek, a' mi tzelunkhaz képest, elégségesek a' végre, hogy azokat másoktól megkülömböztessük.

Igy írja le a' Physikus az aranyat, levegőt, világosságot; a' Fűvész a' plántákat. 's a' t.

Az ilyen természeti tárgyakat soha se lehet tökéletesen meghatározni.

A' *Kifejtések*, és *Világosítások* némely esmeretes, és bizonyos tzelra elégséges character-eiket számlálnak elő — de a' mellyek a' dolgot tökéletesen ki nem meritik — az az: nem adnak elő minden szükséges, és változhatatlan character-eiket.

Egy megfogásnak tovább folytatott kifejtése, és világosítása *Magyarázatnak* neveztetik. Ezen tovább folytatott kifejtés által az igazi Meghatározáshoz közelünk.

A' kifejtés különbözik:

- a) *A' Leírástól*: mert ebben változó — a' kifejtésben pedig változhatatlan character-eik számláltatnak elő.

b) *A' szoros Meghatározástól.* Mert a' Meghatározásban tökéletesen előszámlálunk minden characterket; a' kifejtésben pedig bizonyosok nem lehetünk, hogy a' gondolatok' felbontzolásában valamely character el nem maradott.

206. §.

A' Meghatározások' nemei.

A' Meghatározások lehetnek vagy kifejtők, vagy öszverakók.

1. *Hifejtőnek* nevezetik a' Meghatározás (def. analytica) ha a' már készen lévő, és előmbe adattott megfogások a' magok characterekre felhasználtnak.

Ha a' characterek teljesen, és tökéletesen előszámlálatnak: akkor a' Meghatározás *teljes*. Ha sükteltelen, és felesleg való charactereket nem foglal magában: akkor *pontosnak* nevezetik. És ha mind a' két tulajdonsággal bir: akkor *tökéletes*, vagy *kimerítő*. (adaequata)

2. A' Meghatározás *öszverakó* (def. synthetica) akkor, mikor a' charactereket egyenként előszámláljuk — egy Egészbe öszverakjuk, 's ennél fogva mint egy származtatjuk a' megfogást.

Következőleg a' kifejtő Meghatározásokban az *Értelem'* munkája a' bontzolásban (analysis) — az öszverakóban pedig az öszvetételben (synthesis) áll.

Ha a' megfogások előmbe adattatnak: abban az esetben azokat tsak felbontzoló. p. o. a' virtusnak, kötelességnek, és szentségnek képzeteit.

Ha pedig a' megfogások *tsinált megfogások* (conceptus factitii) abban az esetben a' megfogások a' cha-

ractereknek öszverakása által származtatnak. Így határozatnak meg minden mathematikai megfogások.

Minden szabad kény szerint öszverakott megfogásokat könnyű meghatározni. Mert ha az Értelennek szabad munkássága által alkottattak öszve: tökéletesen tudhatjuk a' részeket, a' melyekből öszvealkottattak.

Ha pedig a' megfogások *adattatott megfogások*: (a' millyenek többnyire a' Philosophiában előforduló megfogások) abban az esetben a' megfogások' meghatározásában nagyobb a' nehézség. Mert azokban tökéletesen bizonyosok nem lehetünk, hogy a' megfogásnak felbontzolása teljes, és tökéletes — 's itt tsak lassanképt közelíthetünk az igazi Meghatározáshoz.

A' tapasztalati tárgyak' megfogásait pedig soha se lehet tökéletesen meghatározni, hanem tsak leírni: mert azokban állandó caractereket bajos találni.

207. §.

A' Meghatározásoknak másféle nemei.

A' Meghatározások lehetnek még:

1. *Szóbeliek*, (def. nominales) melyek a' dolgoknak külső caractereiket adják elő, és tsak a' szók' jelentéseit magyarázzák: de a' belső caracterekbe bé nem hatnak.

2. *Dologbeliek*, (def. reales) melyek belső, változhatatlan, és a' dolog' valóságára tartozó caractereket adnak elő.

A' szóbeliek a' tapasztalati Tudományokban fordulnak elő — a' dologbeliek pedig a' tiszta Tudományokban.

3. *Származtatók* (def. *geneticae*) melyek valamely dolognak származását magyarázzák. p. o. a' karikának származását. Így magyaráztatnak a' mathematikai megfogások.

A' dologbeli Meghatározások mindenkor bontzólok; a' származtatók pedig mindenkor öszverakók.

208 §.

A' Meghatározásban megkívántató tulajdonságok.

A' kifejtő, vagy bontzó Meghatározások' réguláji:

1. A' Meghatározásnak a' dolgot kimerítőnek, az az: olyannak kell lenni, hogy a' dologra tökéletesen illjék.

Következőleg se szélesebbnek, se keskenyebbnek nem kell lenni.

Szélesebb a' Meghatározás, ha igen kevés characteret ad elő — következőleg a' meghatározott dologon kívül más dolgokra is illik.

Keskenyebb ellenben akkor, ha igen sok characteret számlál elő — következőleg a' meghatározott dolognak csak némely fajjaira illik.

2. A' Meghatározásnak *tisztának, pontosnak, és rövidnek* kell lenni. Innen a' Meghatározásban nem kell előszámolni homályos, zavaros, és kétséges értelmű characteret, melyek a' dolgot tisztábbá nem tesz. Egy általjában homályost homályossal nem kell magyarázni.

3. A' Meghatározásban csak eredeti, és első rangu charactereket kell előszámlálni, és nem kell belé elegyíteni olyan charactereket, mellyek az eredetiekből folynak.

Innen a' Meghatározásban nem kell előadni szükségtelen, és felesleg való charactereket, hanem csak olyanokat, mellyek a' dolog' valóságára szükségesképpen illenek.

4. A' Meghatározásban nem kell karikát (circulus) ejteni — az az: a' meghatározandó dolgot a' meghatározásba, a' megmagyarázandó dolgot a' magyarázatba nem kell belé elegyíteni: mivel úgy csak szót szaporitunk, de a' dolgot fel nem világosítjuk.

5. A' tagadó charactereket ki kell hagyni: mert azok által nem tudjuk meg, mi légyen a' dolog, hanem csak azt, hogy mi nem. —

209. §.

A' Meghatározás' próbája.

A' Meghatározás' próbája közönségesen ebben áll: Hogy ha a' Meghatározást a' meghatározott megfogásnak helyébe tehetem — következőleg ha a' Subjectum, és a' praedicatum költsönös megfogások: abban az esetben a' Meghatározás helyes.

Innen foly más két régula:

1. Helyes a' Meghatározás, ha azt merőben, és változtatás nélkül meg lehet fordítani.

2. Helyes abban az esetben, ha azt ellentétellel meg lehet fordítani.

Ezen két character közül pedig mind a' kettőnek meg kell lenni. Akár melyik hibázzék a' kettő közül: a' Meghatározás hibás lesz.

MÁSODIK TZIKKELY.

A' logikai Elosztás.

210. §.

A' logikai Elosztásnak megfogása.

Egy megfogást elosztani, annyit tész, mint azokat az alsóbb képzeteket, mellyek egy felsőbb megfogásnak sphaeráját teszik, tökéletesen előszámlálni.

Következöleg a' logikai Elosztás egy olyan Tétel, melynek praedicatuma teljesen előadja azokat az alsóbb képzeteket, mellyek a' Subjectumnak sphaerája alatt befoglaltatnak.

Az Elosztásban a' Subjectum neveztetik *elosztott Egésznek*. A' Subjectum' sphaerája alatt lévő képzetek neveztetnek *osztó tagoknak*, vagy az *elosztás' tagjainak*. Az a' tekintet, vagy fundamentum, melyből az elosztás esik, az *elosztás' fundamentomának* (fund. divisionis) neveztetik.

A' logikai Elosztás mindenkor egy elválasztó Tételben mondatik ki, melynek Subjectuma az elosztandó megfogás; a' praedicatuma pedig az elválasztott tagokat foglalja magában.

211. §.

Kétféle Elosztás.

Az Elosztás lehet kétféle:

1. Az Elosztás lehet tsak két tagu. (divisio dichotomica)

Minden tiszta logikai Elosztás egy elválasztó Itélet által esik, melynek két ellentmondó praedicatumai vagynak — következőleg a' logikai Elosztásnak mindenkor tsak két tagja vagyon. p. o. Kötelességeink vagynak vagy az emberekhez, vagy a' nem emberekhez.

2. Az Elosztás lehet sok tagu. (polytomia) A' sok tagu Elosztás tapasztalást, és esméretet kíván, hogy az elválasztott tagokat teljesen elő tudjam számlálni.

212. §.

Alosztály.

Ha az Elosztásnak tagjai ujira elosztatnak: akkor az Elosztás *Alosztálynak* (subdivisio) neveztetik.

Az ujira elosztott megfogás *Alosztottnak*, (subdivisum) az uj Osztálynak tagjai pedig *alosztó tagoknak* (membra subdividentia) neveztetnek.

Ha ugyan azon egy megfogást több tekintetekből, és fundamentumokból osztok el: abból *mellyékes Osztályok* (codivisiones — divisiones collaterales) származnak.

Egy tökéletes Elosztásnak nézhető Előterjesztése, minden felsőbb, alsóbb, és mellyékes Osztályokkal együtt *Classificationnak* neveztetik, mely egy Tudományban a' megfogások' Systemáját teszi.

213. §.

A logikai Elosztásnak reguláji.

A' logikai Elosztásnak reguláji ezek:

1. Az elosztott megfogásnak, mint felsőbbnek, meg kell lenni az alsóbb képzetekben, 's annak szélesebb kiterjedésűnek kell lenni az alsóbbaknál.

2. Az osztó tagoknak együttvéve, ki kell méríteni az elosztott megfogásnak sphaeráját. Következõleg ha egy megfogást el akarok osztani: abban az esetben teljesen elõ kell számlálnom azokat az alsóbb képzeteket, melyek az elosztott megfogásnak sphaeráját teszik.

3. Az osztó tagoknak egy mással merõben ellenkezni, és egy mást költsönösön ki kell rekeszteni. Ennél fogva azok nem lehetnek egy más alá rendelt képzetek, hanem szükségesképpen öszverendeltetteknek kell lenni.

4. Az Alosztályokat nem kell öszvezavarni a' felsőbb Osztályokkal.

5. Minden osztó tagoknak egy közös megfogásra kell tartozni. Következõleg az Elosztás' fundamentumának mindenkor csak egynek kell lenni.

6. Az Elosztásnak egy másból folyónak kell lenni. Következõleg abban szökést ejteni nem lehet, hanem a' Nemrõl elõször a' közelebbi, azután pedig a' távolabb lévõ fajokra kell minden megszakadás nélkül leereszkedni.

7. Az Elosztásokat nem kell szükség nélkül szaporítani, hanem elég, a' valódi, és szükséges Osztályokat elõadni.

HARMADIK TZIKKELY.

A' Megmutatások.

214. §.

A' Megmutatásnak megfogása.

Megmutatni egy Tételt, annyit téssen, mint annak igazságát, vagy hamisságát, egy, vagy több közvetlenül igaz Tételekből lehozni.

A' Megmutatásnak valósága ennyiből áll: Egy Tételt, melynek bizonyossága még kétséges, törvényesen öszveköttök egy olyan Tétellel, melynek igazsága iránt leg kisebb kétség se lehet. Egy ilyen Tétel principiumnak neveztetik. Ha igaz a' principium: igaznak kell lenni annak a' Tételnek is, melyet azzal öszveköttöttem.

A' Megmutatásban három pontokat kell megkülömböztetni:

1. A' Megmutatásnak *matériáját*. A' Megmutatás' matériáját azok a' Tételek teszik, melyek a' Megmutatásban egy mással öszveköttötnek.

2. A' Megmutatásnak *formáját*, az az: azt a' módot, mely szerint a' megbizonyítandó Tétel a' principiummal öszveköttetik.

3. A' *Bizonyításnak erejét*, (nervus probandi) a' melytől a' Megmutatásban leg több függ. Ez a' lelke a' Megmutatásnak.

A' Megmutatás *Megbizonyításnak* (probatio) és *Lehozásnak* (deductio) is neveztetik. —

A' Megmutatások' elosztása.

A' Megmutatásokat lehet tekinteni: 1. Matériájokra. 2. Belső formájokra. 3. A' megbizonyításnak erejére. 4. A' Syllogismusoknak számokra. 5. Teljességekre, és hijjánosságokra. 6. Rendjekre nézve.

A) A' matériára nézve.

A' Megmutatások, a' matériára nézve, vagy tiszták, vagy tapasztalatiak.

1. *Tiszták*, vagy *tapasztalás előttiék* (demonstrationes a priori) ha azok a' Tétélek, mellyek a' Megmutatásnak fundamentomait teszik, az emberi Elme' munkásságának eredeti törvényeit sejezik ki. Tsupa logikai értelemben, minden Megmutatás tapasztalás előtti, ha principiumokból hozatik le.

2. *Tapasztalatiak*, (demonstrationes a posteriori) ha valamely Tételnek igazsága vagy a' köz tapasztalások, vagy a' mesterséges próbatételek által bizonyittatik meg. p. o. a' levegőnek rugós ereje.

B) A' belső formára nézve.

A' Megmutatások, a' belső formára nézve, vagy egyenesek, vagy oldalosok, és kerülők.

1. *Egyenesek* (demonstrationes directae, seu ostensivae) ha valamely Tétel a' maga principiumaiból közvetlenül, és egyenesen hozatik le. —

2. *Oldalosok*, és *kerülők* (indirectae, seu 'apagogicae' — deductio ad absurdum) ha megmutatjuk, hogy a' mi állításunknak ellenkezője lehetetlen, és merő azon képtelenségre viszi az embert. p. o. Kerülő a' *Kästner*' Erőssége, melyet a' Lélek' halhatatlansága mellett hozott fel. Ha, u. m. a' Lélek halandó volna: abban az esetben egy Önnön gyilkos kiragadhatná magát az Istennek hatalma alól — a' mi képtelenség.

Mind a' kétféle Megbizonyításnak meg vagyon a' maga haszna: tsak ugyan fontosabb okok vagynak az egyenes Megbizonyítások mellett.

Az egyenes Megmutatásokban a' megbizonyítandó Tételnek a' principiummal való öszvefűggését tisztán által látjuk. Ez az interezzé az oldalos Megmutatásokban nintsen meg. Ennél fogva mindenkor marad hátra valami, a' mit mi kívánnánk jobban által látni.

Az oldalos Megmutatásokban az a' haszon vagyon, hogy a' megbizonyítandó Tételnek igazsága szükségesképpen következik; mert ha a' mi állításunknak ellenkezője képtelen, és lehetetlen: abban az esetben, a' logikai törvények szerint, a' mi állításunknak szükségesképpen igaznak kell lenni.

218. §.

C) *Erejekre nézve.*

A' Megmutatások, a' megbizonyításnak erejére nézve

1. Ha *tárgyosan* tekintetnek, vagy *kétségbe hozhatatlanok* (dem. apodicticae) vagy tsak *hihetők*. (dem. probabiles) Az első esetben a' kétségnek leg

kiseb helye se marad, 's állításunknak igazsága felől tökéletesen meggyőződünk. A' második esetben a' kétségnek még helye marad.

2. Ha *személyesen* tekintetnek, vagy minden emberekre, vagy csak némelyekre nézve birnak meggyőző erővel. Ha a' Megmutatás csak egy, vagy más emberre nézve bir meggyőző erővel: akkor *emberhez szabott Erősségnek* (argumentum ad hominem) nevezetik. a)

a) Pyrrho szerint, a' ki minden igazságokat kétségbe hozott, élni, és meghalni, ugyan azon egy dolog. Miért nem halsz meg tehát? kérdé tőle egy valaki. Éppen azért, felele ő, mivel az élet, és a' halál között nincs különbség.

219. §.

D) *A' Syllogismusok' számára nézve.*

A' Megmutatások, a' Syllogismusok' számára nézve, lehetnek

1. *Egyszerűek*, (dem. simplices, seu monosyllogisticae) ha egyetlen egy Syllogismusból állanak.

2. *Többszerűek*, vagy *egybetettek*, (dem. compositae, seu polysyllogisticae) ha egynél több Syllogismusból állanak,

Az öszvetett Megmutatások, a' rendre nézve, két-félék lehetnek:

a) *Előfelé menők*, (dem. progressivae, seu syntheticae) a' melyekben a' megbizonyítást egy felső principiumon kezdjük, és ugy ereszkedünk alá a' következtetésekre, 's végre a' megbizonyítandó Tételre.

b) *Viszszafelé menők*, (dem. regressivae, seu analyticae) a' melyekben a' megbizonyítást kezdjük a' megbizonyítandó Tételen, 's arról lassanként felemelkedünk a' leg felső principiumra, melyből a' megbizonyítandó Tétel' igazsága foly.

220. §.

E) *A' teljességre nézve.*

A' Megmutatások, a' Syllogismusoknak kifejeztetésére nézve, lehetnek

1. *Teljesek, és rendesek*, ha a' Tételnek megbizonyítására megkivántató minden Syllogismusok kifejeztetnek, és azok természetes rendel következnek.

Az ilyen Megmutatások hoszszasok, unalmasok, és ártanak a' tisztaságnak, a' mennyiben azokban az igazságok' összefüggését nehezebben látjuk által.

2. *Hijjánosok, és rendetlenek*, ha több Tételek elhagyattatnak, és a' Megbizonyítás összevonzott Syllogismus' formájában adatik elő — p. o. Sorites' formájában. Rendetleneknek akkor neveztetnek, ha a' Tételek' előadása a' természetes rendtől eltávozik. —

221. §.

Hibák a' Megmutatásban.

A' Megmutatásban külömbféle hibákat lehet ejteni. Illyenek a' következők:

1. *A' képzelt, vagy vélt principium* (petitia principii — principium precarium) ha fundamentomul olyan principium tétetik, a' mely vagy nyilván, vagy

megmutathatólag hamis, vagy leg alább kétséges, következőleg bizonyítást kíván.

2. A' Megmutatásban ejtett *karika* (circulus in probando — probatio in orbem) ha a' megbizonyítandó Tétel, mint principium, a' Megmutatásba elegyítetik.

Ha a' Megmutatás több Syllogismusokból füzettetik össze: akkor a' karika abban állana, ha az első Syllogismusnak Felsőtétele az utolsó Syllogismusnak Bérekesztőtételéből bizonyíttatnék meg.

3. A' Megmutatásban lévő *szökés*. Szökés vagyon a' Megmutatásban akkor, ha az öszvefüzött Tételek, vagy Következtetések nem következnek egy másból természetes rendel — ha egy Tételről a' másokra minden következés nélkül mégyünk által.

4. *Hézag*, vagy *üresség* vagyon a' Megmutatásban akkor, mikor közből valamely lántz szem kimaradt — az az: némely közből való Tételek, mellyek a' megbizonyításra szükségesképpen megkívántatnak, kihagyattattak.

5. A' *vitatás' pontjának megváltoztatása*, (mely vagy akarat ellen, vagy szántsándékból esik) mikor nem azt bizonyítjuk meg, a' mit kellene, hanem valami egyebet. (fallacia ignorationis, seu mutationis elenchi) p. o. ha valaki az önnön gyilkosságnak erköltstelenségét abból bizonyitná meg, hogy az önnön gyilkos a' maga rokonait gyalázattal illeti.

6. Ha igen sokat akarunk bizonyítani — az az: ha a' Praemissákból valami olyan hozatik le, a' mi azokból törvényesen nem következik. (probatio nimii)

Illyenkor semmit se bizonyítunk. Innen vagy on ez a regula: *Qui nimium probat, nihil probat.*

222. §.

A helybehagyás' nemei.

Valamit ok nélkül igaznak tartani, vagy helybehagyni, lehetetlenség.

Ha azok az okok, melyek engemet a' helybehagyásra határoznak, csak személységek, az az: nekem ugyan eleget tesznek, de másoknak nem tesznek eleget: akkor a' helybehagyás csak *elhitelés*. (persvasio) a)

Ha engemet a' helybe hagyásra közönséges, a' dolog' természetéből vett, és minden embereket meggyőző okok (rationes objectivae) határoznak: akkor bennem *meggyőződés* (convictio) származik — akkor a' dolgot tudom, és ez bizonyos eszméret. (cognitio s. scientia.)

Ha az okok, melyek a' helybehagyásra határoznak, se réám, se másokra nézve nem elégségesek: akkor a' helybehagyás csak *vélekedés*. (opinio) Ha a' vélekedésre legkisebb helyes okok szüntsenek: akkor merő azon képtelenség. (chimaera)

A' Hit (fides) személyes, de azomban helyes okokon fundáltatik. Ha annak fundamentuma az okosság', és az erköltsiség' érdekszejében vagy on: akkor okos, és *erköltsi* hitnek neveztetik. Ha a' hit ok nélkül való: akkor *vakh hitnek* mondatik,

A' tökéletes meggyőződést minden emberekkel lehet közölni; a' hitet csak azokkal, a' kik ugyan azon

gondolkodással, és principiummal birnak; a' vélekedést kevés emberekkel.

-
- a) Személyesek azok az okok, (rationes subjectivae) melyek az ítélő Személlynek állapotjaiból származnak. Ezek a Személlynek tzeljaiban, interesszéjében, reménységében, kívánságaiban, félelmében, és szokásában gyökereznek.

223. §.

A' Hihetőség: (probabilitas)

Bizonyos esméretre nem mindenkor tehetünk szert — hanem sokszor a' hihetőséggel is meg kell elégednünk.

Hihetős egy esméret akkor, mikor több okok vagynak mellette, mint ellene. Mentől több okok hozzattatnak elő egy esméret mellett: annál inkább nevedik a' bizonyosság. A' hihetőség egy Fractio, melynek Nümeratora a' Denominatorhoz mind inkább inkább közelithet.

De a' hihetőség' megítélésében nem tsak az okok' sokaságára kell figyelmeznünk, hanem azoknak betségére, és fontosságára is. Mert néha egyetlen egy ok többet térszen száznál.

Ha az okok, mind két részre, mind számokra, mind becsekre nézve egyenlők; akkor az ember egyik félre se határozhatja magát, mint a' mérőserpenyő egy felé se mozdul; ha a' terhek mind a' két serpenyőkben egyenlők. Illyenkor az ember a' maga ítéletét felfüggeszti, mig a' dolog' mivolta iránt megbizonyosodik.

Néha csak egyetlenegy ok hibázik, mely, ha a dologhoz hozzájárul, az egész kétséget eloszlatja, mint az aránymértékben álló serpenyőt néha a legkisebb tereli is megmozdítja. a)

a) A' hihetőséget nem csak eseményekre, hanem néha dologra is vihetjük; p. o. Az Ostáblán két kotzkával melyik szamot vetjük hihetösen legtöbbször, vagy legkevesebbszer? A' kettőt, és tizenkettőt hihetösen legkevesebbszer — a' hetet pedig legtöbbszer: mivel abban hatlehetőség vetés vagon; a' többiekben pedig kevesebb. Az ilyen hihetőséget calculus alá lehet vonni. De abban az esetben, melyben az okok különböző fontosságúak, nem lehet. Innen különbség vagon a' mathematica, és dynamiça, probabilitas közt.

224. §.

Előítéletek.

Megesik néha, hogy míg a' dolgot eléggé megfontolhatnok, 's az iránt megbizonyosodhatnánk: már előre ítéletet teszünk.

Az e' féle Ítéletek *Előítéleteknek* (judicia praevia) nevezetnek. Néha az ilyen Ítéletek meg is bizonyosodhatnak, és fontos igazságokra, 's találmányokra vezetik az embert. p. o. előre ítélt Neuton, mikor egy almának leeséséből megjövendölte a' közönséges nehézkes Systemáját.

Az e'féle hozzávetések néha szerentsések, mint a' kotzkavetések.

A Tudománynak összealkotása.

Minden Tudomány bizonyos Tételekből vagyon összeszerkeztetve, mellyek együttvéve egy mestérséges Egész, vagy Systemát formálnak.

Minden Systemának az a természete, hogy az alsóbbak a' felsőbbeknek, a' különösök a' közönségeseknek alá rendeltessenek.

Ennél fogva, ha a' mi esmérteinket Systemába akarjuk önteni, szükség

1. Hogy az Egésznek idéája a' Részeknek elrendelését, és összefüggését meghatározza.

2. A' Tételek közt az első helyet foglalják el azok, mellyek, minden Megmutatás nélkül, önn' magokban igazak, és bizonyosok. Ezek a' Tételek első rangu principiumoknak neveztetnek, a' millyenek a' Mathesisben a' Meghatározások, Axiomák, és Postulatumok.

3. Ezekre épittetnek azok a' Tételek, mellyek megbizonyítást kívánnak — a' millyenek a' Theoremák, és a' Problemák. Ezeket követik a' következtetések, Jegyzések, és Világosítások.

4. Mind ezek a' Tételek, az Értelemnek törvényei szerint, oly móddal köttetnek egy mással össze, és szedtetnek rendbe, hogy egy olyan tökéletes Egész formáljanak, melynek részei szükséges, és költsönös összealkottetésben állanak egy mással.

MÁSODIK RÉSZ.

ALKALMAZTATOTT LOGIKA.

226. §.

*Az alkalmaztatott Logika' megfogása, és
részei.*

A_z alkalmaztatott Logika az Értelemnek meg szorittatásait veszi tekintetbe — következőleg arról tanít, hogy a' mi Értelmünkkel miképpen élhessünk hollyesen, az emberi esméretnek külömbféle akadályai közt.

Az alkalmaztatott Logikának két részei vagynak:

I. Az *Elementaris Tudomány*, mely az Értelemnek megszorittatásait adja elő. Ez a' Rész tanít.

a) A' mi tévelygéseink' Kutfejeiről.

b) A' mi tévelygéseinknek orvosi szereiről.

II. Az *alkalmaztatott Methodologia*. Ez a' Rész tanít

a) A' mi esméreteinknek szerzéséről.

b) A' mi esméreteinknek másokkal való közléséről.

ELSŐ SZAKASZ.

Alkalmaztatott Elementaris Tudomány.

ELSŐ FŐDARAB.

A' mi tévelygéseinknek Kutfejeiről.

227. §.

A' logikai tetszemény és a' tévelygés.

A' logikai tetszemény egy dolognak hamis képzelete, mely abból származik, hogy ugyan azon tárgyak különböző helyheztetésekben különböző — különböző tárgyak pedig néha egyforma benyomásokat tesznek a' mi Érzőeszközeinkbe.

Ha az Értellem az ítéllettételre a' tetszemény által határoztatik meg: abban az esetben tévelygésbe esik, és hibáson ítél. Énnél fogva a' hibás ítéletre mindenkör a' tetszemény szolgáltat alkalmatosságot.

Következőleg a' tetszemény úgy vagyon a' tévelygéshez, mint az ok a' mivhez.

228. §.

A' tetszemények' kutfejei.

A' tetszemények különböző kutfejekből erednek:

1. A' mi külső Érzékeinkből. 2. A' belső Érzékből. 3. A'

Képzeliödéshöl. 4. Az Emlékezőtehetséghöl. 5. A' mi Érzéseinkből, és Indulatainkból. 6. A' Kivánótehetséghöl. 7. A' megfogások' jegyeiböl. 8. Külső okokból. 9. Az Értelemből. —

A) A' külső Érzékek.

229. §.

Megtsalnak é minket a' mi Érzékeink?

A' mi Érzékeink tsak a' külső tárgyak' bényomá-sait fogják fel — de nem ítélnék. Ennél fogva se nem hibázhatnak, se meg nem tsalhatnak minket.

Hibázik tehát maga az Értelem, ha magát az ité-lettételben tsupán tsak a' bényomásokhoz szabja, és azok szerint ítéL.

Az Értelem maga magára helyyesen ítélné: de a' külső tárgyak' bényomásai az Értelem ítéletének néha hamis arányzatot adnak, és azt titkon megvesztegetik.

Ebben az esetben az Értelem' ítélete hasonló egy Diagonalishoz, mellyet egy olyan test ír le, mely el-lenkező arányzatokban két erők által ösztönöztetik a' mozgásra.

230. §.

Az érzéki észrevételben megkivántató tulajdonságok.

Arra, hogy a' külső tárgyakat helyyesen képzelhes-sük, megkivántatik:

1. Hogy az Érzellők ép, és rendes állapotban légyenek.

2. Hogy a' külső tárgyak illendő módon illes-
sék a' mi Érzellőinket — az az : illendő erősséggel, és
tartossággal.

3. Hogy a' külső tárgyak a' Nézőtől illendő távol-
ságra legyenek.

4. Hogy a' Személy, és a' tárgy közt lévő ma-
téria legyen a' mi Érzékeinkhez alkalmaztatva.

5. Hogy a' Lélek, az észrevétel' alkalmasosságá-
val, az önnön tudásnak, eszmélésnek, és figyelemnek il-
lendő mértékével birjan.

231. §.

Az érzéki tetszemények.

Az érzéki tetszemények a' következendő okokból
erednek :

1. Ha az Érzőeszközöknek ép, és rendes álla-
potjuk megváltozott.

2. Ha a' külső bényomások vagy igen gyengék,
vagy igen erősek.

3. Ha a' tárgyak a' mi Érzékeinktől igen mesz-
sze vagynak, mely távolság miatt azokat illő tisztság-
gal fel nem foghatjuk.

4. Ha a' bényomások egy más után igen sebes-
sen következnek. Ebben a' nagy sebességben fundálta-
tik a' Szemfényvesztők' mesterége.

5. Ha a' közből álló materia nints az Érzékek-
hez alkalmaztatva.

6. Ha az Elme, az észrevétel' alkalmatosságával, el vagyon vonattatva, és a' tárgyakat illő tisztasággal észre nem veheti.

B) A' belső Érzék.

232. §.

A' belső Érzékből származó tetszemények.

A' belső Érzékből is külömbféle tetszemények származnak, mellyek külömbféle hibás ítéletekre szolgáltatnak alkalmatosságot:

1. Azok az okok, mellyek a' mi Lelkünknek külömbféle állapotjait okozzák, néha igen gyengék, és a' tiszta önnön tudás' határára fel nem emelkednek. Innen vagy az, hogy néha a' rendkívül való vidámságnak, mordságnak, Eggyüttérzésnek, és az Ellenérzésnek okait nem tudjuk kitalálni, és meg lehet, hogy olyan okoktól származtatjuk, mellyektől nem származnak.

2. A' mi Lelkünknek állapotjai külömbfélék — azok szüntelen való folyásban, és visszafolyásban vannak — azok egy más után sebesen következnek, mint a' vizeknek habjai — és mindenkor homályosabbak, mint a' külső Erzések' észrevételei. Mind ezen okoknál fogva sokféle hibás ítéletekre szolgáltatnak alkalmatosságot.

3. Megesik az is, hogy a' mi személyes észrevételeinket, a' nagy elevenség miatt, tőlünk külömböző Okoknak tulajdonítjuk. Az Elmének ezen önn' megtsallattatásában fundáltatnak a' képzelt kijelentések, ihletések, és látások.

C) *A' Képzelőds.*

233. §.

A' Képzelődsből származó tetszemények.

A' tetszeményeknek, és az azokból származó tévelygéseknek bővséges forrása a' Képzelőds is.

A' Képzelődsnek rend kívül való elevensége néha a' léleknek valóságos betegsége — a' mely esetben a' képzelődsnek tsalfa képzeménnyei valóságos tárgyaknak tartattatnak.

De a' Képzelőds a' maga rendes állapotjában is az Értelmet igen sokszor ejti tévelygésbe.

1. *A' visszahozó Képzelőds*, a' mennyiben a) a' régi képzeteket homályosan, és hijjánosan hozza vissza. b) A' mennyiben az öszvetsatolt képzetek által a' figyelmet a' vizsgálatnak tárgyától elvonja, és az Értelmet a' helyyes megítélésben meggátolja.

2. *A' teremő képzelőds* — a' mennyiben

a) A' mi érzeki képzeteinkbe magát titkon béloptja, és azokat külömbféle tsalfa képzemények által megvesztegeti — a' midőn azokhoz vagy idegen részeket töld; vagy elvészen azokból; vagy pedig azokat öszvekeveri. Innen származnak az éjjeli látások, és kísértetek.

b) A' Képzelőds a' bényomásokat vagy kissebbi, vagy pedig neveli, és elevenebbekké teszi. Innen származik néha a' Szüléknek az ő Magzatjaikhoz, és a' Féjreknek a' magok Feleségeikhez való tüzes, és vak szeretetek.

c) A' Képzelődés a' maga vará'slo ereje által néha a' tupa lehetőségek' országában lévő dolgokat is megvalósítja, 's úgy terjeszti előnkbe, mint valóságos dolgokat. Ennél fogva az Értelmet ezer tévelygésekbe ejti.

D) *Az Emlékező tehetség*

234. §.

Az Emlékezetből származó tetszemények.

Nem kevés tetszeményekre, és tévelygésekre szolgáltat alkalmatosságot az Emlékezetnek gyengéské is. Ugyan is

1. Az Emlékezet — főképpen a' vénségre hajló kórban — feledékeny, és kevés képzeteket tud megtartani. Innen sok dolgokra, történetekre, és beszédekre hibáson emlékezünk, melynél fogva azokról hibáson is ítélünk.

2. Az Emlékezet ritkán hív. Annál fogva a' régi képzeteket nem azzal a' rendel, és nem abban a' formában ujítja meg, melyben azokat eleintén szereztük vólt. Sokszor öszvezavarja azokat; néha tsak egy részét ujítja meg; sokszor pedig a' képzelődés idegen képzeteket ragaszt azokhoz, és azokat egészen uj formába öltözteti.

Innen sokszor a' Vallók valamely történetről, nem a' valóság szerint vallanak. Így sokszor a' Historia is bémotskoltatik a' költött történetek által.

Legkönnyebben öszvezavarja az Emlékezet a' képzeteket, ha azok, az észrevétel' alkalmatosságával homályosok, és határozatlanak vóltak.

3. Az Emlékezetnek egyik megsalattatása az, hogy ha a' jelenvaló képzetek a' régiekhez hasonlók: az ujjakat a' régiek' helyébe teszi, 's azokat egy mással feltseréli. a)

a) Innen, a' miket Rousseau, a' maga Vallástételeiben, a' maga gyermeki állapotjáról ír, azokról az az ítélet: Hogy azokat nem a' gyermek, hanem a' vén Rousseau gondolta. —

E) *Az Érzések, és az Indulatok.*

235. §.

Az Érzésekből, és az Indulatokból származó tetszemények.

Az Érzések, és az Indulatok számos tetszeményekre, 's azoknál fogva sok hibás ítéletekre adnak alkalmatosságot. Ugyan is

1. Az Érzések, és az Indulatok homályba borítják az Értelmet, és az Okosságot, mint a' forgó szellek a' Napot. Akkor, mikor az Indulatok' heve elragad minket, azt a' tárgyat, melyről ítéletet kell hozni, tsendes elmével minden oldalról nem tudjuk megfontolni.

Innen a' félelem, kedvezés, hizelkedés, gyűlölség, harag, bosszszankodás, és az unalom sokszor határozna minket hibás ítéleteknek hozására. a)

2. Az Indulatok miatt azokat, a' mik vagynak, nem látjuk: a' mik nintsenek, azokat látjuk.

3. Az Indulatok az Értelmet hebehurgyává tesz. Annál fogva az Értelennek nints elégséges ideje a' józan megfontolásra.

Melleyek szerint közönséges regula lehet: *Hogy a' helyes ítéletre tündes elme, és hidegvérűség kívántatik.*

a) Innen a' nagy emberek' Historiáját, vagy Életírását, igazán, és részrehajlás nélkül, azoknak csak holtok után lehet írni.

F) *A' Kivánótehetség.*

236. §.

A' Hajlandóságokból, és a' Passziókból származó tévelygések.

A' Kivánságok, Hajlandóságok, és a' Passziók sokféle tévelygéseknek forrásai.

1. *A' Kivánságok, és az ohajtások.* Azokat, a' miknek megvalósodását ohajtjuk, hihetőseknek tartjuk, és azokat könnyen elhiszszük. Ugyan is abban az esetben nagy szorgalommal kikeressünk minden erősegeket, melleyek az ohajtott tárgyat hihetővé teszik. a)

2. *A' Hajlandóságok.* Ha valamely tárgy iránt nagy hajlandósággal, és elfoglaltatással viseltetünk, arról rend szerint részrehajlással ítélünk. b)

3. *A' Passziók.* Ha az Indulatok setéséget gerjesztenek: a' Passziók az Értelmem előtt ködöt támasztanak, mely sokáig tart. Innen azok, a' kik a' Passziók által megvakittatnak, hibáson ítélnek. p. o. a' Szülék a' magok gyermekeiknek, a' Férj a' maga Feleségének hibáikat nem látják.

4. Különösen az Önnön szeretet sok hibás ítéletekre viszen minket. Innen származik az, hogy a' magunk hibáját kedvezőleg, a' másokét ellenben szo-

rossan ítéljük meg; innen az is, hogy a' magunk érdemét nagyító, a' másokét pedig kicsinyítő üveggel nézzük. c)

5. *A' hirnek, és a' névnek vadászása*, mely azt okozza, hogy némely Tudósok magoknak a' tudós világban Dictatori hatalmat, és tsalhatatlanságot tulajdonitnak. Ennél fogva, hogy magoknak hirt szerezzenek, hajlandók a' paradoxumokra.

6. *Az unalom, és a' tünység*, mely az igazságnak vizsgálását meggátolja. Innen vagy az, hogy az első neveléssel, és tanítással bevett vélekedések, és principiumok többnyire megmaradnak a' késő vénségig. Kevés ember rázza le magáról a' bevett balvélekedéseket. Nagy része az emberi Nemzetnek a' tekintet által vezéreltetik. Innen vagy az is, hogy minden ujj Systemák Ellenkezőkre találtak. d)

7. *A' szokás, és a' makatság*, melynél fogva néha az emberek vakmerőséggel ragaszkodnak a' magok vélekedéseikhez, és a' józan oktatást megvetik. e)

a) Lásd a' Hold' feltjairól való ítéletét egy Aszszonyságnak, és egy Barátnak, kik ketten az Égvi'sgáló toronyban a' Holdat vi'sgálták. Helvetius de L' Esprit. T. 2. Discours 1. p. 26.

b) Wendeborn azt jegyzi meg: Hogy Montesquieu úgy járt az Angliai Constitutionnal, mint egy tüzes Ifju a' maga Szeretőjével. A' mi szép, és jó benne, azt meglátta; a' mi hiba, azt nem látta meg.

c) A' Salamisí ütközet után minden Görög Vezérének, a' Neptunus' oltára előtt, esküvés' letétele mellett kellett kijelenteni azt az embert, a' ki abban a' hartzban magát legjobban viselte. Mind egyik magának ítélte az első jutalmat; a' másodikat pedig Themistoklesnek.

- d) A' Copernicus' Systemájáért a' híres Galilaei, hetven esztendőskoráig sokáig szenvedett a' tömlöztben.
- e) Bizonyos emberek meg akarván győzni egy Barátot a' Copernicus' Systemájának igazsága felől, kérték, hogy nézzen be egy Telescopiumba, azt állítván, hogy ha ezt megtelesszedné, bizonyosan meg fogna győződni annak igazsága felől. Erre a' Barát azt felelte: Inkább belé se nézek, mint sem vélekedésemet változtassam.

G) *A' megfogások' jegyei.*

237. §.

A' Szóknak jelentéséből származó tévelygések.

A' Szókból származó tévelygéseknek okai:

1. *A' nyelvnek szegénysége.* Némely nyelvekben ugyan is nincsenek elégséges szók a' gondolatoknak, idéáknak, és a' tudományos megfogásoknak kifejezésére. Ennél fogva a' gondolatok hibáson fejeztetnek ki, melyből szükségesképpen sok zavar származik.

2. *A' Szóknak határozatlansága, és kétséges értelműsége,* melyből sokféle versengések, vitatások, pennahartzok, sőt néha véres háborúk is támadtak. Sokszor az emberek egy mást meg nem értvén, az egész versengés köztök nem egyéb vólt, hanem csak szóhartz. (logomachia) a)

3. *A' Nyelveknek hijjános tudása.* Lehetetlen, akár mely Nyelvben is, minden Szóknak eredeti, és igazi jelentéseket meghatározva tudni.

4. *Az emberek a' szókkal nem kötnek össze tiszta idéákat.* Ebből a' homályosságból sok értetlen-

ségek származnak — midőn ugyan azon egy szót az egygyik egy, a' másik más értelemben veszi. b)

5. Sokszor különböző szók ugyan azon egy dolgot jelentenek, 's mi még is a' szóknak betűjéhez ragadva, azt gondoljuk, hogy különböző dolgot jegyeznek. Ebből sok tévelygések származnak nem tsak a' Tudományokban, hanem még a' köz életben is. c)

6) Sokszor magunkat is megtsaljuk: mert ha a' szókat értjük; azt gondoljuk, hogy az azok alatt fekvő dolgokat is értjük.

Ezek, 's több ilyen okok azt okozzák, hogy a' szókkal való visszaélések megörökösítettnek. d)

a) Alter hircum mulget, alter cribrum supponit.

b) Cartesiusnak a' Peripatetikusokról hozott ítélete illik ma is némely Philosophusokra. A' Peripatetikusok, u. m. Cartesius, meghuzzák magokat némely homályos, és érthetetlen szók mellé, mint valamely baktéria mellé, és onnan nem lehet őket kiverni. Ezek ugy tselekesznek, mint egy vak ember, a' ki egy ép szemű emberrel akarván verekedni, hogy a' verekedést egyenlővé tegye, behuzza az ép szemű embert egy föld alatt lévő homályos barlangba. De ha a' világosságra kikerekednének: az ép szemű ember bizonyoson meggyőzné a' vakot.

Ma is mennyi tzipra, és érthetetlen szók nintsenek, mellyek alatt az emberek, Isten tudja, mi nagy böltességet képzelnek elrejtve lenni, holott a' dolgot szemesebben megtekintve, tsak mindennapi idéákat fejeznek ki.

c) Igy p. o. a' Romai nép a' fő hatalmat nem akarta Augustusnak által adni a' Királyi név alatt, 's ugyan azt által adta az Imperatori név alatt.

d) A' szókkal való visszaélésekről: Locke de Intellectu humano. L. III. C. X. Helvetius de L'Esprit. Discours I. Ch. IV.

H) Külső okok.

238. §.

A külső okokból származó tévelygések.

Sokszor a' külső okok, és környülállások is észrevehetetlenül befolyanak az Értelmennek ítéleteibe. Illyenek: a' temperamentum, az időkor, az égalj, a' nevelés, a' Vallás, a' Nemzetiség, állapot, és rang.

I. *A' temperamentum*, mely az Értelmet, a' maga ítéleteiben, vagy késlelteti, vagy hebehurgyává teszi. Innen azok, a' kik hebehurgyán, hirtelen, és érett megfontolás nélkül ítélnék (mint a' tüzes temperamentumu emberek) leg többször hibáznak a' magok ítéleteikben.

II. *Az Időkor*. Az Ifjak az ítéletben hebehurgyák — vélekedéseiket a' tekintetől függesztik fel, és azokat könnyen változtatják. A' Vének vakmerőképpen ragaszkodnak a' magok vélekedéseikhez, és azokat ujjakkal nem könnyen tserélik fel. Mind a' két esetben könnyen származhatnak bal ítéletek,

III. *Az Égalj*. A' heves Égalj alatt a' tüzes Phanta'sia elnyomja az Értelmet, és az Okosságot. Innen vagy on, hogy a' heves Égalj mindenkor fészke volt a' babonának. Némely vélekedések pedig nyilván magokan hordozzák az Égaljnak bélyegét, a)

IV. *A' Nevelés*, mely az Értelmennek, és az Ítéletéhetségnek vagy egyenes, vagy horgas arányzatot ad. Az első neveléssel bevett bal ítéletek sokáig, 's néha örökösön megmaradnak, 's azok szüntelen befolyanak a' mi ítéleteinkbe.

V. *A' Vallás*, mely az Értelmet vagy felvilágosítja, vagy setéségbe börti — 's ennél fogva az Emberi Nemzetnek egy részét örökös bámulásban, tudatlanságban, és gyermeki állapotban tartja. Ebből a' kulföböl leg több tévelygések erednek.

VI. *A' társasági viszonyok*. Minden állapotnak, rangnak, és Nemzetnek megvagyóak a' maga bal iteletei, mellyektől akár ki is nehezen szakaszthatja el magát. b)

a) Innen vagyón, hogy a' Neger az Ördögöt fejéren — a' maga Isteneit pedig feketén festi. A' Mennyszágnak különböző festései is az Égaljhoz szabjak magokat.

b) Mind ezekből az okokból minémü balvélekedések származának, azt jelesen leirta Zimmermann vom Nationalstolze.

I) *Az Értelem.*

239. §.

Az Értelemből származó tévelygések.

Mind ezen különböző kulfök mellett is, a' mi tévelygéseink tulajdonképpen az Értelemből származnak.

I. Az Értelemnek, és a' választó Itélőtehetségnek gyengeségéből. Ha valakiben hibázik a' választó Itélet, azt se a' mesterség, se a' Tudomány nem pótolja ki.

II. Az Itélőtehetség gyakorlásának elmellőzéséből. Az Itélőtehetség lassanként fejlődik ki, nevekedik, 's a' gyakorlás által erősödik. Innen vagyón az a' mondás: *Hogy az Értelem nem jó elő idő nap előtt.*

III. A' figyelmezésnek, és a' reflexionak hibázásából, mely a' tüzességből, hirtelenségből, és hebehurgyaságból származik. Ezek közül mind egyik gátolja a' figyelmet.

IV. A' torhaságból, és tunyaságból, melynél fogva a' mások' tekintetét követjük, 's mint a' spongia felszívja a' vizet, úgy mi felvesszük a' mások' vélekedéseit. a)

V. Tudatlanságból, ha minden elősméret, készület, és gyakorlás nélkül, akár mely dologról is mérszen ítéletet teszünk.

VI. Logikai önnkorságból, ha a' mi vélekedéseinket, és ítéleteinket a' másokéval öszvemérni elmulatjuk, mely öszvemérés igen sokat teszen az ítéleteknek megigazítására.

VII. Vigyázatlanságból, ha állításainkat egy mással öszve nem vetjük — 's annál fogva a' gondolkodásban önn' magunkal ottan ottan ellenkezésbe jövünk.

VIII. Hibázik végre az Értelem az által is, ha némely hamis principiumokat, mellyek igazaknak lenni láttatnak, sinor mértékül felvészen, a' nélkül, hogy azokat szorosán megvi'sgálta volna, és a' maga, ítéleteit azokhoz szabja.

Az ilyen hamis, és helyyes fundamentom nélkül felvett principiumok *balítételemek*, vagy *balvélekedéseknek* (praejudicia) neveztetnek.

a) More antecedentium pecorum, eantes, non qua eundum est, sed qua itur.

A Balitéletek.

A' Balitéleteket lehet venni szélesebb, és keskenyebb értelemben.

1. *Szélesebb* értelemben balitéleteknek, vagy vélekedéseknek (mint egy *előitéleteknek* judicia praevia) neveztetnek azok a' közönséges Itéletek, melyeket tsupán tsak a' mások' tekintetiért veszünk fel, a' nélkül, hogy mi magunk, azoknak igazsága felől, helyes okokból meggyőződhetnénk. Ezek közt tehát lehetnek igaz Tételek is. p. o. ha az *Égvi'sgálók* után hiszszük, hogy a' Nap a' maga tengelye körül megfordul.

Ebben az értelemben egy ember se ment a' balvélekedésektől. a)

2. Keskenyebb értelemben Balitéleteknek neveztetnek azok a' hamis Itéletek, melyeket józan megfontolás előtt, vagy minden ok nélkül, vagy elégtelen okokból igazaknak tartunk, és a' melyekhez, mint sinor mértékekhez, az előforduló esetekben, a' mi ítéleteinket szabjuk.

a) Se időnk, se tehetségünk nintsen arra, hogy mi magunk mindeneiket megvi'sgaljunk. Sokat tehát igaznak kell tartanunk, tsak a' mások' tekintetiért.

De azért még is kötelességünk arra törekedni, hogy azoknak fundamentomaít kinyomozzuk — és e' szerint magunkat a' szenvedő okosság' vezetése alól feloldozzuk.

A Balvélekedések' fő kutfejei.

A' Balvélekedések származnak:

1. *Bizodalmatlanságból*, melynél fogva önnön erőnkben nem bizakodunk — következõleg nem is bátorkodunk önn' erőnken gondolkozni.

2. *A' mások' követésébõl*, melynél fogva (a' könnyûség keresés' Makszimájából) hajlandók vagyunk arra, hogy ítéleteinkben inkább másokhoz szabjuk magunkat, mint önn' vi'sgálozásaink által az igazságnak fundamentomait felkeressük.

3. *A' tunyaság' principiumából*, melynél fogva önnön vélekedéseinket, és ítéleteinket resteljük szoros vi'sgálat alá venni.

4. *A' szokásból*, mely szerint lassanként hozzá szokunk némely vélekedésekhez, melyeket a' hosszas idõ, és a' sokaság' tekintete felszentelt, 's mint egy törvénné tett.

Innen vagyon az, hogy egy kőbe ezer lábak megbotlanak, 's még is egy ember se találkozik, a' ki azt az utból félre vetné. Így sokszor a' balvélekedések Századokig megörökösítettnek.

242. §.

A' Balitéletek' nemei.

A' Balitéletek' sokasága véghetetlen. Éppen ezért azokat teljesen classificálni, lehetetlenség. A' Balitéletek lehetnek:

I. *A' Személynek* balitéletei, a' hová tartoznak:

- a) A' Nemzetiségnek. b) A' Vallásnak. c) Az Időkor-nak. d) A' Felekezeteknek. e) Az állapotoknak, és a' rangoknak balitéletei.

II. *Az Időnek* balvélekedései, mellyek egy, vagy más Időszakasban voltak uralkodók. p. o. a' közép Időben az Ordáliák.

III. *A' Helynek* balitéletei, mellyek bizonyos helyhez vagynak költetve. Igy ma Indiában a' Lélek-vándorlás közönséges vélekedés; Tibetben pedig a' *Teschu* — *Láma* halhatatlannak tartatik.

IV. *Az Égaljnak* balitéletei, mely szerint némely balvélekedések magokat az *Égalj*hoz szabják. p. o. a' mennyei Paraditsom másképpen festetik a' Törököknél, másképpen a' Czeltáknál.

243. §.

A' Balitéleteknek más Elosztása.

A' Batitéleteket el lehet osztani a' Léleknek három fő tehetségeihez, u. m. az *Esmérő*, *Érző*, és *Kiváló* tehetséghez képest.

Mely szerint a' Balitéletek vagy theoretikai, vagy aesthetikai, vagy practikai balitéletek.

A' két első rendbéliek határozzák a' mi ítéleteinket; az utolsó rendbéliek pedig egyszersmind sinor mértékei a' mi tselekedeteinknek.

Az utolsó leg veszedelmesebbek: mert azoknak káros befolyások vagyon az életbe.

Illyenek a' következők:

1. A' tzel az eszközt megszenteli.
2. A' tsekélysegeket a' Biró nem veszi számba.
(minima non curat Praetor)
3. Ne légy felette hiv.

4. A' lelki esméret' dolgában ne légy igen szoros, és kényes.

5. A' mi hasznos, az jó is.

6. A' mivel mást meg nem bántasz, a' szabad.

7. Kerüld, a' kit a' természet megbélyegzett. 's a' t.

Mind ezek a' principiumok, mint erköltsi Makszimák, hamissak, és erköltsi tekintetben veszedelmesek.

244. §.

A' logikai Önnkorság.

A' Balitéletekkel szembe áll a' Logikai Önnkorság, mely szerint valaki a' maga gondolatjait, és ítéleteit a' másokéval össze nem méri, 's éppen azért a' magáéinak tsalhatatlanságot tulajdonít.

A' balitéletektől való vezettetés, és a' logikai önnkorság két ellenkező Polus. A' kettő két ellenkező principiumból származik. Az első bizodalmatlanságból, és bátortalanságból; a' második magavetésből, felettébb való bizakodásból, és kevélységből.

A' balvélekedésektől elfoglaltatott ember a' mások' tekintetét gyermeki módon követi; a' Magánozó pedig egyedül a' maga erejében bizik.

MÁSODIK FŐDARAB.

A' tévelgéseknek orvosi szereiről.

245. §.

A' tévelgések' orvosi szereit.

A' tévelgések' orvosi szereit:

1. *Eltartóztatók*, mellyek a' tévelygésnek származását meggátolják.

2. *Orvoslók*, mellyek a' tévelygest elosztatják.

Az első rendbéliek:

a) Meg kell esmérkednünk az Esmérőtehetségnek tehetőségével, és határaival — vagy meg kell határozni a' mi esméretünknek láthatárát.

b) Meg kell esmérni a' tetszeményeknek, és a' tévelygéseknek kutfjeit.

c) Az ítélet tételben légyünk tartózkodók, 's ha a' dolog kétséges, függeszszük fel ítéletünket addig, míg annak nyomosabban végire járunk.

246. §.

A' tetszeménynek felfedezése, és elosztatása.

A' tévelygések ellen való orvosi szer a' tetszeménynek felfedezése, és elosztatása.

1. *Felfedeztetik* a' tetszemény, ha valamely különös esetben megmutatjuk a' tévelygés' forrását.

2. *Eloszlattatik* pedig, ha az Ítéletnek hamiságát által látjuk, és annak helyébe egy igaz Tételt teszünk.

247. §.

Orvosi Szerek:

A) A' külső Érzékekből származó tévelygések ellen.

1. Meg kell vi'sgálni az Érző eszközök' állapotját. Ha azok hibások: a' hibát kell elosztatni. Ha

nem lehet: Erzékeinket eszközökkel kell segíteni. Ha egyiket se tehetjük: ítéletünket fel kell függeszteni.

2. Az észrevétel' sphaeráját az Érzékekhez kell alkalmaztatni.

3. A' tárgyakat különböző időkben, különböző szempontokból, és különböző közmatériák közt kell vi'sgálni.

4. A' tárgyak' észrevételére, és felfogására elég-séges időt, és illendő figyelmet kell fordítani.

5. A' mi észrevételeinket össze kell vetni más emberek' észrevételeivel.

Hogy ha mind ezek mellett is valamely érzéki észrevétel az esmeretes igazságokkal ellenkezik: abban az esetben azt *érzéki megtsalattatásnak* (optica fallacia) kell tartani. p. o. a' Szemfényvesztők' mesterséges darabjaikat.

248. §.

B) A' belső Érzékből származó tévelygések ellen:

1. A' Lélek' változásainak, és állapotjainak helyes felfogására, és tapasztalására nagyobb, és huzamosabb figyelmet kell fordítani, mint a' külső tárgyakra.

2. A' mi észrevételeinket ujji'stuk meg különböző időkben, és környülállások közt.

3. A' mi belső észrevételeinket vessük össze a' más emberek' tapasztalásaival, és észrevételeivel.

4. Hogy minden tetszeményt eltávoztassunk, magunkat kedvezés nélkül, szorosan, és részrehajlás nélkül vi'sgáljuk meg; tökéletességeinket, és fogyatkozá-

sainkat a' valónál nagyobbaknak, vagy kisebbeknek ne képzeljük.

5. Hogy abba a' lelki betegségbe ne essünk, mely szerint némely embereknek az a' tsalfa képzelődések vagy, hogy ők Lelkekkel társalkodnak — azoktól ihletéseket, és kijelentéseket vesznek; szükség, hogy Értelmünket a' hasznos Tudományok által igyekezzük felvilágosítani; hogy magunkat a' külső világ' tárgyaival foglaljuk; hogy a' magánosságot, a' magunkba való gyakor vissza térést, az üres képzelődésekkel, és kísértetekkel teljes Írások' olvasását kerüljük. —

249. §.

C) A' Képzelődésből származó tévelygések ellen.

Semmi se vesztegeti meg inkább a' mi észrevételeinket; és ítéleteinket, mint a' képzelődés. Hogy az abból származó tévelygéseket el lehessen kerülni, szükség

1. Hogy a' látott tárgyakat, mellyekkel a' képzelődésnek képei igen sokszor össze tsatlódnak (kiváltképpen a' setétségben) figyelemmel, szemesen, és minden oldalról jól megvi'sgáljuk — 's ha szükség, több Érzékeinkel tapasztaljuk. Ha ezt a' régulat megtartjuk; úgy minden éjjeli látások, és kísértetek elenyésznek. a)

2. Az igen eleven képzelődést, mely a' mi ítéleteinket meg szokta vesztegetni, mérsékeljük. E' végre az ítélet tételben ne hirtelenkedjünk, hanem várakozunk, míg a' felhevült képzelődés meghülepedik; önön ítéleteinkben ne bizzunk, hanem azokat vessük össze a' mások' ítéleteivel; a' dolgot különböző időkben fontoljuk meg. Így sok hibás tételtek elenyésznek.

3. Ha némely érzéki észrevételeink ellenkeznek a' természetnek közönséges törvényeivel: azokat a' képzelődés' játékanak kell tartanunk. b)

-
- a) Ez a' régula a' Nevelésben is hasznos, hogy a' gyermekét a' kísértetek' látásától el lehessen szoktatni.
 - b) Az eleven képzelődésnek játéka volt az a' jelenés, melyet némely Historikusok' mesélése szerint Konstantin Császár az égen látott.

250. §.

D) *Az Emlékezetből származó tévelygések ellen.*

Az Emlékezet' gyengeségéből származó hibás ítéleteknek eltávoztatására nézve, a' regulák ezek:

1. Igyekezzünk ifju korunkban az Emlékezetet gyakorolni. Ha ezt tselekeszszük: ugy az Emlékezet a' vénségben is hiv lészen. a)

2. A' miket látunk, hallunk, vagy olvasunk, azokat figyelemmel kell megnézni, meghalgatni, és megolvasni. Így a' látott, hallott, és olvasott dolgokra tisztábban emlékezünk.

3. Ha nem bizunk Emlékező tehetségünkben: hirtelen ne ítéljünk, hanem függeszszük fel ítéleteinket, míg a' dolognak jól végire járunk.

-
- a) Lejbuitznek olyan szerentsés emlékezete volt, hogy Virgilt, vén korában is, szóról szóra el tudta volna mondani. Grotius mindent megtartott, a' mit olvasott. Egy néhány Regiment' mustraja' alkalmatosságával majd minden Katonák' neveit megtartotta. Flögel. Gesch. des menschlichen Verstandes. p. 28.

E) Az Indulatokból származó tévelygések ellen.

1. Soha se ítéljünk addig, míg Elménket az indulatok háborgatják, hanem várakozzunk, míg tsendes elmével ítélhetünk. Időt kell venni mindenkor a' megfontolásra.

2. Minthogy az igazságnak próbaköve a' közönséges Okosság: annál fogva helyhezteessük magunkat a' más emberek' helyébe, és nézzük meg, hogy mások miképpen ítelnének a' kérdésben forgó tárgyról; nem csak, hanem közöljük ítéletünket olyan emberekkel, a' kik az ügyen kívül vagynak, és részrehajlás nélkül ítélnek.

3. Azt a' dolgot, a' melyről ítélni akarunk, meg kell vi'sgálni különböző időkben, és körülállások közt; azt különböző szempontból kell tekinteni, 's azt minden oldalról jól megfontolni.

4. Hogy igazán, és helyyesen ítélhessünk, az enthusiasmustól őrizkedjünk. A' lángoló buzgóságtól elragadtatott embernek ítélete mindenkor gyanus; dítésére, és gyalázása egyaránt kitsapongó.

F) A Kivánothetetségből származó tévelygések ellen.

A' mi hajlandóságaink, és paszsióink észrevehetetlenül befolyanak a' mi ítéleteinkbe, 's azokat leg többszer megvesztegetik. Hogy az azokból eredő tévelygéseket el lehessen kerülni, szükség:

1. Megeszmérkedni a' mi uralkodó hajlandóságainkal, és paszsziojainkal, mellyek minket leg többszer határoznak az ítéllettételekre — a' millyen a' kevélység, a' hirnek, névnek vadászása, a' nemzeti, és vallásbeli gyűlölség, a' magunk hibás szeretete. 's a' t.

2. Szükség őrizkedni, hogy ezek minket hamis ítéletekre ne vezessenek. E' végre

3. Az Ítélet tételben soha se kell hirtelenkedni, hanem a' dolgot különböző időkben szoros vi'sgálat alá kell venni.

4. Ha nem bizunk Ítéleteinkben: közöljük azokat másokkal is, és lássuk, mások is miképpen ítélnének ugyan azon dologról.

253. §.

G) *A' szókból származó tévelygések ellen.*

1. Igyekezzünk anyai Nyelvünket. mellyen a' mi gondolatainkat másokkal közöljük, gyökeresen meg tanulni.

2. Mivel sok tévelygéseink a' szóknak határozatlanságából származnak: annál fogva igyekezzünk minden szóknak állandó, és meghatározott értelmet adni. E' végre szükségesek a' gyökeres Lexiconok, mellyekben minden tudományos terminusoknak értelme, és jelentése meghatároztatik.

3. Ha tudományos terminussaink nintsenek: vagy ujj szokat kell tsinálni, a' dolog' természetével megegyezőleg; vagy meg kell tartani a' déák terminusokat, mig honnyiakat lehet helyekbe tenni.

4. A' Tudományokban, a' köz életben, az Itéletekben, a' Hivatalbeli Irásokban el kell kerülni a' rhetorikai, és poétai virágos stílust, mint a' mely sok értetlenségekre ad alkalmatosságot. Az igazságot természetesen — minden tizfra, és pompás szók nélkül kell előadni.

5. Hogy az ítéletben meg ne tsalatkozzunk; nem tsak a' pusztá szókra, hanem egyszersmind azoknak értelmére is kell figyelmeznünk. Sokszor a' szók külömbözők: de a' dolog ugyan azon egy.

254. §.

H) *A' Balitéletek ellen.*

A' gyenge korban az első tanítás természet szerint mechanikai, és szenvedő. De mipekutánna a' gyermeki állapotból kiverekedtünk; ítéleteinknek vezér principiumául három Makszimákat kell felyennünk a' követésre:

1. *A' gondolkozásban, és ítéletben ne kövessünk idegen tekintetet, hanem önnön erőnken gondolkozunk.* Ennél fogva az első nevelés, és tanítás által bevett principiumokat, mellyek lassanként törvényes tekintetet nyertek magoknak, vessük szoros vizsgálát alá.

2. *Szabadon gondolkozunk* — az az: önnön munkásságunk által arra törekedjünk, hogy minket ne tartsanak fogva azok a' balvélekedések, mellyek a' nevelésből, nemzetiségből, Vallásból, a' különböző rangokból, és állapotokból erednek.

3. *Magunkal megegyezőleg gondolkozunk.* Következőleg a' gondolkozásban kerüljük el az ellenkezést, és a' következtetlenséget.

Egy általjában pedig esmérkedjünk meg az emberi esméretnek határával, és tsak azokról hozzunk ítéletet, a' mellyek a' mi esméretünknek korlátjain belől esnek.

Ha ezt a' régulat megtartjuk: ugy sok tapasztalás feletti üres, és haszontalan kérdések elenyésznek. a)

a) Abramson egy Berlini Emlékpénzeket készítő Mester a' Kant' emlékezetére készített egy Emlékpénzt, mely az ő Kritikájának foglatatját fejezi ki: Egy sas felemelkedik egy kék mezőből, és törekedik a' fellegeken is által törni. Minerva a' fellegből kikönyökölve, megveregeti a' sas' szárnyait, és vissza igazítja azt a' maga saját vidékébe. A' felírás ez: *Altius volantem arcuit.* Ez a' kép, a' Kant' Kritikájának a' *speculatio'* mérész repülését regulázó tzelzésát fejezi ki.

MÁSODIK SZAKASZ.

Alkalmaztatott Methodologia.

ELSŐ FÖDARAB.

Az Esméreteknek szerzéséről.

255. §.

Az esméretek szerzésének módjai.

A' mi esméreteinket szerezzük: 1. Közvetlenül, az az: saját tapasztalásunk által. 2. Közvetőleg — az az: a' mások tapasztalása által. 3. Az Elmélkedés által.

A' első módon tapasztalati; a' második módon historiai; a' harmadik módon tiszta esméretek szerzésnek,

256. §.

Az esméretek szerzésének módjai, a' személyre nézve.

Az esméreteknek szerzése, a' személyre nézve, kétféleképpen esik:

1. A' mi esméreteinket szerezzük Elménknek önn' ereje, és munkássága által.

2. Azokat vesszük másoktól. A' ki maga erején fedezne, és találna fel minden esméretek — minden külső segedelem, és tanítás nélkül, az oly' embert *Autodidactusnak* — *magától tanulnak* lehetne nevez-

ni. Az ilyen ember minden esméreket magából fej-
tene ki, mint a' selyem bogár magából fejti ki a' se-
lyem szálakat.

De olyan ember, a' ki minden nevelés, tapasztalás, és tanítás nélkül mindent magától tanulna, nintsen. A' ki ezt az utat akarná követni, igen lassu lépéseket tehetne előfelé az esméretekben.

257. §.

Felfedezések, és feltalálások.

Felfedezni egy dolgot, annyit térsen, mint azt, a' mi megvölt ugyan, de esmeretlen völt, tapasztalni. p. o. Columbus felfedezte Amériát.

Feltalalni pedig valamit, annyit térsen, mint arról, a' mi nem völt, esmeretet szerezni. p. o. Pythagoras feltalálta az ő nevérol neveztetett Theoremát.

Mind a' kettő lehet: 1. Történetes. 2. Szántsándékkal, és tudományos tzelből keresett. Ez utolsó tulajdona a' rendkívül való talentummal biró embereknek.

ELSŐ TZIKKELY.

Tapasztalati esméretek.

258. §.

A tapasztalati esméretek' szerzése.

Minden tapasztalati esméreket az észrevétel, és a' tapasztalás által szerzünk. Az észrevételek vagy tárgyzhatják a' külső tárgyakat, vagy pedig az Ennek belső változásait.

A' tapasztalás lehet: 1. *Saját tapasztalás*, vagy *Autopsia*. 2. *Idegen tapasztalás*, melyet a' bizonyíté-
ságtétel által teszünk magunkévá.

A' tapasztalások által eleintén csak egyes ítéletek-
re teszünk szert. Majd későbbre, hosszas tapasztalá-
sok után, ezeket az egyes ítéleteket az Ítéltő tehetség'
segedelmével, által változtatjuk közönséges ítéletekké. —

259. §.

Az Ítéltőtehetségnek kettős ága.

Az Ítéltőtehetség kétféle:

1. *Felvévő*, vagy *meghatározó*, mely az egyes
eseteket felvészi a' közönséges regulák alá, és meghatá-
rozza, hogy az egyes eset melyik regula alá tartozzék.

2. *Elvonó*, vagy *eszmélő*, mely az elmesség',
és az éles elme' segedelmével, az egyes esetekből kö-
zönséges regulákat formál, és talál fel.

Az Ítéltőtehetségnek ez az ága, lelke, és eleven
eszköze a' gondolkozásnak. Ennél fogva az *Értelem*,
széles jelentésben; *Eszmélőtehetségnek* (facultas refle-
xionis) neveztetik.

260. §.

Az eszmélő Ítéltőtehetségnek menése módja.

Az eszmélő Ítéltőtehetség a' Különösökről felemel-
kedik a' Közönségesekre, és a' dolgoknak rész szerint
való megegyezéséből jó szívvel következtet azoknak
teljes, és tökéletes megegyezésekre.

Mely következtetésében a' következő princi-
piumhoz szabja magát: *A' hol némellyek, vagy sokak*

megeggyeznek, ott többek is, vagy néha mindenek megeggyeznek.

Ennek a' principiumnak fundamentoma a' természetnek általános törvényességében vagyon, mely szerint méltó jussal feltésszük, hogy a' természet közönséges törvényeknek vagyon alája vettette.

Az eszmélő Itélőtehetség a' közönséges régulákat vagy a' *béhozás*, vagy a' *hasonlatosság* szerint való Következtetés által találja fel. —

261. §.

A' Béhozás. (inductio)

A' Béhozás a' következtetésnek az a' neme, mely szerint a' különösökről a' közönségekre, az eggyes dolgokról a' Fajakra, és a' Nemekre következtetünk.

A' béhozás' principiuma ez: A' mi illik több dolgokra ugyan azon Nem, és Faj alatt, hihetősen illik a' többiekre is — noha eddig elé tett tapasztalásaink azt nem bizonyítják.

A' béhozás lehet

1) *Teljes* (completa) ha valamely Fajnak, vagy Nemnek minden részeit tökéletesen előszámláljuk. Illyen inductiot a' tapasztalati Tudományokban nem lehet keresni, hanem csak a' tisztá Tudományokban, a' millyen a' Logika, Mathesis, a' Jussok Tudománnya, Erköltstudomány, 's a' t.

2. *Hijjános* (incompleta) mikor a' Fajnak, és a' Nemnek csak némely részeit számláljuk elő, 's még is az egész Fajra, vagy Nemre következtetünk.

Illyen inductiokon fundáltatnak a' Természeti Tudományok — mivel a' tapasztalás' mezeje kimerithetetlen.

A' teljes inductiók által tökéletesen közönséges regulák formáltatnak, és azok által tökéletes bizonyosságra tészünk szert. A' hijjános inductiók által ellenben csak rész szerint közönséges regulák formáltatnak, és azok által tsupa hihetőséget nyerünk.

Egy Fajnak, vagy Nemnek mentől több részeiről igaz valami: a' hihetőség annál nagyobb lesz. Ha pedig a' Faj alatt találtaik egygetlen egy dolog, melyre a' többiekre illő character nem illik: akkor a' regulának bizonyossága öszveromlik.

262. §.

A' Hasonlatosság szerint való Következtetés.

A' Hasonlatosság (analógia) szerint való következtetés az, mikor két, vagy több dolgoknak rész szerint való megegyezéséből, vagy meg nem egyezéséből azoknak tökéletes megegyezésére, vagy meg nem egyezésére következtetünk.

A' principium itt ez: Ha ugyan azon egy Nem alá tartozó két, vagy több dolgok némely criteriumokban megegyeznek egy mással: hihetösen megegyeznek a' többiekben is, mellyeknek egyezése még eddig elé nem tapasztaltatott. a)

Ide tartozik az a' Következtetés is, mely szerint a' hasonló mivekről hasonló okokra következtetünk.

A' Következtetés által pedig annál nagyobb hihetőséget nyerünk, mentől több criteriumokban egyeznek az öszvehasonlitott dolgok, és mentől inkább a' dolognak természetére tartoznak a' criteriumok.

- a) Az analogia szerint következtetjük, hogy a' Holdnak is vagnak Lakossal. Az analogia szerint következtetett Neuton egy almanak leeséséből a' világ' Systemájára — Columbus pedig arra, hogy lenni kell egy negyedik száraz Földnek. A' Lélek' halhatatlanságának megbizonyítására is szoktunk erősséget venni az analogiából.

263. §.

Hözönséges, és tudós tapasztalás.

A' tapasztalás lehet

1. *Hözönséges*, mely a' köz életben, minden előkészület nélkül, önként plönkbe tűnik. p. o. a' *Jennert* tapasztalása a' védelmező himlő körül.

2. *Tudós*, vagy *mesterséges*, mely tudományos tzelra szántszándékkal tétetik. A' tudós tapasztalás nevezetes készületet, és mesterséges próbatételeket kíván.

Ezeknek a' próbatételeknek kettős tzeljok vagyon:

1. Hogy valamely feltett Tételnek igazsága megbizonyí - tassék. 2. Hogy azok által ujj felfedezések tétessenek.

264. §.

A' Tapasztaló' tulajdonságai.

A' ki mesterséges próbatételeket akar tenni, annak birni kell a' következendő tulajdonságokkal:

1. A' maga Tudománnýában, és tapasztalása' körében jártasnak, és gyakorlottnak kell lenni, 's elég - séges esmérettel kell birni. —

2. A' próbatételekre megkívántató eszközöket, azoknak részeit, és össze alkotását — az azokkal való bánás' módját tökéletesen kell esmérni.

3. Birni kell tartós figyelemmel, gyors élességgel, és hiv emlékezettel.

4. Kerülje el az érzéki tetszeményeket, és megtalattatásokat.

5. A' képzelődésnek tsalfa képzeménnyeit ne elegyítse az észrevételek, és tapasztalások közé.

6. A' következtetést, és a' tapasztalást ne zavarja össze — és így a' mit tsupá okoskodás által hoz ki, azt ne tartsa észrevételnek. —

A' két utolsó hiba *bétsuztatás' hibájának* (vitium subreptionis) nevezetik. —

MÁSODIK TZIKRELY.

Historiai esméretek.

265. §.

A' Bizonyságtétel.

A' Bizonyságtétel a' mások tudositása önnön tapasztalásaikról. A' Bizonyságtételen fundált Igaznaktartás *historiai hitnek* mondatik: mivel a' historiai esméreteknek közlésére szolgál.

Itt két pont forog fenn: 1. A' bizonyságtételnek.
2. A' Bizonyságnak hitelessége.

266. §.

Hitelessége a' bizonyságtételnek.

A' bizonyságtételnek hitelességére megkivántatik:
1. Hogy magában ellenkezést ne foglaljan. 2. Hogy a' természet' törvényei szerint is legyen lehetséges.

Melyhez képest a' bizonyágtétel hamis

- a) Ha ellenkező környülállásokat foglal magában.
- b) Ha a' tapasztatás' törvényyeivel ellenkezik.
- c) Ha tapasztalás feletti dolgokról bizonyít.

267. §.

A' Bizonyságok.

A' Bizonyságok lehetnek:

1. *Közvetellének*, vagy szemmel látott, és *közvetőleg valók*, vagy hallomásból tudók.
2. *Hitelesek*, ha azoknak hitelt lehet adni, és *gyanusok*, ha nem lehet.

A' Bizonyságok' hitelességére két pont kívántatik:

1. Azoknak *ügyessége*. (dexteritas)
2. *Egyenessége*. (sinceritas)

Az első: Hogy birjan a' bizonyágtételre illő tehetséggel. A' másodikra: Hogy legyen akaratja az igazmondásra.

268. §.

I. Az ügyesség.

Az ügyességre megkívántatik:

1. Hogy a' Tanu birjan elégséges esmérettel azon dologról, a' melyről bizonyágot téssen.
2. Hogy *Érzőeszközei* légyenek épek.
3. Hogy az ő állapotja légyen alkalmas a' tapasztalás tételre.

Innen a' bizonyágtételt vissza lehet vétetni:

1. Ha a' dolog a' Tanu' esméreteit feljül haladja.
2. Ha az ő *Érzőeszközei* nem épek.

3. Ha felette messze volt a' tárgytól, vagy ha természetes lehetetlenség volt a' tapasztalásban.

4. Ha a' helyes tapasztalás tételben bizonyos testi, vagy lelki nyavalyák által meggátoltatott. *Testi* betegségek: részegség, ájulás, nyavalya törés 's a' t. *Lelkiek*: könnyen hívőség, vakbuzgolkodás, lángoló buzgóság. 's a' t.

269. §.

II. *Az Egyenesség.*

Az Egyenességre megkívántatik: 1. Hogy a' Tanuban legyen igaz, és egyenes akarat az igazságnak kimondására. 2. Hogy önkéntesen, és minden kényszerítés nélkül tégyen bizonytságot. Az egyenességet meghatározni, igen nehéz dolog.

Gyanus a' Tanu' bizonytságtétele, ha elégséges okok vannak, mellyek ötet a' hamis bizonytságtételre indithatták:

- a) Bizonyos interesszé, vagy reménylett haszon.
- b) Irigység, gyűlölség, kedvezés, és részrehajlás.
- c) Félelem.
- d) Gyanus a' Tanu, ha a' hazugságra való hajlandósága tapasztaltatott.

270. §.

Egy, és különböző koru Tanuk.

A' Tanuk lehetnek vagy egy, vagy különböző időben éltek. A' bizonytságtétel' hitelessége annál nagyobb, mentől több egy idjű Tanuk téznek a' dologról bizonytságot. Az egy más után, különböző időkhöz élt Tanuk' sokasága a' hitelességet nem neveli.

Szájról szájra való általadásnak neveztetik az olyan bizonyágtétel, mely egy más után következőleg az egyik Tanuról a' másokra által mégyen: de az első Tanu esmeretlen.

Valami kevés igazság vagon az ilyen bizonyágtételben: de teljes hitelessége nintsen.

271. §.

Irott bizonyágtétel.

A' bizonyágtétel vagy szájjal, vagy írással esik. Az irott bizonyágtételben két pont forog fenn:

1. Az egész Írásnak valódisága. (authenticitas)
2. Annak igazi értelme.

A' valódiságban ismét két pont vagon: 1. Az Egésznek. 2. A' Részeknek valódisága.

Az Írásnak valódisága tárgya a' *Hritikának*; igazi értelme pedig a' *Magyarázat Tudományának*. (hermeneutica)

272. §.

I. Valódisága az Egésznek.

Mikor valamely Írásnak valódiságáról vagon szó, akkor az a' kérdés: *Hogy valjon valamely Írás attól a' Szerzőtől származott é, a' kinek rend szerint tulajdonittatik? és abból az időből é, a' melyre rend szerint vitetik?*

Erre a' Kérdésre erősítőleg lehet felelni:

1. Ha az Író a' maga Írásában magát Szerzőnek vallotta.
2. Ha az egy időbeli, vagy közel élt Írók valamely Írást a' kérdésben forgó Szerzőnek tulajdonitnak.

3. Ha a' kérdésben forgó Irás magában semmit se foglal olyant, a' mi az akkori Időnek, Kornak, és Tartománynak, melyben a' Szerző élt, szokásaival, eszméreteivel, gondolkozása módjával, körülállásaival, és történeteivel ellenkeznék,

4. Ha a' Stilus, ha az idéák, és gondolatok az Irónak esmeretes stilussával, és gondolkozása módjával egyeznek.

5. Ha hiteles Irók, az Irónak mupkájából, a' magok Irásaikban némely helyeket felhoznak, és azokat a' kérdésben forgó Irónak tulajdonítják. —

273. §.

II. Valódisága a' Részeknek.

Mind a' mellett is, hogy az egész Irás igazi; meglehet, hogy a' Részek meg vagynak vesztegettetve; lehetnek benne idegen, és későbbi toldalékok, mellyek nem a' Szerzőtől származnak.

Az Irásoknak megvesztegetésére, és megtsonkítására alkalmatosságot szolgáltatnak:

1. A' Másolóknak vigyázatlansága, ügyetlensége, és tudatlansága, a' kik a' Kéziratok' leírásában sok hibákat ejtettek.

2. Ugyan azok a' Kéziratok' szélein lévő Jegyzéseket igen sokszor az Irásnak folyamatjába beszöttek.

3. Néha szántsándékkal is béiktattak, vagy kihagytak némely helyeket, mellyek egy, vagy más Felekezetnek vagy kedvezők, vagy ártalmasok voltak.

4. Az Időnek régisége, és mostohasága által is megvesztegettettek némely helyek — p. o. tűz, viz,

rothadás, és motskok által, melyek miatt azokat nem lehetett jól olvasni.

, 274. §.

A különböző Olvasások.

Az eredeti Kéziratoknak gyakori leírásából származtak a különböző olvasások.

Hogy meg lehessen határozni, melyik olvasás legyen leg hihetősebb, a végre

1. Össze kell egy mással vetni a kéziratban, és nyomtatásban lévő Példányokat.

2. A leg régibb Fordításokat, melyek ha az eredeti Írással egyeznek, akkor azokat úgy lehet nézni, mint valamely Írásnak Példányait.

3. Meg kell tekinteni a későbbi Írók' felhozásait.

4. Néha critikai Hozzávetésekhez is folyamodik az ember: mindazáltal az ilyen Hozzávetéseknek is lenni kell fundamentumoknak.

Leg nagyobb hitelt érdemel az az olvasás, mely a Szerzőnek eredeti Kéziratjában megvagyon.

275. §.

A Magyarázat' mestersege.

A Magyarázat' mesteriségének elő kell adni valamely Írásnak igazi értelmét.

Ha az értelem kétséges: ki kell keresni az igazi értelmet.

A homályos, és kétséges helyeket lehet magyarázni, és világosítani:

1. A' beszédnek bévett formájából, mely vagy a' Nyelvnek, vagy a' Szerzőnek tulajdona.

2. Valamely helynek logikai, és grammátikai összefüggéséből, az előbbeniekkal, és a' következendőkkel. Feltétetik ugyan is az, hogy az Író magával nem ellenkezett.

3. A' mellesleges, vagy hasonló értelmű helyekből, melyek egy mással egyeznek vagy a' kifejezésekre, vagy a' gondolatokra nézve.

4. Az Írónak körülállásaiból, a' millyenek: az Írónak *Életirása*, és *gondolkozása* módja; annak a' Kornak, melyben a' Munka iratott, *historiája*, és *geniusza*; a' Népnek, melyhez az Író tartozott, *gondolkozása* módja; a' Szerzőnek *tzélja* a' maga Munkájának *írásában*. —

276. §.

Fordítás, körülírás, magyarázat.

Egy Könyvnek magyarázatja lehet:

1. *Fordítás*, mely szerint egy Szerzőnek gondolatja más nyelven adatik elő. A' Fordítás: a) *Szóról szóra való*, mely szorosán tartja magát a' Szerzőnek szavaihoz. b) *Szabad fordítás*, mely a' Szerzőnek csak gondolatját fejezi ki.

2. *Körülírás*, mely a' Szerző gondolatjainak kimagyarázásában hozzá teszi azokat, melyek az Író értelmének kimagyarázását segítik.

3. *Tudományos magyarázat*, (commentatio) mely a' magyarázatnak segéd eszközeit mindenütt előadja.

HARMADIK TZIKKELY.

*Tiszta, vagy az Okosságból folyó Esmé-
reték.*

277. §.

Az Elmélkedés. (meditatio)

Elmélkedni, annyit tész, mint a' gondolkozás' tehetségét önkéntesen az esméretnek valamely tárgyára fordítani, oly' véggel, hogy arról magunknak tiszta, gyökéres, és systemás esmeretet szerezzünk.

Az Elmélkedés

1. *Hözvetetlen*, ha a' mi gondolatainkat az Okosság által fejtjük ki, 's önnön gondolatainkat követjük.

2. *Hözvetőleg való*, ha idegen gondolatokat követünk.

278. §.

Az Elmélkedésben való módszer.

Módszernek (methodus) nevezetik az Elmélkedésben való rend, mely az Értelemnek, és az Okosságnak principiumai szerint vagyon elintézve.

Miképpen kellessék valamely tárgyról elmélkedni, az iránt közönséges regulákat nem lehet szabni. Közönségesen azt lehetne mondani: Hogy az Elmélkedésben kövessük a' Categoriák' utmutatását. a)

De ez a' régula is inkább tsak arra való, hogy a' már készen lévő esméreteket miképpen kellessék elrendelni, mint arra, hogy az által ujj igazságokat fedezzünk fel.

a) A' Categoriák ;

1. Az Erzekiségre nézve :

a) A' Tér. b) Az Idő. c) A' Tér az Idővel együtt.

2. Az Értelemre nézve :

A) A' Mennyiség' Categoriái: Egy, Több, Minden.

B) A' Minémüségre nézve: Tétel, Tagadás, Megszorítás.

C) A' Viszonyra nézve :

a) A' Dolog, és a' Tulajdonság.

b) Az Ok, és a' Miv.

c) A' Közösülés, vagy Együttlétel,

D) A' Bizonyosságra nézve :

a) Lehetség — Lehetetlenség.

b) Létel — Nem létel.

c) Történetesség — Szükségesség.

279. §.

Az Elmélkedésben való rend.

Az Elmélkedésben két utat, vagy módot lehet követni :

1. *Az öszverakó módot* (meth. synthetica) mely szerint valamely előnkbe adott esmérethez más esméretek toldatnak, 's azoknak öszvekötéséből ujj esméretek huzattatnak ki.

2. *A' bontzó módot* (meth. analytica) mely szerint az előnkbe adott tárgy felhasogattatik a' maga alkotó részeire, és az által tisztábbá tétetik.

280. §.

Az Elmélkedés' tárgya.

Az Elmélkedésnek tárgya mindenkor valamely feltett Tétel, mely Kérdés' formájában tétetik előnkbe.

A' Kérdésben két pont vagyon: 1. A' mit keresünk. 2. A' Kérdés mellett vagynak a' Datumok, melyekből ki kell fejteni azt, a' mit keresünk.

A' Kérdés azt fejezi ki, a' mit keresünk; a' Kérdésnek megfejtésére szolgáló Datumokat pedig tészik azok az esméretek, a' mellyekkel birunk.

Hogy a' Kérdést meg lehessen fejteni, szükség: 1. Hogy magában ne foglaljan ellenkezést. 2. Hogy elégséges Datumak légyenek. 3. Hogy ezek a' Datumak a' Keresettel ugy függjenek össze, mint a' principium a' következássel.

Innen a' Kérdést nem lehet megfejteti, ha vagy ellenkezést foglal magában; vagy nintsenek Datumak; vagy nintsenek elégséges számmal; vagy nem függenek össze a' Keresettel az ok szerint való összeköttetés szerint. p. o. Miképpen bünteti meg az Isten a' gonosztévöket a' jövendő életben? Megesmérjük é ott a' mi Kedvesseinket, és rokonainkat? Meddig tart az utolsó Itélet? Az ilyen Kérdések üres Kérdéseknek szoktak neveztetni.

281. §.

A' Kérdésnek megfejtése.

A' feltett Kérdést vagy az öszvetévö, vagy a' bontzó mód szerint lehet megfejteti:

1. *Az öszvetévö mód szerint*, ha a' Datumokról ereszkedünk le a' Keresetre p. o. *Lehet é valakit valamely Vallásnak bévételire kényszeríteni?* Datumok: a) A' Vallásnak fundamentoma a' meggyözödés. b) A' meggyözödést erőszakkal nem lehet kitsikórni. Tehát nem lehet.

2. *A' bontzó mód szerint*, ha a' Keresetről emelkedünk fel a' Datumokra. p. o. *A' Triangulumban lehet é két egyenes szegelet?* Az egyenes szegelet 90 grádust foglal magában; tehát két egyenes szegelet 180 grádust, A' Triangulumnak három szegeletje tézen 180 grádust. Tehát ha a' Triangulumban két egyenes szegelet volna: akkor a' harmadik szegeletnek semmi se maradna.

282. §.

Egy szerű, és több szerű Kérdések.

A' Kérdések lehetnek vagy egy szerűek, vagy egybetettek. Minekelőtte a' Kérdésnek megfejtéséhez fog-nánk; meg kell nézni, hogy a' Kérdés egy szerű é, vagy több szerű. Ha több szerű: akkor fel kell haso-gatni az egyes Kérdésekre. p. o. Lehet é az Erköltsi érzést az Erköltstudományban fő Principiumnak tenni? Itt elsőbben meg kell nézni, hány féle értelemben szok-ták venni az Erköltsi érzést, 's a' Kérdésnek mind egyik ágát külön kell megfejtteni.

283. §.

A' közvetőleg való Elmélkedés.

A' közvetőleg való Elmélkedésnek vagy a' tanítás-ban, vagy az olvasásban vagyon helye.

A' mi esmérteinket másoktól vagy az oktatás, vagy az olvasás által veszszük.

Mind az olvasásnak, mind az oktatásnak fontos hasznai vannak:

1. *Az Olvasásnak:* a) Az olvasásra, és az el-mélkedésre az időt tetszésünk szerint választhatjuk. b) Az olvasáson, és a' vizsgálódáson tovább mulathatunk.

c) Az olvasott dolgokat megújíthatjuk, és uj szemre vehetjük.

2. *Az Oktatásnak.* Mert a) Az Oktatásban a' bényomás nagyobb, és elevenebb. b) Az oktatást lehet alkalmaztatni a' Tanítványok' megfogásához. c) Minden egyes materiát tetszés szerint lehet magyarázni, és példák által világosítani.

284. §.

Az Oktatásban való elmélkedés.

Hogy a' közönséges Oktatás hasznos légyen, a' Tanítványnak három pontokat kell teljesíteni:

1. Az első az *Előkészület*, mely mind a' dolog' megértését, mind a' figyelmeztést segíti. Ez megeshetik, ha a' Tanítónak Kézikönyve vagyon.

2. *A' figyelmeztetés, és eszmélés* azokra, a' melyek taníttatnak, és magyaráztatnak, melynek alkalmatosságával el kell kerülni minden megosszást. Külömben a' hallott tárgyak elsikámlanak az Elme előtt.

3. *Megújítása* a' hallott dolgoknak. Azokat másokkal közölni kell — azokból közönséges próbákat kell tenni. 's a' t. Ha némely pontok homályosok: meg kell kérdeni a' Tanítót.

285. §.

A z O l v a s á s.

Az Olvasás egyik főszköz azok közül, mellyek által esméreteinket zaporítjuk, Az Olvasásnak tzelja az, hogy a' mások gondolatjait megesmérjük.

Ez által egy felől a' mi esméreteink bővülnek; másfelől pedig az Itélő tehetség bennünk gyarapodik.

Az Olvasásnak regulái:

1. Olyan Könyveket olvassunk, mellyek a' felvett matériát gyökeresen előadják.

2. Nem sokat kell olvasni, hanem a' mit olvasunk, olvassuk figyelemmel, és reflexioval. Ha igen sokat olvasunk: egy felől a' figyelem megoszlik; más felől az olvastakat nem tudjuk megemésztetni. Ha figyelem nélkül olvasunk: az olvasott dolgok leg kisebb nyomdokat se hagynak az Elmében.

3. Az Olvasás által nem tsak az Emlékezetet, hanem főképpen az Értelmet erősítsük.

4. Ne olvassunk szolgáló lélekkel, hanem az olvasott dolgokat huzzuk szoros vi'sgálat alá, mintha a' Szerzőt megakarnók tsáfólni.

5. Rajzoljuk le a' Szerzőnek Systemáját; jegyezzük meg principiumait, Megbizonyításait — s egy átlájában az egész Munkának lelkét.

M Á S O D I K F Ö D A R A B.

Az Esméreteknék közléséről.

286. §.

A' Közlés kétféle.

A' mi esméreteinket másokkal közölhetjük: 1. Az Oktatás. 2. A' Beszélgetés által.

Az Oktatás eshetik: a) Írás által. b) Szájjal. Mind a' kettőnek egy a' tsélja: de az írásbeli oktatás rövidebb — a' szájjal való pedig bővebb.

Az Írásbeli oktatás a' Tudománynak Előadása.

Az Előadásban két dologra lehet figyelmezní: 1. Az Előadásnak lelkére, vagy belső formájára. 2. Annak külső formájára. Az elsőben azt nézzük, a' mi a'

dolognak valóságához tartozik; a' másodikban azt, a' mi történetes.

A. *A' Tudománynak Előadása.*

287. §.

I. *A' belső formára nézve.*

A' Tudománynak Előadása, a' belső formára nézve lehet

1. Vagy *bontzó*, vagy *összetevő*.

a) *Bontzó*, ha a' dologról emelkedünk fel a' Principiumokra.

b) *Összetevő*, ha a' principiumokról ereszkedünk le a' dologra, vagy a' Conditionatumra. Minden valódi Tudomány az első principiumokon kezdődik, melyeknek, az *Értelemnek* törvényei szerint, alája rendeltetnek az alsobb Tétélek, és igazságok, mind addig, míg azok egy mesterséges Egészbe öszveköttetnek. (225. §.)

2 *Tudományos, és Közértelmű.* A' tudományos Előadás a' Tudományt előadja gyökeresen, principiumokból lehozva, systemáson, és mesterszókkal.

A' közértelmű Előadás csak azokat választja ki, a' melyek fontosok, könnyen érthetők, és gyönyörködtetők. Itt a' tziel egyedül a' gyönyörködtetés.

288. §.

II. *A' külső formára nézve.*

A' Tudományt, a' külső formára nézve, elő lehet adni:

1. *Aphorismusokban*, vagy rövid sententziákban, melyeknek rendszerint nincs szükséges öszvefügésck.

2. *Parabolákban*, vagy *Példázatokban*, mely szerint a' magos, és elvont igazságok az *Érzékek'* eleibe terjesztetnek.

3. *Levelekben*, ha a' gondolatok *Levelek'* formájában adattatnak elő.

4. *Beszélgetésekben*, ha több, vagy kevesebb beszélő személyek hozattatnakbé.

5. *Tanítás' formájában*.

B. *A tudományos Tanításmód.*

289. §.

Tanító, és kérdezkedő mód.

A' tanításban kétféle mód lehet:

1. *A' tanító mód* (meth. acroamatica) ha tsak a' Tanító beszél — a' Tanítvány pedig tsak halgatja a' tanítást.

2. *Kérdezkedő* (meth. erotematica) ha nem tsak a' Tanító beszél, hanem a' Tanítványt is megkérdézi, és az, felel a' kérdésekre.

Ezt a' két módot össze kell egy mással kötni.

290. §.

A' kérdezkedő módnak két äga.

A' Kérdezkedő módban kettös a' tziel: vagy az, hogy a' tsupa Emlékezőtehetség, vagy az, hogy a' gondoló tehetség erősíttessék, és gyarapíttassék.

As első esetben *catechetica*, a' másodikban, *socratica* methodusnak neveztetik.

Socratica, methodus az, mely szerint a' Tanítványban az Elmének önnön munkássága serkentetik fel. Sokrates ezt a' módot a' tanításban a' bába mesterséghez hasonlította.

Ez a' mód lehet ;

a) *Mathematikai*, ha a' Tanító a' Tanítványt kézen fogva vezeti arra, hogy az igazságokat önnön erején tudja felfedezni.

b) *Philosophiai*, ha a' Tanítványt mint egy meghívja, hogy vele egygyütt gondoljon.

A' Sokratesi mód az okosságból folyó esméretek-re alkalmaztatik.

291. §.

Theoretikai, és practikai Oktatás.

Az Oktatás lehet:

1) *Theoretikai*, ha a' Tanítvánnyal tsupa esméreket közlünk.

2.) *Practikai*, ha valamely Mesterségben a' tudománnyal egygyütt bizonyos kész tehetségnek szerzése is arányoztatik.

292. §.

A' Tanító' tulajdonságai.

A' Tanító a' Tudományt, melynek tanításához hozzá fogott, adja elő teljesen, tisztán, fundamentomossan, és systemás rendel.

Hogy haszonnal tanítson, a' végre szükség:

1. Hogy esmérje a' maga Tanítványainak tehetségét.

2. Hogy a' maga tanításait tzelérányoson választott példakkal, és hasonlatosságokkal tudja felvilágosítani, és tisztákká tenni.

3. Ne legyen felette bő, és szó szaporító, hanem tanítson röviden, tisztán, és természetes rendel.

4. Ne engedje, hogy a' Tanítványok tsak szenvedőleg fogják fel a' tanításokat, hanem serkentse, és vezesse őket önnön munkásságra.

